

De l'anarquisme al folklore

Cels Gomis i Mestre (1841–1915)

Emili Samper Prunera

De l'anarquisme al folklore.
Cels Gomis i Mestre (1841–1915)

De l'anarquisme al folklore.
Cels Gomis i Mestre (1841–1915)

Emili Samper Prunera

Tarragona, 2013

EDITA
Publicacions URV
Arola Editors, S.L. - Gràfiques Arrels

1a edició electrònica: Abril de 2014
ISBN: 978-84-8424-326-7

1a edició en paper: Octubre de 2013
DL: T 595-2014

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili:
Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474
www.publicacionsurv.cat
publicacions@urv.cat

Arola Editors:
Polígon Francolí, parcel·la 3, nau 5 - 43006 Tarragona
Tel. 977 553 707 - Fax 902 877 365
arola@arolaeditors.com

Gràfiques Arrels:
Polígon Francolí, parcel·la 3, nau 5 - 43006 Tarragona
Tel. 977 547 611 - Fax 902 877 365
arrels@grafiquesarrels.com

Als combats d'aquesta vida
hi he trencat més d'una llança,
i sento no ser ja jove
per tornar a la batalla.

(Cels Gomis, *Aubades y capvespres*, CCLIX)

A la memòria del meu pare.

Taula de contingut

Pròleg	9
Introducció	13
1. Perfil biogràfic	27
2. Ideologia i política	49
3. Excursionisme i folklore	85
4. Pedagogia i literatura	143
Epíleg: «De l'anarquisme al folklore»	163
Apèndix 1: Obra de Cels Gomis i Mestre	167
Apèndix 2: Quadre temporal	183
Referències bibliogràfiques	193
Índex onomàstic	211
Índex analític	213

Cels Gomis i Mestre al seu escriptori, 1913.
Font: Arxiu Municipal de Reus, FCGM: registre 073.

Pròleg

He d'agrair a Emili Samper que m'hagi convidat a escriure un pròleg per al seu llibre. No només pel reconeixement que la mateixa invitació comporta, sinó pel fet de permetre'm retrobar-me amb la figura de Cels Gomis i Mestre, un personatge recurrent en la meua vida, tot i els anys que fa que no em dedico com a l'estudi dels folkloristes. Però també perquè aquest petit pròleg és un bon motiu per recordar dos amics desapareguts en moments molt diferents de llurs respectives vides, Cels Gomis i Serdañons i Josep Maria Pujol. El primer, des que el vaig conèixer, sempre vaig pensar que devia ser com una reencarnació del seu avi o, si més no, del tarannà amb què jo l'havia imaginat: d'una vitalitat desbordant i una curiositat intel·lectual sense límits, generós, espontani i amb un pensament ben obert davant dels descobriments que anava fent de la militància política del seu avi, que la família, en uns primers temps, sembla que va voler amagar, com testimonia la nota exculpatòria afegida a màquina per Josep A. Gomis, fill de Cels Gomis i Mestre, en la publicació que li va dedicar la *Lectura Catalana* i que s'esmenta en la primera part d'aquest llibre. Cels Gomis i Serdañons em va fer l'honor de la seva amistat i la seva confiança. Trucava a qualsevol hora i deia només «Cels Gomis» abans de passar a explicar l'última pensada que li havia passat pel cap. Un dia, quan començàvem a parlar, a iniciativa seva, de què en faria, quan faltés, dels arxius de l'avi, em truca i m'espeta «Llorenç... vols dir que a Reus?», «sí, home sí, a Reus no només els guardaran sinó que hi treballaran». No se'n va parlar més. El llibre que teniu a les mans n'és una bona prova i em sap greu que no el pugui veure. Li hauria fet il·lusió.

La mort del Josep Maria Pujol és d'aquelles que arriben a destemps i per això són injustes i fan patir. Amb Josep Maria Pujol ens vam conèixer, suposo que mitjançant el Joan Prat, quan uns quants antropòlegs ens entestàvem a cercar uns improbables ancestres en els folkloristes i anàvem de decepció en decepció, amb alguna excepció més pròxima a la nostra sensibilitat, com Cels Gomis, però que no podíem

comparar amb els veritables precursors de la nostra disciplina, com podien ser Tylor a Anglaterra o Morgan als Estats Units. El Josep Maria Pujol em va ensenyar, amb la seva proverbial prudència, una manera diferent d'apropar-me al folklore i de la seva mà vaig conèixer, no només el desenvolupament contemporani que havia tingut, als Estats Units especialment, i que ell mateix va aplicar aquí amb obres com «*Benvingut/da al club de la SIDA*» i *altres rumors d'actualitat* (amb el Grup de Recerca Folklorica d'Osona), sinó també una altra manera de llegir els folkloristes clàssics del nostre país, com Pau Bertran i Bros, per esmentar una afició compartida, i em va introduir al coneixement de les escoles del folklore europeu, jo que em pensava que això del folklore no en tenia, d'escoles.

Vet aquí, doncs, que la deferència d'Emili Samper em permet de reunir per un moment, en el meu record i en aquestes pàgines, tres persones tan pròximes al meu afecte, tres persones altrament tan diverses, però sense les quales —totes elles—, aquest llibre no s'hagués pogut fer.

L'obra d'Emili Samper és, ja des d'ara, una obra de referència, una obra de consulta obligada no només per a qui vulgui conèixer Cels Gomis sinó per a qualsevol estudiós del folklore a Catalunya. Però, a més a més, és una obra que es llegeix d'una tirada, molt agradablement. Pot ser que la proximitat al tema esbiaixi el meu criteri i que l'atzarosa vida de Cels Gomis hi contribueixi, però no hi ha dubte que el principal responsable n'és l'autor, que, sense mancar mai al rigor, ha volgut defugir una perspectiva farragosament acadèmica i ha escrit un llibre que fa de molt bon llegir i que no decebrà els lectors interessats en la figura de Cels Gomis, des dels més avesats als que s'hi atansin per primera vegada.

Tot i així, una vegada més, el personatge de Cels Gomis se'ns fa escàpol, com si tingués una complexitat que no es deixés classificar de cap manera. Respecte a la seva activitat política, ens hem d'acontentar amb aquella sentència de Jordi Castellanos que ve a dir que l'única visió de Catalunya a l'abast del pensament progressista català era el model que havia bastit el moviment de la Renaixença, que miraven de canviar en va. No crec que n'hi hagi prou per explicar una tensió no resolta en Cels Gomis entre una convicció anarquista, internacionalista i lliurepensadora i un afecte insubornable envers Catalunya. Hauria encaixat molt bé amb certs sectors del 15-M i de la CUP, sobretot perquè la utopia internacionalista li impedia d'avaluar res semblant al que ara en diríem un estat propi i, per tant, de pensar que gran part del seu pensament encaixaria en un independentisme no nacionalista. S'entén perfectament, i especialment en el context històric, el decaïment del seu activisme, però em temo que va viure fins al final de la seva vida amb el dilema entre l'emancipació de les classes populars i l'amor a Catalunya, una Catalunya certament segrestada pel moviment de la Renaixença i el regionalisme burgès.

Pel que fa al seu vessant com a folklorista, ja he remarcat també en alguna ocasió l'ambivalència, de la qual a les pàgines següents en trobareu unes quantes mostres, entre la voluntat explícita d'extirpar la superstició popular, en el seu convenciment que la ignorància era la principal cadena que impedia l'alliberament del poble, i el gust per aquestes mateixes històries i creences (sovint és tot plegat ben difícil de destriar), que els treballadors li expliquen i que ell assaboreix amb un deix de paternalisme. Habitualment resol el conflicte culpant l'Església de contribuir a mantenir i difondre les supersticions, d'altres vegades n'aporta ell mateix el contrapunt racional, però fa l'efecte que mai no arriba a resoldre del tot la tensió entre allò que d'una banda voldria eradicar per al progrés del poble i que, d'altra banda, exerceix en ell un influx encisador.

La seva contradicció és la riquesa d'un personatge que fa que l'Emili Samper, com em va passar a mi i crec que ha passat a tothom qui s'hi ha atansat, fa que te n'enamoris.

Quan vaig acabar la meva tesi, de la qual *El mite de la tradició popular* n'és una versió reelaborada i reduïda, sobre la contribució dels folkloristes catalans del XIX a la construcció romàntica de la nació, tenia com una quarentena de notes, la majoria amb bibliografia i tot, sobre temes, problemes, personatges, grups i moviments que venien a ser com viaranys que havia ullat de passada però que no havia pogut recórrer a fons per tal de no perdre el camí principal de la meva recerca o no fer una marrada excessivament llarga (els Maspons, els Vidal de Valenciano, la vinculació concreta dels intel·lectuals més compromesos del moviment de la Renaixença amb els burgesos catalans, l'origen i entitat de la biblioteca de Pau Bertran i Bros i la seva possible identitat amb la biblioteca Serra i Pagès...). Jo llavors treballava a la Universitat de Lleida, i la meva convicció, que mantinc, que la universitat, sobretot en un lloc com les terres de Lleida, s'havia d'ocupar dels problemes del seu entorn i procurar que els nous llicenciats i llicenciades (i doctorats i doctorades) s'hi poguessin inserir laboralment i comprometre en el seu benestar, va fer que pensés que promoure aquesta mena d'estudis no era el més adequat i em dedicué d'aleshores ençà a l'estudi del patrimoni, i subsidiàriament del turisme, com a factor de desenvolupament sostenible (enfront d'altres models), sobretot per al Pirineu.

Cels Gomis era un d'aquests viaranys, dels principals, i sempre m'havia dolgut de no haver-me'n pogut ocupar, si no personalment, mitjançant la direcció d'una tesi. Avui podem dir que almenys aquest camí ja s'ha seguit i amb tota solvència, a l'ombra de l'arbre que un dia va plantar al Camp de Tarragona Josep Maria Pujol, gràcies a Emili Samper i als directors de la seva tesi, Carme Oriol i Magí Sunyer, de la qual aquí ens ofereix una part. Passeu i gaudiu els que vingueu de nou de la coneixença d'un personatge extraordinari, i, els que ja el coneixeu, del plaer de retrobar-lo en tots els seus topalls. En un i altre cas descobrireu que fa cent anys hi havia al nostre país intel·

lectuals, com Cels Gomis, que compartien les mateixes inquietuds que tenim nosaltres avui, que deien coses que ara podríem escriure en una pancarta. Passeu, passeu i descobriu la modernitat de Cels Gomis, el nostre contemporani.

Llorenç PRATS

Introducció

Nascut a Reus l'any 1841 i mort a Barcelona el 1915, Cels Gomis i Mestre és un autor realment «excepcional»¹ que cal situar dins una època agitada del nostre país, políticament parlant, però també cultural, en els anys de naixement de l'interès pel folklore. Format amb estudis d'enginyeria i treballador en obres ferroviàries i de camins destaca sobretot per la seva activitat en l'àmbit del folklore. D'ideologia revolucionària, vinculat a l'anarquisme i amb elements catalanistes, viatja per bona part del territori estatal per motius professionals i aprofita aquests viatges per enriquir la seva col·lecció de variants folklòriques de gèneres diversos, fent el que avui en diríem treball de camp. Amb tot, la seva obra no es limita a la recol·lecció i estudi de la cultura popular sinó que abraça altres camps: escriu obres de caire pedagògic i lingüístic, realitza traduccions i conrea la producció literària. En aquest darrer àmbit destaca sobretot en la poesia.

L'estudi de la seva trajectòria ideològica mostra unes constants que són presents en tots aquests àmbits de la seva producció (articles polítics, treballs excursionistes i folklòrics, creacions literàries i manuals pedagògics). Aquest llibre estudia la biografia de Cels Gomis i Mestre tenint en compte tots aquests vessants de la seva producció, així com la seva trajectòria vital.

Estudis previs

Tot i que el nom de Cels Gomis i Mestre apareix en molts dels estudis sobre el naixement del folklore al nostre país, en la majoria dels casos ho fa de manera anecdòtica i s'hi destaca la seva ideologia progressista en contraposició a la ideologia conservadora de bona part dels autors contemporanis que pertanyen a l'àmbit del folklore i la cultura

¹ Prenent les paraules de Salvador Palomar (2011a), que l'anomena «folklorista reusenc excepcional».

popular, i el seu paper queda eclipsat pels grans noms del moment. D'altra banda, els múltiples vessants que ofereix la seva producció (polític, folklòric, pedagògic i literari) són una arma de doble tall, en el sentit que ofereixen una gran riquesa de contingut i de possible estudi als especialistes de cada matèria i, alhora, poden dificultar un estudi que les tingui en compte totes de manera global.

Els estudis que s'han realitzat fins al moment sobre Cels Gomis ofereixen un bon punt de partida i diferents possibilitats de recerca, segons l'àmbit triat. Aquest llibre pretén situar Cels Gomis en el seu context històric i cultural tenint en compte tots els vessants de la seva producció en el marc del seu itinerari vital. Es persegueix l'objectiu d'oferir una visió conjunta i el màxim de completa possible de la vida de l'escriptor i de la seva producció amb un estudi biogràfic detallat. Aquesta visió inclou el buidat de tota la producció de l'autor que he pogut localitzar (reedicions incloses) i ofereix el resultat en la llista d'obres de l'autor més completa existent a data d'avui (Apendix 1: Obra de Cels Gomis i Mestre). Aquesta visió de conjunt n'ha de permetre resseguir la ideologia tenint en compte tots els àmbits en els quals va treballar l'escriptor. D'aquesta manera, es pretén situar Cels Gomis i Mestre en el lloc que li pertoca com a folklorista en el context dels grans noms del segle XIX i principis del XX en el naixement de l'interès pel folklore al nostre país.

A continuació, ressegueixo els antecedents, és a dir, els estudis que aporten més dades sobre la vida i l'obra de Cels Gomis i que cal tenir en compte si es vol estudiar aquest personatge.

La presència de Cels Gomis i Mestre en les obres generals (diccionaris i enciclopèdies) és residual i la informació que hi apareix és bàsicament sempre la mateixa. Com a exemple, trobem el seu nom al *Diccionari de la literatura catalana* (1979: 296) en el qual apareix com a folklorista i poeta i es destaca el fet que va viatjar per diversos indrets de la geografia peninsular. S'hi donen les referències de les obres folklòriques més importants així com dels principals reculls poètics. En una línia semblant, Pere Anguera (Carod Rovira 1986: 72) exposa les principals línies d'actuació en què destaca l'obra de Cels Gomis i en remarca la vinculació professional al món del ferrocarril, així com el lligam ideològic amb l'anarquisme amb tocs de caire nacionalista. Pel que fa a la seva producció, es destaca la seva obra folklòrica amb referències als camps estudiats per Gomis a les seves obres. Molt més generalistes encara són les referències que trobem als diccionaris temàtics sobre la traducció catalana (Bacardí/Godayol 2011: 249), sobre escriptors del segle XIX (Elías de Molins 1889: 666-667) i a les monografies locals com les de Gras i Elías (1899: 107-108), Solé (1977),² Olesti (1991: 331-333),³

2 Tot i que conté informació errònia, com la data de defunció, i el segon cognom (Mestres per Mestre), error, d'altra banda, que es repeteix diverses vegades en altres estudis sobre l'escriptor.

3 De fet, el treball d'Olesti pren la informació directament (i literalment) de Santasusagna (1982), tot i no citar-ne la font.

Aguadé (1998), Martorell (2000: 41-45), Pitarch (2002: 177-178) i la Guia de lectura (2001). A Ribelles (1978), Massot (1994; 1995) i Oriol/Samper (2011) se'n referencien algunes de les publicacions.

Sens dubte, els dos articles més complets que se li han dedicat (des d'un punt de vista biogràfic i general) pertanyen al segle xx, són propers temporalment al personatge i resulten de lectura imprescindible com a punt de partida. Es tracta, en primer lloc, de l'article necrològic que li dedica Ramon N. Comas (1915)⁴ des del Centre Excursionista de Catalunya i que va ser llegit durant la sessió en homenatge a Cels Gomis que aquesta institució li va dedicar després de la seva mort. El segon article que cal tenir en compte data de 1949 dins l'obra *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900* de Joaquim Santasusagna (reeditat l'any 1982). Santasusagna (1982: 239-246) farceix les notes biogràfiques de l'escriptor amb les seves col·laboracions a la premsa de l'època així com les relacions amb altres personatges coetanis importants. Tot i centrar una part important de l'article en el vessant folklòric de l'escriptor (acompanyat de la seva bibliografia) no descuida els altres aspectes de la seva producció.⁵

La política és un dels camps en què destaca l'actuació de Cels Gomis. La seva ideologia revolucionària l'acosta a diferents personatges importants de l'època, motiu pel qual trobem el seu nom en estudis que aborden les relacions entre intel·lectuals de l'època i revolucionaris, com el de Jordi Castellanos (1976: 11), que l'esmenta entre els col·laboradors propers a Valentí Almirall. Una bona síntesi de l'etapa combativa del personatge la trobem a l'entrada que li dediquen al *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (2000: 681-682) i el seu nom també apareix a l'enciclopèdia de l'anarquisme espanyol d'Íñiguez (2001: 274). Sobre aquesta època són de consulta obligada els estudis que Josep Termes (1972; 1994; 1999; 2000a; 2000b; 2007; 2011) ha dedicat al període i als moviments revolucionaris que situen el context i en els quals també apareix Cels Gomis en moments puntuals. Els estudis d'Enric Olivé (1984a; 1994) ofereixen el pensament d'aquests moviments revolucionaris i la seva relació amb la premsa de l'època. De manera especial, trobem les relacions de Gomis amb altres activistes coetanis seus així com la vinculació d'articles i poemes de la seva producció amb el seu pensament polític a Olivé (1994) que li dedica tot un apartat. Pel que fa al vessant polític de l'escriptor reusenc més lligat al seu catalanisme, a banda d'unes notes de Pere Anguera (1989: 50-51), el treball més complet realitzat fins ara és el de Xavier Ferré (2007),⁶ centrat en l'ideari catalanista de Gomis. Ferré utilitza documentació inèdita de l'escriptor per a donar-ne a conèixer el pensament catalanista i posar-lo en relació amb els moviments d'aquesta època.

4 Tot i l'error del segon cognom (Mestres per Mestre), comentat abans.

5 L'entrada dins del *Diccionari de la literatura catalana* el cita com a font.

6 A qui agraeixo les indicacions, en aquest sentit.

La part més coneguda i estudiada de l'obra de Cels Gomis és aquella dedicada al vessant folklòric. La primera referència que cal destacar en aquest àmbit és el llibre, ja clàssic, de Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat (1982). Tot i que el caràcter general de l'obra fa que l'espai dedicat a Cels Gomis no sigui gaire extens, es destaca l'escriptor reusenc entre els personatges de l'època per la quantitat d'obres que publica. La seva activitat folklòrica és vista dins el marc de la resta de la seva obra i els autors la lliguen, sobretot, al seu vessant excursionista. D'aquest estudi també destaca el paper atorgat al tractament que Gomis fa del material folklòric, tota una novetat a la seva època.

Si hi ha una persona que ha estudiat Cels Gomis en profunditat és, sens dubte, Llorenç Prats (autor també de l'anterior volum col·lectiu). Dues obres són de lectura obligada. La primera és l'estudi preliminar que acompanya l'edició de l'obra de Gomis *La bruixa catalana* de l'any 1987, publicada per Alta Fulla. Prats explica, primer de tot, la vida de l'escriptor amb l'esbós de la seva biografia. A continuació, presenta els diferents vessants de la seva obra des del folklore fins a la geografia, passant per la política o les obres de caire pedagògic. L'apartat més important, evidentment, és el dedicat a la seva producció folklòrica. Tot i això, la part més remarcable d'aquest article és la contraposició que Llorenç Prats fa de l'evolució ideològica del personatge amb relació a la seva obra folklòrica. Això permet apreciar les principals característiques de la seva manera de veure el folklore, cosa que el diferencia dels seus contemporanis. Cal destacar la presència d'una bibliografia folklòrica sobre el personatge, amb les seves principals obres.

La segona obra de lectura obligada és l'article que Prats dedica a Cels Gomis dins el seu estudi imprescindible sobre *El mite de la tradició popular* de l'any 1988. L'aspecte més destacat d'aquest estudi és segurament el fet de presentar l'escriptor reusenc en relació amb els altres folkloristes del seu temps, cosa que ens fa adonar de la seva peculiaritat. En aquest sentit, Prats en destaca per damunt de tot la ideologia que es reflecteix de manera clara en la seva innovadora (per l'època) concepció del folklore. Segons ell, Cels Gomis «protagonitzà l'única intromissió progressista en la història del folklore a Catalunya durant el segle XIX» (Prats 1988: 126).

De l'any 2003 és una conferència inèdita de Carme Oriol dedicada al folklorista reusenc realitzada amb motiu d'un cicle de conferències celebrat a Reus al voltant de «Cultura popular, catalanisme i moviments socials» en homenatge a Cels Gomis.⁷

⁷ La resta de conferències d'aquest cicle en homenatge a Cels Gomis, celebrat a l'Arxiu Històric Municipal de Reus del 9 al 12 de desembre de 2003, són: «Itineraris culturals del moviment obrer a Catalunya» de Dolors Marin, «L'ideari catalanista de Cels Gomis» de Xavier Ferré (vegeu Ferré 2007), «Científics i revolucionaris: el coneixement com a eina de transformació social» de Salvador Palomar i «Lexursionisme científic com a treball de camp etnogràfic» de Josefina Roma. El cicle es completa amb una taula rodona sobre «Cels Gomis i la cultura popular oblidada», la presentació del llibre de Carme Puyol (2003) i una mostra bibliogràfica i de documentació del fons Cels Gomis i Mestre.

Aquest homenatge a Cels Gomis apareix ressenyat a la premsa: «Comença a Reus l'homenatge al folklorista Cels Gomis». *El Punt* (7 de desembre, 2003); «Vida inquieta». *El Punt* (15 de desembre, 2003); «Un reusenc il·lustre oblidat». *El Punt* (15 de desembre, 2003).

Oriol (2003) aporta idees sobre la concepció del folklore per part de l'escriptor reusenc i la relaciona amb el pensament d'altres folkloristes importants de l'època, cosa que ens fa veure la importància de la seva aportació.

CULTURA POPULAR,
CATALANISME I MOVIMENTS SOCIALS
Cicle de conferències en homenatge a Cels Gomis i Mestre
(Reus, 1841–Barcelona, 1915)

L'elaboració de l'inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre – cedit per la família del seu net Cels Gomis i Serdànyons a la ciutat de Reus, el 2001 – és una bona notícia per als investigadors de la història dels moviments socials a Catalunya i de la cultura popular. Cels Gomis i Mestre, escriptor, folklorista i polític, és un personatge polifacètic en el que es reuneixen el catalanisme popular i el desig d'emancipació de les classes treballadores, l'interès pel coneixement com a eina de progrés social i l'estudi de la literatura popular.

Al temps que posa a l'accés dels investigadors el conjunt de materials –notes de treball de camp, manuscrits d'articles i llibres, apunts ideològics i altra documentació personal– que conformen aquest fons, l'Arxiu Històric Municipal de Reus publica l'inventari del seu fons personal.

L'organització d'aquest cicle de conferències vol encetar un camí d'aprofundiment en la figura de Cels Gomis i Mestre en el context de la seva època, des dels diversos vessants que la seva trajectòria ens mostra. Donar a conèixer l'obra de Cels Gomis i Mestre és, alhora que retre un homenatge a un fill significat de la ciutat, reivindicar el seu pensament en la cruïlla entre el catalanisme popular i l'emancipació social.

ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE REUS
Del 9 al 12 de desembre de 2003

Cicle de conferències sobre
Cultura popular, catalanisme
i moviments socials
En homenatge a Cels Gomis i Mestre

Programa del Cicle de conferències sobre «Cultura popular, catalanisme i moviments socials» en homenatge a Cels Gomis i Mestre. Arxiu Històric Municipal de Reus, 9-12 de desembre de 2003.

Font: Arxiu Municipal de Reus.

A mig camí entre l'estudi de la ideologia de Cels Gomis i de la seva obra folklòrica cal situar les aportacions realitzades per Salvador Palomar (1991a; 2001b; 2002; 2003a; 2003b), que van des d'estudis de caire més general per donar a conèixer la ideologia progressista del personatge, a articles que se centren en aspectes molt més concrets, com ara la lletra que l'escriptor va redactar de l'himne «Els segadors» (Palomar 2008), els estudis sobre la meteorologia (Palomar 1992) o sobre una zona geogràfica concreta (Palomar 1991b) o el contingut del seu fons (Palomar 2001a).

En els darrers anys, he publicat diversos articles centrats en l'estudi de diferents aspectes de la vida i l'obra de Cels Gomis: la biografia (Samper 2006; 2007a), reculls folklòrics concrets (Samper 2007b; 2009; 2011b; 2011c), la relació amb altres folkloristes (Samper 2008) i la sensibilitat lingüística (Samper 2011a).

La millor manera de valorar la importància d'un escriptor és recuperar-ne l'obra. Això no sempre és fàcil ja que a les dificultats pròpies de publicació d'una obra cal sumar-hi altres factors com ara la temàtica o la distància temporal. Tot i això, cal tenir en

compte també la voluntat i l'afany de recuperar obres i autors que formen part de la nostra història per part d'entitats culturals. En el cas de Cels Gomis ens trobem a mig camí entre la dificultat que representa l'especificitat de la seva obra i la seva recuperació. Així, tot i ser un autor de difícil publicació per la temàtica tractada hem assistit els darrers anys del segle xx a una certa recuperació de la seva obra.⁸ La primera de les obres de Cels Gomis reeditades en època més recent és el treball «Costums empordaneses. Dinars de morts, honras grassas» per part de José J. de Olañeta l'any 1981. Es tracta de l'edició facsímil de l'article del mateix títol publicat l'any 1887 dins la *Miscelánea Folklórica*. La segona, coeditada pel Centre Excursionista de Catalunya i Montblanc-Martín l'any 1983, és, precisament, la segona edició, ampliada i modificada, de la *Botànica popular de l'any 1891*,⁹ que porta per títol *Dites i tradicions populars referents a les plantes*.¹⁰

La figura del nét de Cels Gomis i Mestre, Cels Gomis i Serdañons (1913-2001), és cabdal en la recuperació de l'obra del seu avi. Gràcies a ell es poden rescatar els materials originals i complementar d'aquesta manera les obres ja publicades. En aquest sentit, cal destacar la gran feina duta a terme per l'editorial Alta Fulla a finals del segle xx. El 1987 es publica *La bruixa catalana*, treball inèdit de Cels Gomis que el seu nét recupera, amb l'esmentat estudi preliminar de Llorenç Prats. Es tracta probablement del llibre més conegut de Cels Gomis i de l'obra que ha tingut més difusió i acceptació, com ho demostren les diverses edicions que se n'han fet.¹¹ L'editorial Alta Fulla és, també, l'encarregada de recuperar l'any 1998 el volum titulat *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915* de nou a cura de Cels Gomis i Serdañons. En aquesta edició es presenten en un sol volum, amb noves aportacions, les obres *Lo llamp y'ls temporals* (1884) i *Meteorologia i agricultura populars* (1888). L'any 1999 apareix l'edició facsímil d'una de les obres en què Gomis va treballar durant molts anys, de la qual es realitzaren diferents edicions; es tracta de *La lluna segons lo poble* en l'edició de 1912. Finalment, en dates més recents (2010), el Centro de Estudios de Castilla-La Mancha recupera en un únic volum una part d'un conjunt d'articles que Gomis havia publicat a les pàgines del *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* en diferents lliuraments, sobre la província de Guadalajara. Juan Pablo Calero Delso és l'encarregat d'editar aquest volum recopilatori titulat *Celso Gomis Mestre. Excursiones por la provincia de Guadalajara*.

Cal destacar, en darrer lloc, la publicació l'any 2003 de *l'Inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre* realitzat per Carme Puyol. No es tracta de la reedició de

8 Tot i això, aquestes obres són difícils de trobar avui dia i cal recórrer, sovint, a les llibreries de vell per aconseguir-ne algun exemplar.

9 Presentada al Centre per Josep M. Garrut i Romà, president de la Secció de Ciències i Arts (Jolis 1996: 326).

10 I que apareix ressenyada per Pujol i Alsina (1984).

11 La tercera és de l'any 1996.

cap obra de Gomis ni de cap estudi sobre el personatge (tot i que inclou la introducció de Palomar 2003a) sinó de la descripció de tots els materials que sobre l'escriptor es poden trobar al seu fons personal dipositat a l'Arxiu Municipal de Reus. És una obra bàsica per a facilitar a l'estudiós l'aprofundiment en l'obra del folklorista reusenc i una manera de reivindicar-ne també la importància.

Fonts utilitzades

Per a la realització d'aquest estudi biogràfic he dut a terme una recerca exhaustiva i sistemàtica de la producció de Cels Gomis i Mestre tenint en compte tots els àmbits d'estudi implicats. Aquesta recerca l'he feta en un doble sentit: d'una banda, cercant informació sobre l'autor (a partir dels estudis realitzats pels investigadors que han mostrat interès en la seva obra i també pels seus contemporanis) i, per l'altra, buscant la pròpia producció de l'escriptor. En aquesta cerca he tingut en compte els estudis sobre Cels Gomis fets des de qualsevol perspectiva (no només folklòrica) sense importar-ne l'extensió (des d'estudis monogràfics a simples apunts sobre un moment concret de la vida o l'obra de l'escriptor). Pel que fa a la seva producció, he analitzat la premsa de l'època, sobretot aquells títols vinculats a l'escriptor (com ara els butlletins de l'Associació d'Excursions Catalana i del Centre Excursionista de Catalunya), així com els catàlegs generals de l'època. Aquesta recerca l'he duta a terme en dues fases: en una primera, he analitzat els materials físicament (això és, consultant les obres en les biblioteques on es poden localitzar) i en una segona, més recent, he pogut recuperar part d'aquests materials mitjançant diferents recursos electrònics. El resultat obtingut és, doncs, fruit d'una cerca combinada de tots dos recursos.¹² També he tingut en compte els materials inèdits pertanyents al fons personal de l'autor, que es troben a l'Arxiu Municipal de Reus.

Per a la realització d'aquest llibre he utilitzat les fonts següents:

(1) L'obra publicada de l'escriptor en la qual, de vegades, podem trobar referències que ens guien sobre moments concrets de la seva vida. Destaquen, en aquest sentit, a banda dels llibres publicats, els nombrosos articles que es poden trobar en diferents diaris i revistes de l'època, ja que en la majoria dels casos l'autor ens facilita la data d'escriptura de l'article. Aquest element també em serveix per contraposar el moment de la creació o recollida del material amb la data final de publicació. Dins d'aquest apartat cal destacar la importància del fons de la Biblioteca Pública Arús, el fons bibliogràfic de la

¹² El tradicional i l'electrònic. Alguns dels exemplars de la premsa de l'època que només havia pogut consultar en paper en una primera fase, s'han digitalitzat posteriorment, la qual cosa m'ha permès accedir-hi de nou amb molta més facilitat.

qual conté molts dels articles i llibres directament relacionats amb dades biogràfiques i que no he pogut localitzar en cap altre arxiu.

(2) Els estudis sobre la seva obra que ens aporten dades biogràfiques. Com he explicat més amunt, els diversos articles de Salvador Palomar ens donen informació puntual sobre aspectes concrets del personatge. Els estudis més complets els devem, encara avui dia, a Llorenç Prats, sobretot si fem referència a l'estudi introductori de *La bruixa catalana* de 1987.

(3) El fons personal de Cels Gomis i Mestre, localitzat a l'Arxiu Municipal de Reus. Es tracta d'un element molt valuós ja que conté el fons documental i familiar del personatge. Aquest material, catalogat per Carme Puyol (2003), és de lliure accés per als investigadors. Per a l'elaboració d'aquest estudi he prioritzat aquell material relacionat directament amb la vida de Cels Gomis i que, d'una manera o altra, aporta informació biogràfica (diaris i dietaris sobretot).¹³ També he tingut en compte textos inèdits de l'escriptor que aporten informació valuosa sobre la seva ideologia.

Arxius consultats

Els arxius que he consultat durant la recerca per a localitzar les obres publicades per Cels Gomis i Mestre, així com la premsa de l'època i els estudis sobre l'autor i el període han estat els següents:

♦ El Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI) del Campus Catalunya de la Universitat Rovira i Virgili. A més de disposar de, probablement, el fons bibliogràfic més complet sobre folklore a escala nacional (tant en el corpus textual com en el corpus teòric), conté el Llegat Vidal-Capmany, format per l'arxiu i el fons bibliogràfic de Jaume Vidal Alcover (1923-1991) i Maria Aurelia Capmany Farnés (1918-1991), que fou llegat a la Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona¹⁴ l'any 1991 en compliment de les disposicions testamentàries d'ambdós autors. D'especial interès per als estudis sobre folklore resulten els fons bibliogràfics dels folkloristes Sebastià Farnés Badó (1854-1934) i Aureli Capmany i Farrés (1868-1954), inclosos també en aquest llegat.

♦ La Biblioteca de Catalunya i l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, que compten en el seu fons amb col·leccions completes de revistes i diaris de l'època.

♦ La Biblioteca Pública Arús.¹⁵ Vinculada des de la seva fundació amb Cels Gomis i Mestre,¹⁶ és una biblioteca especialitzada en moviments socials contemporanis,

¹³ Especialment en el capítol 1.

¹⁴ Denominació oficial en aquell moment. Actualment, rep la denominació de Facultat de Lletres.

¹⁵ Agraeixo a Maribel Giner, directora de la Biblioteca Pública Arús, la predisposició a facilitar-me el fons dipositat en aquest centre, així com l'interès mostrat per l'estudi de Cels Gomis.

¹⁶ Per als detalls, vegeu el capítol 1.

així com en ciències afins en els àmbits cultural, jurídic, polític i econòmic. El seu fons aplega principalment bibliografia de l'anarquisme del segle XIX i la primera meitat del XX, de la maçoneria, i estudis sobre aquests moviments, dels quals posseeix un valuós fons arxivístic.¹⁷

• El fons personal de Cels Gomis i Mestre dipositat a l'Arxiu Municipal de Reus.¹⁸ L'any 1991 Carrutxa, entitat reusenca especialitzada en l'àmbit de la cultura popular, organitzà una sèrie d'actes per commemorar el cent cinquanta aniversari del naixement de Cels Gomis i Mestre. Aquest fet propicià el contacte entre aquesta entitat i Cels Gomis i Serdañons, nét del folklorista, que havia conservat i fet una primera catalogació de l'arxiu personal del seu avi i havia impulsat el reconeixement de la seva figura amb la recuperació d'algunes de les seves obres. L'interès demostrat per la recuperació de la figura de Cels Gomis i Mestre va fer que l'any 2001, a la mort de Cels Gomis i Serdañons, als vuitanta-vuit anys, la seva vídua, Emita Muller de Gomis, fes efectiva la voluntat del seu marit i cedís a la ciutat de Reus, «en concepte de donació perpètua i gratuïta, i sense restricció d'ús, el conjunt de documentació que formava el fons personal de Cels Gomis i Mestre» (Puyol 2003: 7). Després d'un primer estudi de tipus arxivístic es va decidir traslladar aquest fons des del Museu Comarcal Salvador Vilaseca a l'Arxiu Municipal de Reus,¹⁹ fet que es va fer efectiu el 4 de setembre de 2002, per decret de l'Alcaldia. Després d'aquest primer estudi es va realitzar la catalogació de tot el material. Fruit d'aquest treball, l'any 2003 apareixia l'*Inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre* a càrrec de Carme Puyol Torres.²⁰ El fons personal de Cels Gomis ha resultat de consulta imprescindible per a l'elaboració d'aquest llibre, amb la recopilació de dades per a l'estudi biogràfic i l'estudi del material inèdit, transcrit en part. Per a referenciar el material utilitzat provinent d'aquest fons, utilitzo les sigles FCCGM (Fons Cels Gomis i Mestre) seguides del número de registre corresponent.

17 Per als detalls sobre la Biblioteca Pública Arús i el seu fons, vegeu Domènech (2011) i, especialment, per al fons sobre moviment obrer, vegeu Giner (2005).

18 Agraïxo a Salvador Palomar, Ezequiel Gort i la resta de personal de l'Arxiu Municipal de Reus la seva amabilitat per haver-me facilitat la consulta dels materials del fons personal de Cels Gomis quan ho he necessitat. D'altra banda, agraeixo a Gerard Gomis Omedes i Clàudia Gomis Lleal la consulta i reproducció de documents del seu fons familiar sobre Cels Gomis, així com la conversa mantinguda sobre la importància del seu avantpassat en els àmbits polític i folklòric.

19 L'Arxiu Municipal de Reus disposa dels fons generats o rebuts per l'Ajuntament de Reus. Avui té bàsicament una funció administrativa: facilitar i agilitar la resolució dels tràmits administratius i possibilitar l'accés a la informació per part dels ciutadans, d'acord amb la legislació vigent. També, en el camp de la divulgació, a més dels aspectes ja assenyalats, assessora els ciutadans en temes d'història o genealogia, entre d'altres. El 5 de juny de 2010 es va inaugurar la nova seu de l'Arxiu, al carrer Sant Antoni Maria Claret número 3 de Reus, on comparteixen espai els arxius municipal i comarcal. És allí on es troba actualment el fons personal de Cels Gomis. Per als detalls sobre l'Arxiu Municipal de Reus i la seva història, vegeu Gort (2011).

20 Com s'anuncia a la premsa: «L'Ajuntament de Reus ja ha inventariat l'arxiu personal del folklorista Cels Gomis». *El Punt* (14 de novembre, 2003).

Com he explicat més amunt, la consulta de la premsa periòdica de l'època, així com d'altres materials bibliogràfics l'he dut a terme de manera presencial (als arxius i les biblioteques esmentats) però també virtual, a través de la utilització de diferents recursos electrònics, que inclouen la bases de dades BiblioFolk de l'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili,²¹ així com portals que ofereixen els materials digitalitzats. Els recursos electrònics utilitzats han estat els següents:

- ✦ *ARCA: Arxiu de Revistes Catalanes Antiques*. Biblioteca de Catalunya: <<http://www.bnc.cat/digital/arca>>
- ✦ *BiblioFolk: Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana*. Base de dades en línia. Arxiu de Folklore. Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili: <<http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat>>
- ✦ *Biblioteca Digital Hispánica*. Biblioteca Nacional de España: <<http://biblioteca-digitalhispanica.bne.es>>
- ✦ *Biblioteca Virtual de Prensa Histórica*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte: <<http://prensahistorica.mcu.es>>
- ✦ *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*. Fundación Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: <<http://www.cervantesvirtual.com>>
- ✦ *Dipòsit digital de documents de la UAB*. Universitat Autònoma de Barcelona: <<http://ddd.uab.cat>>
- ✦ *Fons local de publicacions periòdiques digitalitzades*. Diputació de Barcelona: <<http://www.diba.cat/xbcr>>
- ✦ *RACO: Revistes Catalanes amb Accés Obert*. CESCA/CBUC/BC: <<http://www.raco.cat>>

Estructura i organització del llibre

El llibre se centra en l'estudi de Cels Gomis i Mestre i de la seva obra des d'una perspectiva interdisciplinària i global. Es tracta de la biografia més completa realitzada fins ara, tenint en compte totes les fonts possibles, i presenta l'estudi del personatge en el con-

21 L'Arxiu de Folklore és una unitat de recerca creada i dirigida pels professors Josep M. Pujol i Carme Oriol. Neix com a conseqüència de l'activitat acadèmica duta a terme a la Universitat Rovira i Virgili des que en el curs 1979-1980 van començar a impartir-se estudis d'etnopoètica i folklore a la llicenciatura de Filologia Catalana de la Facultat de Lletres de Tarragona. L'Arxiu, el primer d'aquest gènere vinculat a una universitat catalana, va ser creat el 1994 gràcies a un ajut de la URV (URV94-GHI07). Com a unitat de recerca, aplega l'activitat investigadora duta a terme en etnopoètica pels membres del grup de recerca Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana del Departament de Filologia Catalana de la URV i del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) (2009 SGR 644), entre els quals m'hi incloc. Com a centre de documentació, l'Arxiu compta amb documents gràfics, sons i audiovisuals procedents, majoritàriament, d'entrevistes realitzades a les comarques meridionals del Principat de Catalunya. Per a més detalls sobre l'Arxiu de Folklore, vegeu Oriol/Pujol (2011) i la pàgina de l'Arxiu de Folklore: <<http://www.arxiudefolklore.cat>>.

text polític i social del seu temps i de la totalitat de la seva producció. L'estudi biogràfic segueix l'escriptor al llarg dels anys acompanyant-lo pels camins que la vida li ha ofert. Per l'estreta relació existent entre vida i feina (i més en aquest cas concret) l'aspecte laboral és un dels pilars de l'itinerari biogràfic. Això fa que de vegades la informació pugui ser més feixuga o repetitiva però crec que necessària per a l'objectiu del treball.²² En aquest sentit cal destacar la importància dels dietaris professionals de Cels Gomis, essencials per seguir la seva trajectòria laboral. Acompanyen les dades purament biogràfiques fragments d'obres i articles de la seva extensa producció que caracteritzen la seva ideologia, present en tots els àmbits en els quals va treballar l'escriptor.

Aquest estudi biogràfic, que té l'origen en una part de la tesi doctoral «Cels Gomis i Mestre: biografia i narrativa folklòrica» (Samper 2013),²³ l'he dividit en quatre capítols diferents, distribuïts temàticament segons l'àmbit estudiat de la producció del personatge:

- 1. Perfil biogràfic: inclou informació general sobre l'escriptor, especialment en relació amb la seva trajectòria laboral que marca on és, quan hi és i què fa en molts dels moments de la seva vida.

- 2. Ideologia i política: Cels Gomis manté una estreta vinculació amb entitats i personatges pertanyents a ideologies polítiques concretes (federalisme i anarquisme sobretot) que tenen un paper destacat en aquesta època, molt agitada des d'un punt de vista polític.²⁴ En aquest capítol analitzo la producció de l'escriptor que es pot classificar en aquest àmbit i que ens en mostra, també, la ideologia, així com la seva relació amb els personatges i fets més importants, pel que fa a la política.

- 3. Excursionisme i folklore: aquests dos àmbits estan estretament lligats en aquesta època, i, més encara en el cas de Gomis, vinculat a les entitats excursionistes que tenen un paper tan important aquests anys. Aquest apartat ressegueix la producció excursionista i folklòrica de l'escriptor (sobretot aquesta segona), tenint també en compte la seva ideologia.

- 4. Pedagogia i literatura: en aquest darrer capítol recullo les aportacions que Cels Gomis va fer en els àmbits de la pedagogia (sobretot en la traducció i l'elaboració de manuals escolars), així com la seva producció literària, formada sobretot per composicions poètiques i també traduccions. Aquest darrer àmbit literari és, probablement,

²² En el primer capítol, especialment.

²³ Agraïxo a Carme Oriol i Magí Sunyer les indicacions realitzades en la versió anterior d'aquest treball que formava part de la tesi doctoral esmentada, dirigida per ambdós. En aquest mateix sentit, agraïxo els comentaris de Montserrat Corretger, Jaume Guiscafrè i Rafael Beltrán, membres del tribunal que va avaluar la tesi. Aquest treball no hauria estat possible sense el mestratge de Josep M. Pujol (1947-2012) qui, malauradament, no l'ha pogut veure.

²⁴ Amb els canvis que això implica: «Des dels anys seixanta fins als darrers anys noranta del segle XIX la societat catalana es transforma radicalment. El canvi és notable i perceptible si mirem les repercussions de la Revolució de Setembre de 1868 o l'aparició del federalisme com a moviment popular. Es transformen les mentalitats, les idees i les tradicions» (Fontana 1994: 37).

el menys important en el conjunt de la seva obra (per quantitat i qualitat), però no s'ha de menystenir.

Com tota classificació, aquesta divisió temàtica presenta problemes, en el sentit que la ideologia del personatge és present en tots els àmbits de la seva producció i no es pot destriar d'una manera inamovible un aspecte o altre. És a dir, el vessant polític de Gomis també apareix en escrits excursionistes (o les seves idees sobre el folklore en obres pedagògiques, per exemple), amb la qual cosa sovint cal fer referència a una mateixa obra en els diferents apartats esmentats. En aquest sentit, i pel que fa a la producció poètica de l'escriptor, he optat per incloure les poesies de tipus polític (sobretot les que publica en mitjans d'aquest àmbit) en el capítol dedicat a la política (2) i no en el que, en principi li pertocaria (4), si mantingués la divisió per àmbits de la seva obra de manera inamovible.²⁵

L'estudi biogràfic es completa amb l'apèndix, format per dos documents. El primer (Obra de Cels Gomis i Mestre) conté la llista completa de l'obra publicada per l'escriptor que he pogut identificar, la més àmplia referenciada fins ara. Ordenada cronològicament, inclou l'obra signada per Cels Gomis (ja sigui nominalment o amb pseudònim); a continuació, les traduccions i edicions fetes per ell (sobretot en el camp de la pedagogia); finalment, hi inclou les referències que no he pogut datar amb exactitud o de les quals no he pogut obtenir la informació bibliogràfica completa. Les citacions de l'obra de Cels Gomis que apareixen en aquest treball fan sempre referència a les obres d'aquesta llista. El segon document de l'apèndix (Quadre temporal) conté un quadre temporal on, de manera resumida i esquemàtica, presento, en la primera columna, els fets i les obres més destacades de la vida de l'escriptor. La segona columna recull aquelles dates i aquells fets més rellevants i que afecten de manera més o menys directa el personatge tant a escala catalana com estatal. La tercera columna recull aquestes mateixes dades a escala mundial. Es tracta d'una eina útil per contextualitzar el personatge.

Criteris d'edició i transcripció

En els textos prenORMATIUS citats, he actualitzat l'ortografia i he racionalitzat la puntuació d'acord amb els criteris actuals, amb el propòsit de facilitar al màxim possible la lectura sense desvirtuar-ne les particularitats del llenguatge original.²⁶ He respectat els títols dels articles i dels llibres, en tots els casos.

La resta de criteris que he aplicat, tant en l'edició dels textos citats com en la transcripció dels textos inèdits procedents del FCGM, són els següents:

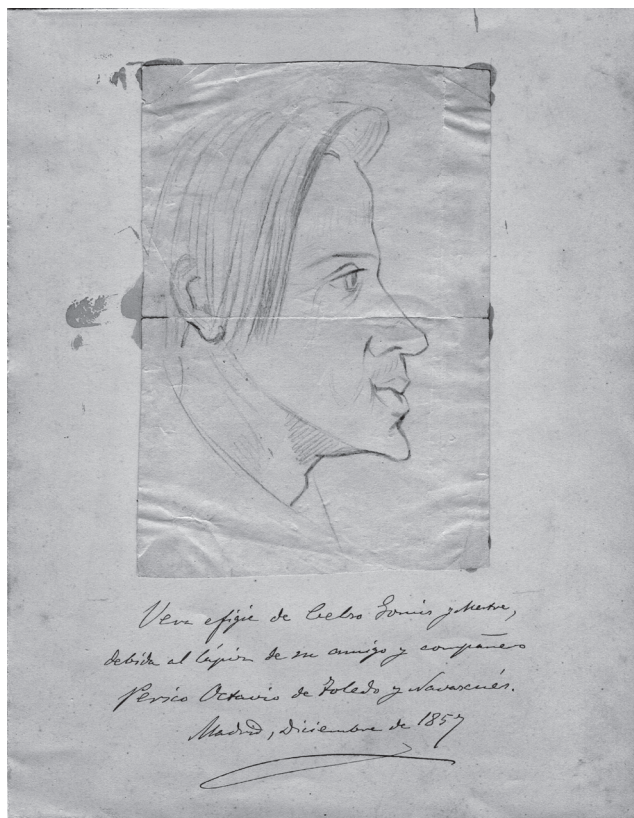
²⁵ És per això que la relació entre els diferents capítols es fa imprescindible, motiu pel qual, en casos concrets, remeto a un o altre capítol per ampliar la informació.

²⁶ És el que hauria fet, amb tota probabilitat, el mateix Cels Gomis.

- ♦ Regularitzo els topònims (Llaers per Llayers, Benasc per Venasch, etc.) en els textos, però no en els títols dels articles o llibres.
- ♦ En els textos publicats per Gomis, respecto les paraules en cursiva assenyala- des per l'autor, habitualment mots dialectals.
- ♦ En les notes a peu de pàgina, encapçalo amb «GOMIS]» les que són del mateix autor, per a diferenciar-les de les meves. Després de la cita, en dono la procedència.

Llista d'abreviacions

AEC	Associació d'Excursions Catalana
ATU	Uther (2004)
BAEC	<i>Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana</i>
BCEC	<i>Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya</i>
CEC	Centre Excursionista de Catalunya
FCGM	Fons Cels Gomis i Mestre (Arxiu Municipal de Reus)

Caricatura a llapis de Cels Gomis i Mestre,
per Perico Octavio de Toledo y Navascués. Madrid, desembre de 1857.
Font: fons familiar de Gerard Gomis Omedes i Clàudia Gomis Lleal.

1. Perfil biogràfic

Per a mi és indubtable que el món progressa i que amb lo progrés se fa millor; jo crec fermament que l'home millora moral i materialment parlant.

(Cels Gomis i Mestre, «Memòries de un carrilare», ca. 1900)

Els primers anys

Cels Gomis i Mestre neix al carrer de Sant Jaume de Reus el 6 de gener de 1841,²⁷ i apareix inscrit en el llibre 24 de baptismes de la prioral de Sant Pere, foli 288r inscripció 10 (Martorell 2000: 42). Fill de Josep Gomis i Galtés i de Josepa Mestre i Figuerola (natural de Cornudella de Montsant), és el setè de vuit fills.²⁸

Amb dos anys, viu en primera persona el bombardeig de Reus del 1843, després del pronunciament de Joan Prim i Prats (1814-1870):

Uno de los primeros recuerdos de mi niñez es el bombardeo de Reus por las tropas esparteristas que mandaba el general Zurbano.²⁹

Todavía se me figura verme en brazos de una mujer y rodeado de otras muchas que con apresurado paso me llevaban no sabía dónde —después supe que a Aleixar—, mientras de vez en cuando se veían en el aire unos a manera de globos y se oían fuertes detonaciones. Aquel incesante retumbar de los disparos de obuses y morteros, unido al continuo toque de rebato de las campanas y a la gritería y lamentos de las mujeres que

²⁷ És un de tants «fills il·lustres a cabassos» d'aquesta ciutat segons Anguera (1999: 261-262).

²⁸ Sobre l'ofici del seu pare, Prats apunta: «En la fe de baptisme de Cels Gomis, el seu pare, Josep Gomis, consta com a “veler” i, en una altra fe de baptisme en castellà, com a “tejedor”» (Prats 1987: 5, nota 3).

²⁹ Martín Zurbano (1788-1845), militar castellà partidari d'Espartero que va participar també en el bombardeig de Barcelona (1842).

en tropel huían, me impresionaron de tal modo que nunca se ha borrado de mi memoria aquel suceso. Tenía yo entonces sobre unos dos años y medio (Gomis 1903d: 1060).

La celebració de la nit de Nadal amb la família és un altre record d'aquests primers anys de vida:

La primera Nochebuena de que conservo imperecedero recuerdo, la pasé en Reus, mi ciudad natal. Era por los años 1845 o 1846 y contaba yo cuatro o cinco de edad. La buena de mi madrina me había hecho entrega, una semana antes, de un gran *nochebueno*,³⁰ dejando a mi cargo su manutención. [...]

No había más niño que yo, pues todos mis primos eran de bastante más edad, y yo había de ser precisamente el protagonista de la fiesta (Gomis 1903e: 1067-1068).

Entre els anys 1845 i 1850, Gomis canvia de residència, com a mínim, tres cops. Després de Reus, viu a Vilanova, Igualada i Cervera, com ell mateix recorda:

Acostumbrado a poder disponer de una casa entera, lo mismo en Villanueva que en Igualada o Cervera, puntos en que después de Reus había vivido, no sabía avenirme a estar encerrado en uno de aquellos cuchitriles de la corte, bautizados con el nombre de pisos, donde apenas puede uno revolverse (Gomis 1903e: 1069).

Aquest «cuchitril de la corte» fa referència al pis de Madrid, ciutat on viu «con mis padres y hermanos, sin más parientes ni amigos» entre 1850 i 1860 (Gomis 1903e: 1069). A Madrid estudia per a ser enginyer de camins, com recorda ell mateix:

Quan jo estudiava a Madrid (de 1850 a 1860) a la cúpula de l'iglèsia de Sant Andreu n'hi havia un gros niu [de cigonyes] (Gomis 1912b: 178, nota 2).

Otro de mis recuerdos se remonta al año de 1860, en que yo estudiaba en Madrid (Gomis 1903d: 1060).

No acaba els estudis (per tant, no obté el títol) perquè li ofereixen una plaça en una línia fèrria en construcció amb la condició d'ocupar-la immediatament, com efectivament fa (Gomis 1912c: 513).

Hi ha molt poca informació sobre aquesta etapa de formació a Madrid i només se'n poden trobar alguns petits detalls en publicacions posteriors de l'escriptor. Així, l'any 1882, en un dels articles dedicats a la província de Guadalajara publicat al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, l'anècdota d'una nevada fa que Gomis recordi la seva època d'estudiant. En aquest mateix article, també fa referència a la realització dels estudis bàsics a Cervera, municipi on havia viscut de petit (dels nou als onze anys),³¹ com hem vist:

30 GOMIS] El leño que en catalán se llama *tió de Nadal* (Gomis 1903e: 1067).

31 FCGM: registre 069/02. En aquest mateix document, inventariat com a [Records de joventut], Gomis explica que «les vicissituds de la vida» l'obliguen a anar-se'n a Madrid el mes de febrer de 1852.

Aquest dematí, a l'obrir de bat a bat la finestra del meu quarto, he vist mig pam de neu damunt la terra, i nevava encara d'allò més. Què de records ha despertat en mi aquesta vista! Sobtadament i en tropell han acudit a ma memòria cent records d'ocasions semblants. He vist passar davant meu, com si mirés per lo vidre de multiplicar d'un panorama, los bons temps de ma infantesa, los temps en què, trobant-me a Cervera (província de Lleida), anava a estudi, tremolant de fred i amb lo braseret sota el braç, entremig de dos pams de neu, i los en què, sent-ne a Madrid, m'entretenia amb mos companys fent boles de neu en lo Retiro; los temps, ja no tant feliços, en què caminava amb neu fins a genoll per les montanyes de Suïssa, per les no menys pintoresques de nostres Províncies Bascongades o per les monòtones planures de Castella la Vella; i, per últim, los temps, ja no tant llunyans, en què contemplava encisat los mil capritxosos dibuixos formats per la neu en les espeses arbredes dels encontorns de Girona o en los boscos de pins, roures i faigs que s'estenen des de Ripoll fins a Llaers i Vidrà (Gomis 1882l: 176).

L'any 1896, parlant de «L'estiu de Sant Martí», recorda amb simpatia aquesta etapa feliç de joventut:

Hi ha un altre motiu perquè aquell sant [sant Martí] me mereixi tota mena de simpaties i és que em recorda un dels períodes més feliços de ma vida d'estudiant. Me recorda les llargues hores passades a l'estudi d'En Marian Bellver, a Madrid, escultor de debò i un dels millors imatgers del segon terç d'aquest segle. Encarregat dit senyor de fer un Sant Martí per a la parròquia d'aquest nom, que fa cantonada al carrer del Desengaño i a la Corredera baixa de San Pablo, féu un alt relleu representant lo sant a cavall i en actitud de partir la capa amb un pobre que ensenya les carns, i sempre més havia conservat lo model en lo seu estudi. Quantes i quantes estones havia jo passat contemplant-lo! Han passat prop de quaranta anys des de llavors i encara me'n recordo com si fos ara (Gomis 1896d: 10).

I gràcies a la nota en un article publicat a la revista *Cataluña* l'any 1908 sabem en quin col·legi va estudiar a Madrid, «el del Politécnico-francés», a més de veure el seu caràcter:

Cuando niño, no hubo santo que me hiciera seguir las rayas de un cartapacio. Bastaba que el papel estuviera rayado para que yo escribiese torcido.

La única vez que el director de un colegio³² nos obligó a llevar una especie de quepis de cuero —sin duda para dar ganancia a su suegro, que era guarnicionero—, al ver que todos íbamos cubiertos de igual modo, tiré el mío (Gomis 1908d: 136).

Entre el setembre de 1860 i fins al mateix mes de 1861, realitza la «Carta topogràfica de Valdemoro». L'any següent, 1862, torna a Barcelona, com afirmen Comas

32 GOMIS] El del Politécnico-francés, en Madrid (Gomis 1908d: 136).

(1915: 237) i Elías de Molins (1889: 666-667), a diferència d'altres autors que avancen aquesta tornada a casa a l'any 1860.³³ Com indica Prats (1987: 6, nota 7), el mateix Gomis confirma que la tornada es produeix el 1862:

Por lo que hace a buenas vías de comunicación, estaba el Campo de Tarragona algo más escaso de ellas en 1862, primera vez en que tuve el gusto de visitarlo (Gomis 1907c: 14).

Confirmació que repeteix en dues ocasions més:

Al regresar a mi país, en mayo de 1862, tuve ocasión de visitar casi todos los pueblos del Campo de Tarragona (Gomis 1903d: 1062).

La primera vez que pasé por Tortosa, fue en abril de 1862. Teniendo que ir de Madrid a Reus, preferí hacerlo por Valencia que por Zaragoza (Gomis 1902d: 825).

Exerceix la seva professió i des del gener de 1862 al març de l'any següent treballa en la construcció de les obres i col·locació de la via del ferrocarril de Reus a Montblanc, catorze anys més tard de la inauguració del primer ferrocarril de l'Estat espanyol que unia Barcelona i Mataró. Així, realitza les mesures i els perfils topogràfics de la zona d'Alcover i Llorac, per exemple.³⁴ Quan acaba aquesta feina, realitza l'estudi del ferrocarril de Reus a Saragossa, en la part compresa entre Reus i Favara, fins al febrer de 1864. A continuació, fins al mes de juliol del mateix any, estudia les variants de la secció de Girona a Cassarella. La següent tasca que realitza, fins al juliol de 1866, és la de subcap de la secció de Centelles, treballant en la construcció de la línia de ferrocarril de Granollers a Vic.³⁵ Precisament el desembre de 1864 el trobem en aquesta ciutat.

Els diaris, les agendes i les llibretes de camp

Aquests primers anys ja ens mostren un dels factors que marquen la vida de Cels Gomis i Mestre. La feina com a enginyer fa que viatgi per diferents llocs de l'Estat espanyol i que canviï de residència molts cops. Durant aquest temps (sobretot aquests primers anys), no publica articles relacionats directament amb el folklore o l'excursionisme, però això no vol pas dir que s'estigui de braços creuats. L'interès de l'escriptor per conèixer l'entorn que el rodeja ja és present en aquests primers anys d'activitat laboral. En aquests viatges, Cels Gomis utilitza diaris, agendes i llibretes de camp en els quals anota tasques de la seva activitat professional. Aquests diaris també li serveixen per prendre nota de despeses, esbossos i descripcions geogràfiques, al costat de reflexi-

³³ És el que indiquen Gras i Elías (1899: 107-108) i Santasusagna (1982: 239).

³⁴ FCGM: registre 50.

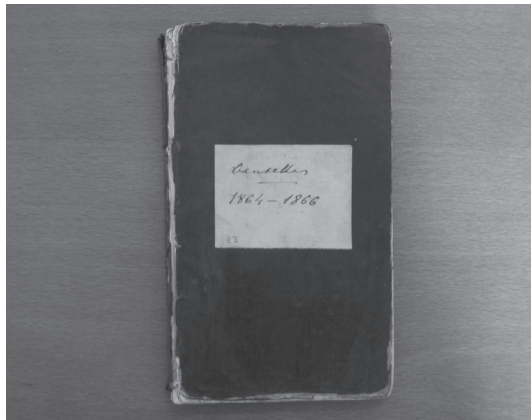
³⁵ FCGM: registre 016/01.

ons personals, esborranys de poemes propis i material folklòric divers (com dites i refranys). Es tracta de material de camp de primera mà que el folklorista utilitza després per escriure els seus estudis i articles.³⁶

Entre els anys 1863 i 1864 Gomis torna breument a la seva ciutat natal i treballa entre Reus i Maella, com es pot veure a la llibreta de camp que porta per títol «Reus a Maella. 1863-1864».³⁷ El contingut és bàsicament laboral: notes de la seva activitat professional, anotacions de desplaçaments, reflexions personals, descripcions geogràfiques, esbossos i despeses diverses. El mes de juny de 1863 visita Móra d'Ebre per primera vegada, precisament per motius professionals:

La sociedad Gomis, Gil y Compañía, que quería emprender la construcción de un ferrocarril entre Reus y Zaragoza, me había encargado el estudio de los diversos pasos que hay en la divisoria entre el Campo de Tarragona y la Ribera de Ebro (Gomis 1902d: 999).

«Centelles. 1864-1866»³⁸ és la continuació d'aquest primer dietari. Es tracta d'una llibreta de camp amb notes de la seva activitat professional i anotacions relatives a la geografia econòmica del Priorat i la Ribera d'Ebre. També inclou una llista de noms i adreces. Dins d'aquesta llibreta trobem un document estrictament professional (el «Reglamento de servicio del personal subalterno»).

Llibreta de camp: «Centelles. 1864-1866».

Font: Arxiu Municipal de Reus, FCGM: registre 033.

³⁶ Com s'explica a la «Introducció», el fons personal de Cels Gomis, conservat a l'Arxiu Municipal de Reus (FCGM), conté aquest material. Per a l'elaboració d'aquest primer capítol, m'he centrat especialment en aquell material vinculat directament amb l'àmbit dels diaris i dietaris que permeten resseguir la trajectòria vital de l'escriptor.

³⁷ FCGM: registre 032. En aquest cas, la coberta de la llibreta ens indica el període que comprèn l'activitat que s'hi reflecteix, tant en anys com en llocs, tot i que no sempre serà així.

³⁸ FCGM: registre 033.

A més de les anotacions de caràcter professional que hi ha en aquestes llibretes de camp, també hi trobem notes de tipus lingüístic, com per exemple un vocabulari de la parla de Favara i topònims de Vall-de-Roures al Matarranya. En aquest sentit, resulten especialment interessants les estades de l'escriptor a territoris que es troben en zones de transició lingüística (especialment entre el català i l'espanyol). En aquests casos, Gomis respecta les diferents formes lingüístiques recollides i deixa, així, el testimoni de la situació de la llengua catalana en aquests territoris durant aquest període.³⁹ De manera general, en tots els seus treballs, l'escriptor dóna, en les notes, diferents sinònims que faciliten la comprensió del text per part del lector i comenta sovint les diferències i les interferències existents entre les versions recollides en zones de contacte de llengües, així com també la seva pròpia experiència (com a parlant).

Entre els anys 1866 i 1871 hi ha un parèntesi en el registre de l'activitat professional de Cels Gomis com a enginyer de camins.⁴⁰ Es tracta de la seva etapa més combativa, políticament parlant, amb la publicació d'articles i el contacte amb personatges importants de la ideologia anarquista.⁴¹ Després d'aquest període, l'escriptor reprèn la seva activitat professional com a enginyer al País Basc:

En esto pudimos regresar a España. Paúl y Angulo fue a Madrid, donde fundó *El Combate*, periódico federal con ribetes de socialista, y yo me quedé en las Provincias Vascongadas (Gomis 1903d: 1066).

L'any 1871 treballa en la cubicació i liquidació de les obres empreses entre Alsua i Beasain, així com a les mines d'Almadén del Brogue, fent plànols comparatius dels tres sistemes de forns de foneria. El 1872 treballa en els estudis del ferrocarril de Barcelona a Vilanova i la Geltrú i l'any següent, durant l'hivern de 1872 a 1873, a Amposta.⁴² El 1874 participa en la construcció del ferrocarril que uneix Girona i França, en la secció de Girona.⁴³ De l'any 1874 al 1875 es troba entre Girona i Subirànigues, com reflecteix el document que porta per títol «Girona a Subirànigues. 1874 a 1875».⁴⁴ És una agenda diari de la seva activitat professional, amb anotacions personals, de desplaçaments i despeses.

³⁹ Per a més detalls pel que fa als aspectes estrictament lèxics, vegeu l'article de Luna-Batlle (2003) que reivindica la importància de la feina realitzada pel folklorista reusenc i les seves aportacions en aquest àmbit lingüístic. Moret, per la seva banda, es fa ressò de l'arreglada de «nombrosos materials folklòrics, i sovint dialectals, procedents de l'Aragó catalanòfon i de la resta d'Aragó» (Moret 1994: 229).

⁴⁰ Tor i això, l'any 1867 realitza unes notes tècniques de les obres del tram de carretera de Figueres (FCGM: registre 001/59) i el maig de 1869 visita per segona vegada Tortosa «con motivo de la inauguración del puente del ferrocarril, con el que quedó establecida la comunicación ferroviaria entre Valencia y Barcelona» (Gomis 1902d: 827).

⁴¹ Per als detalls d'aquest període, vegeu el capítol 2.

⁴² «Cuando yo estuve en Amposta en el invierno de 1872» i «En mayo de 1872 fui embarcado desde el azud de Cherta a Chalamera» recorda ell mateix anys més tard (Gomis 1902d: 945; 998).

⁴³ FCGM: registre 016/01.

⁴⁴ FCGM: registre 034.

El 30 de març de 1874 és un dia important en la seva vida. Es casa amb Dolores Perales i Pascual, natural de Madrid, amb qui té set fills: Josep Antoni, Dolors, Cels Joan⁴⁵ (nascuts a Barcelona els anys 1875, 1876 i 1877, respectivament), Matilde, Carolina, Enric i Lluís (aquests dos darrers van morir de petits) (Prats 1987: 8; Palomar 2003: 9). Dos anys més tard, el 1876, estableix el domicili familiar a Barcelona.

Retrat de Cels Gomis i Dolores Perales (sense data).
Font: Arxiu Municipal de Reus, FCGM: registre 073.

El 1878 neix l'Associació d'Excursions Catalana i Cels Gomis n'és nomenat soci delegat.⁴⁶ L'escriptor exerceix aquesta tasca des de Montesquiú, com veiem en el document: «Montesquiú (1879). Conca de Barberà (1880)».⁴⁷ És una llibreta de camp amb notes de la seva activitat professional. També hi trobem descripcions geogràfiques i reflexions personals. Precisament a Montesquiú signa, el 19 de juny, el primer article

⁴⁵ Cels Joan, bibliotecari auxiliar a la Biblioteca Pública Arús, mor atropellat per un cotxe l'any 1919 (Domènech 2011: 127).

⁴⁶ Per als detalls del naixement de l'Associació d'Excursions Catalana, vegeu el capítol 3.

⁴⁷ FCGM: registre 036.

que publica al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*. Es tracta d'«Ollas dels Gegants en la Riera de Vallfogona» (Gomis 1879a). Segons sembla, aquest article va ser llegit en la sessió pública de la mateixa AEC (el 16 de juliol), abans de publicar-se.⁴⁸

Entre els anys 1878 i 1893 ocupa càrrecs de responsabilitat en l'extensió del ferrocarril i en altres obres públiques que es duen a terme tant a Catalunya com en altres indrets de l'Estat espanyol (Prats 1987: 8). Concretament, del 1878 al 1880 Gomis és l'encarregat de la construcció de les obres compreses entre Saderra i Ripoll, en el ferrocarril de Vic a Sant Joan de les Abadesses.⁴⁹ De l'any 1880 és el document titulat: «Impressions de un viatge a corre-cuita».⁵⁰ Datat a Tarragona el 27 de març, és un conjunt de reflexions que Cels Gomis fa en el trajecte ferroviari de Barcelona a Tarragona. El motiu és la producció del vi. L'escriptor veu les bótes de vi emmagatzemades a les estacions i reflexiona al voltant de les conseqüències que les collites dolentes porten als països que les pateixen. És el cas de França:

Aquí tenim una de les més grans avantatges de la civilització moderna.

En qualsevol altre segle los francesos no haurien tingut més remei que posar-se a mitja ració de vi i encara aquesta los hi hauria costat un ull de la cara.

En aquest mateix segle, i en la nostra mateixa benvolguda Catalunya, quan la collita del vi n'era molt abundant no hi havia altre remei que vendre'l a qualsevol preu i fins llençar-lo per a què no embassés los cellers inútilment. En canvi, quan la collita era escassa, tenia un que abstenir-se de beure'n.

Per què? Perquè no hi havia medis de transvasar-lo amb prontitud i economia a aquells llocs en què hi mancava.

I lo que passava amb lo vi, passava també amb qualsevol altra matèria alimentícia.

Per això registra la Història certs tristíssims episodis en què la fam delmava províncies completes mentre les províncies veïnes tenien més de lo necessari.

Aquelles fams, aquelles caresties tan generals, són avui impossibles gràcies als variats i promptes medis de transport amb què nos ha dotat la infatigable i perseverant activitat de l'home (FCGM: registre 016/11).

Aquest text ens mostra un dels pensaments clau en la ideologia del personatge: la creença en l'ésser humà com a motor del progrés de la societat i la capacitat del treball per fer avançar la història.

De l'any 1880 fins al juliol de 1881 Gomis és el cap de secció en els estudis del ferrocarril dels directes de Barcelona a Saragossa i Madrid, i el segon semestre de l'any és el cap dels estudis del ferrocarril de Manresa a Berga.⁵¹ En aquesta època realitza

48 A banda dels dietaris del folklorista que es conserven, els diferents articles que publica als butlletins de les entitats excursionistes ajuden a traçar el mapa del seu itinerari vital gràcies a la datació i localització d'alguns d'aquests treballs.

49 FCGM: registre 016/01.

50 FCGM: registre 016/11.

51 FCGM: registre 016/01.

diferents viatges puntuals, que es poden datar a partir dels seus dietaris, o bé de publicacions que realitza en anys posteriors. Així, visita la Conca de Barberà⁵² i Móra d'Ebre.⁵³ El 27 de març realitza un viatge en tren de Barcelona a Tarragona⁵⁴ i el 24 d'abril és a Casp. El 4 de juliol realitza una excursió a les mines de lignit de la Granja d'Escarp, a la província de Lleida, i més tard visita Mequinensa. A l'agost exerceix de nou com a soci delegat de l'Associació d'Excursions Catalana a Casp. De l'1 al 24 d'agost es troba a les províncies de Saragossa i Terol, i a finals d'any es desplaça a la província de Guadalajara (17 de novembre), on el 12 de desembre viatja a Ruquilla, a la comarca de la Alcarria (Castella-la Manxa), i el 21 de desembre a Carrascosa del Tajo.

El 26 de febrer de 1881 viatja a Campo i fins al 28 de febrer es troba novament a la província de Guadalajara i apareix com a soci delegat a Cifuentes. El 24 de maig torna a Guadalajara. De juliol a desembre d'aquest any s'encarrega dels estudis del ferrocarril de Manresa a Berga, com a cap, i aprofita per a visitar l'església de Puig-reig d'aquesta localitat. Del juliol a l'octubre es troba a la regió de Manresa,⁵⁵ i el 22 de juliol és a Sallent.

Fruit de la seva llarga estada a la província de Guadalajara, escriu l'article «Excursions per la província de Guadalajara» que publica a les pàgines del BAEC a partir del 1882. Es tracta d'un treball molt extens, que es publica en diferents lliuraments i durant diversos anys.⁵⁶ En relació amb la seva estada per aquestes terres es conserva el «Memorial de 1881».⁵⁷ Es tracta d'una agenda diari que conté notes de la seva activitat professional així com anotacions de tipus personal, de desplaçaments per la zona i despeses. D'aquest mateix any i del mateix tipus és l'«Agenda de bolsillo para 1881».⁵⁸ A més de recollir-hi notes relacionades amb la feina a Guadalajara, aquesta agenda diari també inclou anotacions relatives a la línia de ferrocarril Manresa-Berga, a partir de juliol de 1881. Com és habitual, també s'hi poden llegir anotacions personals, de desplaçaments i despeses.

52 Sobre la relació entre l'estada de Cels Gomis a la Conca de Barberà i els documents del FCGM, vegeu Puyol (2004).

53 «En 1880, habiendo terminado los estudios de los ferrocarriles directos de Madrid a Zaragoza y Barcelona, en la parte comprendida entre Caspe y Ribarroja, tomé una barca para trasladarme a Mora de Ebro» (Gomis 1902d: 951).

54 FCGM: registre 016/11.

55 FCGM: registre 039.

56 Juan Pablo Calero Delso recupera en part aquest treball, traduït al castellà, a *Celso Gomis Mestre. Excursiones por la provincia de Guadalajara* (2010), que també inclou la posterior traducció castellana feta pel mateix Gomis i publicada a *El Briocense*.

57 FCGM: registre 038.

58 FCGM: registre 039.

La sensibilitat lingüística de Cels Gomis

Aquest és un any prolífic pel que fa a aquest tipus de documentació ja que també data de 1881 el document titulat «De Montsó a Benasque. Notas de viatge».⁵⁹ Es tracta, en aquest cas, d'un diari parcial d'aquest trajecte amb descripcions geogràfiques, arquitectòniques, de creences i costums. Les anotacions d'aquest tipus preses per l'escriptor són les que utilitza a l'article «La Vall de Venasch», que es publica a l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana de 1882* (Gomis 1883k).⁶⁰ Datat entre els mesos de desembre de 1881 i gener de 1882, descriu la situació d'aquesta vall pirinenca i les seves característiques físiques, així com la fauna i la flora típiques de la zona, la geologia, la història i les tradicions més destacades.⁶¹ Resulta d'especial interès la sensibilitat lingüística de l'escriptor, fruit de l'observació i de la seva preocupació per la llengua, que aflora en aquestes pàgines. Així, la llengua també hi té cabuda en aquesta descripció de la vall:

Lo llenguatge comú dels habitants de tots los pobles d'aquesta vall és lo català adulterat en moltes de ses terminacions i barrejat amb algunes paraules castellanes o franceses. Així, per exemple, diuen: *¿Qui te ho ha dito? Este matino fá molto fredo. Lo mosset se ha feto mal abaixo. Hi ha moltos gelos y los matxets glissen. Jo no fago res. Non viengas, que non te grito. Mia nina ha una monoca. Porta la forrolla, etc., etc.* (Gomis 1883k: 106).

La situació de la vall de Benasc és un clar exemple de territori fronterer (geogràficament i també lingüísticament), fet que es reflecteix en les formes lingüístiques utilitzades pels seus habitants i que sorprenen Cels Gomis, motiu pel qual les anota. Ens trobem a les beceroles de l'interès per l'observació dels parlars, fet que enceta un nou període de la lingüística catalana.⁶² Cels Gomis mostra sempre un interès per les varietats dialectals en què recull les tradicions, de manera que aporta valuoses dades sobre l'estat de la llengua catalana durant aquests anys en aquests territoris fronterers. L'escriptor es limita a recollir les formes que creu més interessants, sense entrar en exhaustius estudis comparativistes ni en anàlisis dialectològiques. Tot i això, mostra sempre un gran interès per la llengua parlada en aquestes zones de transició, encara que el seu punt de vista no sigui, en aquest cas, gaire científic.⁶³ La seva actitud davant d'aquestes formes dialectals és la del parlant que observa i compara la realitat amb la seva pròpia experiència. És per això que, en aquest cas, considera aquestes formes d'una zona de transició pròpies del «català adulterat».

⁵⁹ FCGM: registre 001/14.

⁶⁰ Aquest segon anuari apareix ressenyat a *L'Avenç*, III, núm. 30 (15 maig 1884): 290-291.

⁶¹ Com es pot veure al capítol 3.

⁶² Vegeu Luna-Batlle (2003: 513-517).

⁶³ A Samper (2011a) em centro especialment en la sensibilitat lingüística que l'escriptor mostra en els seus escrits.

Gomis no s'atura, però, en aquesta observació i va més enllà. A continuació, justifica l'adscripció d'aquestes formes lingüístiques «adulterades» a la llengua catalana i ho fa utilitzant la documentació que ha pogut consultar en aquests territoris:

Mes és indubtable que antigament parlaven un català tan castís com lo de la província de Lleida. [...] Al assegurar que aquí es parlava un català com lo nostre, me fundo no sols en lo document citat⁶⁴ i en lo llenguatge comú d'avui, sinó també en documents oficials relatius al comtat de Ribagorça redactats en bon català, que he tingut la sort de trobar entre los papers de família de D. Cristòfol de Bardaxí, de Graus, qui amb una amabilitat sens igual los posà a ma disposició per a què prenguéis quantes notes cregués convenient (Gomis 1883k: 106-107).

D'aquestes paraules de Gomis destaca la categorització de «bon català», referint-se a la llengua parlada que ell considera com a model, en contraposició al «català adulterat». D'aquesta manera, s'obté una distinció entre la varietat considerada estàndard i la varietat dialectal d'una zona fronterera des del punt de vista d'un parlant de l'època interessat en la llengua catalana i en les seves varietats. Aquest article sobre la vall de Benasc té una segona part, «De la vall de Venasch á Graus. Notas de viatge», publicada al BAEC el 1889 i molt més centrada en les descripcions des d'un punt de vista excursionista que no pas lingüístic o folklòric.⁶⁵

Entre desembre de 1881 i juny de 1882 Gomis és el cap de la secció del port de Benasc a Graus i realitza els estudis del ferrocarril del mateix port de Benasc al dels Alfacs. Del mes de juny de 1882 al mes de març de 1883 és l'encarregat de les obres de la carretera que va de Dosrius a Llinars del Vallès i de març a desembre és el cap dels estudis del canal de l'Alt Empordà.⁶⁶ El desembre de 1882 apareix com a director dels estudis del ferrocarril que es proposa seguir el curs del riu Éssera per entrar a França, travessant els Pirineus pel massís de la Maladeta, a Benasc (Osca).

Després de recórrer tots aquests indrets, el mes de novembre de 1883 Gomis es troba a Barcelona, ja que el 9 de novembre llegeix el treball «La Tramontana» a l'Associació d'Excursions Catalana.⁶⁷ L'any següent es desplaça a Saragossa, com mostren dos documents. D'una banda, «Zaragoza a Cariñena. Febrero a Julio 1884»,⁶⁸ una agenda diari amb notes diverses relacionades amb la seva feina per terres d'Aragó en el tram del ferrocarril entre aquests dos indrets. Hi inclou anotacions personals, de desplaçaments i despeses. D'altra banda, i datat de manera aproximada en aquest any, hi ha «Al través

64 Una escriptura «feta devant lo notari de Benasc en 1478 per representants d'aquell poble i del de Saünc sobre pasturatges, que està redactada en català del més pur que es coneix» (Gomis 1883k: 106).

65 I que s'analitza, sota aquest punt de vista, al capítol 3.

66 FCGM: registre 016/01.

67 BAEC 6, núm. 61-62 (octubre-novembre, 1883): 204.

68 FCGM: registre 040.

de la província de Saragossa»,⁶⁹ un article de caire descriptiu. Vinculats estretament amb aquests documents Gomis escriu una sèrie de cinc articles publicats al BAEC entre els anys 1885 i 1887 en els quals descriu detalladament diferents espais d'aquesta zona, com ara el museu provincial de pintures, la Casa Llotja o l'església del Salvador, entre d'altres.

Aquest mateix 1884 i durant els dos anys següents treballa a les obres de la carretera de Dosrius i a les liquidacions d'aquesta carretera. També a les de Santa Coloma de Queralt a Montblanc i a les de Salamanca a Càceres.⁷⁰ Els mesos de febrer i novembre de 1885 és a Cardó, ho proven dos articles publicats al BAEC de l'any 1890: «De Tortosa a Cardó» i «Tradicions de Cardó». Les anotacions preses per l'escriptor es troben en un document, sense títol, que conté vocabulari de la zona, refranys, corrandes, dictats tòpics, esbossos i dibuixos.⁷¹ També de 1885 (tot i que datat de manera aproximada) és el document «Salamanca: Impressions de viatge»⁷² que conté impressions diverses al voltant d'aquesta ciutat, amb motiu d'una visita. De l'any 1886 és un altre document, en aquest cas sense títol, relacionat amb el tema. Es tracta d'una llibreta de camp amb notes de la seva activitat professional, descripcions de Salamanca (de tipus arquitectònic) i fins i tot notes de sessions de l'Ateneu.⁷³ Aquests documents serveixen de base per als articles descriptius «Ciudad Rodrigo (Salamanca)» i «La romeria de Tejares», publicats posteriorment (Gomis 1901c; 1903b).

Durant aquesta època, Gomis reprèn la publicació d'articles de caire polític, amb col·laboracions a la revista *Acracia*. Pel que fa a la seva activitat laboral, el 1887 és el cap de secció dels estudis que es practiquen al ferrocarril de Linares a Almeria. Del novembre de 1887 al març de 1888 es troba en aquesta zona. Del 1888 al 1891 és el cap de secció de primera classe en els estudis i la construcció dels directes de Barcelona a Saragossa i Madrid.⁷⁴ El 10 de febrer de 1888 visita les restes de l'antic castell d'Úbeda⁷⁵ i aquest mateix any viatja de San Esteban de Gormaz, a Almazán. Els documents que recullen les anotacions d'aquests anys són dos. En primer lloc, «San Esteban de Gormaz a Almazán (1888). Roa a Palencia (1888). Monreal de Ariza a Piedra (1889)».⁷⁶ Es tracta d'una llibreta de camp amb notes relacionades amb les seves tasques professionals, així com descripcions arquitectòniques, dites i refranys de la zona, segons la descripció que consta a l'inventari (Puyol 2003). El segon document és del 1889 i serveix per mostrar el recorregut que l'escriptor fa aquests mesos: «De

69 FCGM: registre 001/53.

70 FCGM: registre 016/01.

71 FCGM: registre 041.

72 FCGM: registre 001/52.

73 FCGM: registre 042.

74 FCGM: registre 016/01.

75 FCGM: registre 027/14.

76 FCGM: registre 043.

Monreal de Ariza a Mainar. Julio a Nbre. La Argentera. Dcbre. 1889».⁷⁷ També és una llibreta de camp amb notes de la seva activitat laboral, acompanyades d'anotacions de desplaçaments, despeses i notes personals. D'aquest 1889 són tres articles en els quals l'escriptor presenta un cop més les seves impressions de viatge, a partir d'aquestes anotacions. Destaquen «De la vall de Benasc a Graus, notes de viatge» i «Una visita al Monestir de Piedra». D'aquest mateix tipus són dos articles més, publicats el 1890, aquest cop referents a terres catalanes («De Tortosa a Cardó») i castellanes («El Páramo»).

L'any 1891 es produeix la fusió entre l'Associació d'Excursions Catalana i l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques que dona lloc al Centre Excursionista de Catalunya.⁷⁸ Gomis també exerceix la funció de soci delegat en aquesta nova entitat fins que el 16 d'octubre de 1894 esdevé soci resident un cop trasllada el domicili habitual a Barcelona.⁷⁹

Els anys 1892 i 1893 és cap d'estudis i de construcció del ferrocarril econòmic de Girona a Olot,⁸⁰ com consta al document «Girona a Olot. 8 abril 1892 a 7 abril 1893».⁸¹ Novament, es tracta d'una llibreta de camp amb notes de la seva activitat professional en aquesta línia de ferrocarril. Acompanyen aquestes notes altres anotacions personals, de desplaçaments i despeses. També de 1892, tot i que datat de manera estimada, és el document «De Girona a Olot».⁸² És un diari del trajecte entre aquestes dues poblacions amb descripcions de persones i reflexions. A Olot se situa l'article «El triai (Festa popular olotina)» publicat a les pàgines de *L'Avenç* el 30 de setembre de 1893.⁸³ Es tracta d'una ressenya que l'escriptor fa d'aquesta popular festa.

La creació de la Biblioteca Pública Arús

El 1895, al costat del polític Valentí Almirall (1841-1904) i de l'escriptor Conrad Roure (1841-1928), Cels Gomis forma part de la Junta que es fa càrrec de la Biblioteca Pública Arús. Aquesta iniciativa havia començat, com a mínim, un any abans, com llegim a les pàgines de *La Vanguardia* del 4 de maig de 1894 en les quals s'informa que «El conocido escritor don Celso Gomis se dedica desde hace algún tiempo al arreglo de la biblioteca que perteneció al difunto don Rosendo Arús y Arderiu, y que ha sido aumentada recientemente con las cantidades que al efecto legó dicho señor» (p. 2).

77 FCGM: registre 044.

78 Per als detalls, vegeu el capítol 3.

79 El 1897 el seu domicili és Còdols, 24, 3r 2a de Barcelona, segons el BCEC 7, núm. 25 (febrer, 1897): 66.

80 FCGM: registre 016/01.

81 FCGM: registre 045.

82 FCGM: registre 001/27.

83 Fundada a Barcelona per Jaume Massó i Torrents (1863-1943), la revista *L'Avenç* apareix amb periodicitat quinzenal o mensual en dues èpoques: del 1881 al 1884 i del 1889 al 1893. Fins l'any 1891 l'ortografia del nom de la revista és *L'Avens*. Per als detalls de la revista, vegeu Torrent/Tasis (1966: 199-209), Pla (1975) i els índexs publicats per Capdevila/Illa (1990).

Rossend Arús i Arderiu (1844-1891) havia deixat la seva fortuna als seus marmessors i hereus de confiança, Valentí Almirall i Antoni Farnés, amb l'encàrrec que, quan ell morís, convertissin el seu pis i la seva biblioteca personal, situades al passeig de Sant Joan de Barcelona, en una biblioteca pública d'accés lliure. Arús mor el 1891 i quatre anys més tard, els seus marmessors segueixen les seves indicacions i cedeixen a la ciutat de Barcelona l'espai (amb tot el seu fons), i creen la Biblioteca Pública Arús. Inaugurada el 24 de març de 1895, compta amb un fons bibliogràfic inicial constituït per la biblioteca personal de Rossend Arús i, sobretot, pels documents adquirits per Valentí Almirall i Eudald Canivell (1858-1928) en llibreries de Catalunya, Europa o Amèrica (Domènech 2011: 122).⁸⁴ Aquest fons s'incrementa durant els anys posteriors amb valuosos donatius sobre moviments socials.

En la sessió celebrada per la Junta el 29 de maig de 1895, Gomis és nomenat oficialment secretari de la biblioteca, càrrec que exerceix fins a la seva mort (1915).⁸⁵ Als Estatuts de la Biblioteca Pública Arús, amb data de 24 de març de 1895, Gomis hi consta com a secretari i també com a vocal.⁸⁶ L'escriptor hi apareix descrit de la manera següent:

DON CELSO GOMIS Y MESTRE, de cincuenta y cuatro años de edad, casado, escritor, vecino de esta ciudad, con cédula personal de clase séptima, señalada con el número ochocientos ochenta y siete, expedida por el Arrendatario de dicho impuesto de esta Provincia con fecha veinte y siete de noviembre del año último (p. 2).

Amb Eudald Canivell, Gomis s'encarrega de confeccionar el primer catàleg. Ell mateix explica que aquest catàleg «por más que adolezca de algunos defectos, propios de la precipitación con que se hizo y de los muchos individuos que tuvieron que intervenir en la confección de papeletas, no deja de ser un catálogo. No todas las bibliotecas oficiales de España pueden jactarse de tenerlo» (Gomis 1905: 7). L'escriptor reusenc té una vinculació especial amb la biblioteca, que acull bona part de la seva obra (sobretot la que fa referència a l'àmbit polític), així com material divers, entre el qual es troba una «Colección Gomis» formada per 31 volums. Es tracta d'un dossier de premsa realitzat per l'autor (amb data de 1890) format per un recull de làmines, retalls, cobertes, etc. provinents de publicacions nacionals i internacionals. El contingut es divideix en: vol. 1-2: Academias, vols. 3-12: Indumentaria [s. XIX], vols. 13-20: Arte decorativo i vols. 21-31: Grabados [mostres].⁸⁷

⁸⁴ *La Vanguardia* dedica un extens article de dues pàgines a la nova biblioteca, en l'edició del 24 de març de 1895, p. 4-5.

⁸⁵ Com consta a la carta enviada per Conrad Roure i per l'alcalde de Barcelona (secretari interí i president de la Junta de la Biblioteca Arús, respectivament), el 30 de maig de 1895, en la qual fan oficial el nomenament de Cels Gomis com a secretari (FCGM: registre 014/02 [rv]).

⁸⁶ Agraeixo a Maribel Giner, directora de la Biblioteca Pública Arús, la còpia dels Estatuts.

⁸⁷ El títol comú de la col·lecció i els títols dependents han estat obtinguts del lloç; el subtítol fictici l'ha establert el catalogador, segons apareix descrit als catàlegs.

Les memòries d'un carril·laire

Instal·lat de manera definitiva a Barcelona, a la primera dècada del segle xx, Gomis publica diferents manuals escolars que mostren el vessant pedagògic de la seva obra.⁸⁸ Datat de manera estimada l'any 1900, es troba un document, titulat «Memòries de un carril·laire».⁸⁹ Es tracta d'un escrit en prosa de caire biogràfic i memorialístic. Està format per dos escrits diferents que tenen el mateix títol i s'inicien amb els mateixos paràgrafs. El segon té una major extensió i està més elaborat. Es tracta, com indica el títol, de l'esborrany d'un pròleg introductori a les seves memòries.⁹⁰ Aquestes línies introductòries mostren alguns trets característics de la ideologia de l'escriptor:

Quan l'home arriba a certa edat experimenta una espècie de dolça melangia en dirigir la vista a son passat, del mateix modo que l'escalador arribat a la carena d'una muntanya, abans de començar la davallada i perdre per a sempre més de vista lo deliciós paisatge que deixa darrere d'ell, troba cert plaer en aturar-se un moment per a dirigir-li una mirada de despedida.

Mes així com en la naturalesa les lleis de la perspectiva fan que els objectes se'ns presentin més petits i confosos a mesura que d'ells nos allunyem, nos succeeix precisament tot lo contrari en lo món dels records: aquestos se'ns presenten tant més grans i més clars en la memòria quants més són los anys que d'ells nos separen (FCGM: registre 076/10).

És especialment significatiu en el cas de Cels Gomis destacar la importància de la memòria ja que aquesta és precisament una de les eines de les quals se serveix a l'hora d'escriure els seus articles, deixant de banda les anotacions en paper, fonamentals en molts dels seus estudis, sobretot pel tipus de material recollit.⁹¹ La narració prossegueix amb l'aparició d'una sèrie de tòpics. En aquest cas, el tòpic del record dels temps passats i la idealització de la infantesa així com el pas d'una generació a l'altra i el llegat en els fills:

Qui és que no recorda fins amb sos més petits detalls los fets més culminants de sa infantesa, aquells fets que formen època en nostra vida de criatura? Jo de mi sé dir-vos que podria fer lo retrato dels pocs companys de mons jocs infantils i que encara puc descriure una per una totes les nostres festes de nois. I puig me trobo ja en lo més alt de la carena de la muntanya de ma vida i veig davant meu la forta davallada que m'ha

⁸⁸ Per als detalls, vegeu el capítol 4.

⁸⁹ FCGM: registre 076/10.

⁹⁰ El manuscrit conté només aquesta primera part introductòria, i a la resta del FCGM no he trobat cap escrit que continuï la narració.

⁹¹ Penso sobretot en estudis que apleguen una gran quantitat de dades com ara la *Botànica popular* de l'any 1891 o la *Zoologia popular catalana* del 1910.

de conduir a la fossa, plau-me detenir-me un moment per a anar recordant un per un tots los costums d'un temps que ha passat per sempre més.

Mos fills no tenen ja els mateixos que jo de nen tenia i tal volta mos néts los tindran també molt diferents dels dels meus fills. Lo món dóna tantes voltes...! Vivim avui amb tanta vertiginosa rapidesa...! (FCGM: registre 076/10).

La idea del progrés, recurrent en el pensament de l'escriptor, també apareix en aquest text inèdit:

Per a mi és indubtable que el món progressa i que amb lo progrés se fa millor; jo crec fermament que l'home millora moral i materialment parlant. No sóc d'aquells que enyoren lo passat i reneguen del present; planyo de tot mon cor los infeliços que maleixen los avenços materials i polítics, sense pensar que, si no hagués estat per aquestos avenços, no tindrien ells ni la situació ni el benestar material de què avui disfruten. Los que així obren me fan tanta llàstima com me farà el desdixat que maleís a la mare que li hagués donat la vida (FCGM: registre 076/10).

Aquesta introducció acaba amb la presentació per part del folklorista del material que ha d'aparèixer a continuació d'aquesta primera part:⁹²

Mes no per això em plau menos recordar los temps de la infantesa, aquells temps en què, lliures de tot mal de cap i sense pensar mai en lo dia de demà, no ens preocupàvem més que en gaudir del present. Per això és que vull ara descriure un per un los costums que quan jo era nen los nens tenien.

Los que comencin ja a ser vells de segur diran al llegir-ho: lo mateix fèiem nosaltres. Los que hagin vingut fa poc al món, arronsaran l'esquena dient amb despreci: amb quan poc s'acontentaven nostros avis! I no obstant, llurs avis trobaven tant de plaer en aquells innocents costums, com ne troben llurs néts amb los seus d'avui, per més que aquestos sien tal volta molt més costosos.

Mes deixem-nos ja de consideracions i entrem en matèria (FCGM: registre 076/10).

La revista *Cataluña*

L'1 d'octubre de 1907 apareix a Barcelona la revista *Cataluña*, editada per la casa Tasso i dirigida per Cels Gomis.⁹³ La revista, de periodicitat quinzenal, té una excel·lent

⁹² El manuscrit finalitza aquí.

⁹³ És amb l'impressor i editor Lluís Tasso Goñalons i amb la seva continuació com a Casa Editorial Vda. de Luis Tasso amb qui Gomis publica diferents manuals pedagògics, així com el recull poètic *Cantares* de 1906. Per als detalls, vegeu el capítol 4.

presentació tipogràfica⁹⁴ i una curta durada: el número 1 surt l'1 d'octubre de 1907 i el darrer, el 24, el 15 de setembre de 1908. Gomis no només n'exerceix la direcció sinó que també hi publica diversos articles, així com ressenyes d'altres publicacions o novetats bibliogràfiques. Com a director, explica al primer número les intencions de la publicació a «Nuestro propósito»:

Cansados de ver que algunos periódicos vienen ocupándose de nuestra región como podían haberlo hecho de la China antes de que ésta se abriese al comercio europeo; asombrados del total desconocimiento que tienen, no sólo de nuestras aspiraciones, sino también de nuestros hombres y de nuestras cosas; estupefactos de la crasa ignorancia que supone, para no usar otro calificativo que podría resultar más duro, la tergiversación de los hechos que a la vista de todos en nuestro país se realizan, resolvimos emprender la publicación de una Revista que fuese fiel reflejo del pasado y del momento actual de Cataluña (Gomis 1907a: 1).

Un dels primers articles de Gomis està dedicat a Valentí Almirall. Es tracta d'una necrològica en la qual fa un repàs de la seva vida, tot destacant-ne les qualitats d'escriptor i fent-ne evidents les deficiències com a orador. En aquest sentit, Gomis comenta com la mancança de «don de gentes» li va impedir fer-se amo i senyor de les voluntats de tot Catalunya (1907b: 6). A aquest article en segueixen d'altres. Un d'ells, publicat en dues parts, està dedicat al Camp de Tarragona. Es tracta d'una descripció que abraça la geografia, la història i la cultura, i que ve acompanyada per nombroses il·lustracions.⁹⁵ Gomis el signa amb el pseudònim de Celso Enrique de Campflorit. Com indiquen Rodergas (1951: 65) i Manent/Poca (2013: 79; 90), l'escriptor utilitza aquest pseudònim amb diferents variants (Cels Enrich de Campflorit, C. E. de Campflorit, Celso Enrique de Campflorit, Campflorit) i ho fa en composicions poètiques, narratives (com aquesta) i polítiques.

Amb la revista *Cataluña* es recupera el vessant lingüístic de l'obra de l'escriptor. Pot sorprendre, i de fet això és el que succeix a l'època, que un personatge com Cels Gomis, de conviccions catalanistes, i la resta de l'equip de redacció de *Cataluña* es dirigeixin als seus lectors en castellà. Ja al segon número de la revista, datat el 15 d'octubre, és el mateix director qui explica els motius d'aquesta tria lingüística: la seva intenció és divulgar per les regions espanyoles i hispanoamericanes els motius que porten als catalans a fer les seves reivindicacions així com donar a conèixer la nostra realitat a la resta de territoris de parla no catalana. La tria de la llengua és, doncs, evident ja que els lectors d'aquests territoris (als quals s'adrecen) no podrien llegir els articles si aquests estiguessin escrits en català. Gomis es justifica a l'article titulat explícitament «Por qué escribimos en castellano»:

⁹⁴ Com afirmen repetidament Torrent/Tasis (1966: 393-394).

⁹⁵ El 14 de juliol de 1907, Gomis fa una conferència al CEC sobre aquest mateix tema, com recull el BCEC 17, núm. 150 (juliol, 1907): 221.

Escribimos en castellano porque no tenemos inquina alguna contra esa lengua como lengua, por más que la rechacemos como imposición para los actos oficiales de nuestra tierra, de los que se ha excluído la nuestra materna, que ha sido también desterrada de las escuelas a que mandamos nuestros hijos, escuelas pagadas con nuestro propio dinero y que el Estado organiza a su modo, que por cierto dista muchísimo de ser racional y acertado (Gomis 1907d: 17).

Com sempre que en té oportunitat, Gomis aprofita per reivindicar les seves idees i criticar el sistema establert. Aquest fragment també és útil per evidenciar la sensibilitat lingüística de l'escriptor ja que, com diu, són altres circumstàncies alienes als afers lingüístics, i no les mateixes llengües, les causants d'enfrontaments i discrepàncies. Tot i els motius explicats en aquest article, però, la revista també inclou composicions literàries en català.

La revista *Cataluña* aplega altres articles de Gomis, de caire divers. Hi trobem, per exemple, descripcions d'espais com el cementiri del sud-oest de Barcelona (Gomis 1907e), un article dedicat a la Biblioteca Pública Arús (Gomis 1907g),⁹⁶ una nova edició del relat «Lo minayre» aparegut inicialment a *L'Avenç* el 1890 (Gomis 1908a), un relat en el qual explica la inauguració d'un ferrocarril i dins del qual insereix la seva «Cansó del carrilayre» (Gomis 1908c), un article dedicat a Prósper de Bofarull i Mascaró (Gomis 1908f), la reivindicació un cop més de la llibertat (Gomis 1908d) o diverses ressenyes de novetats bibliogràfiques de l'època. El compromís de Cels Gomis amb la revista *Cataluña* no es limita, doncs, únicament a tasques de direcció, sinó que l'escriptor s'hi implica directament amb les seves col·laboracions.

La tasca com a director de la revista fa que mantingui contacte amb escriptors importants d'aquesta època. Entre el 3 d'octubre de 1907 i el 22 de gener de 1908, Gomis manté correspondència amb l'escriptora Caterina Albert i Paradís (Víctor Català) (1869-1966) a qui demana la col·laboració a la revista.⁹⁷ De Gomis se'n conserven set cartes i, d'ella, un esborrany.⁹⁸ Ell li demana un conte per a la revista i una obra per a la biblioteca de la publicació, amb unes condicions immillorables:

[3.10.1907] Aquesta revista [*Cataluña*] destina un lloc especial per a quadrets de costums o novel·letes curtes en català, puig que de fer-se en castellà perdrien tot lo llur sabor local. Aquests treballs se pagan a raó de cinc duros un, lo qual no vol dir que els seus no se li paguin al preu que V. estimi convenient (Muñoz 2009: 119).

96 Molt vinculada amb l'escriptor, com s'ha vist més amunt.

97 Aquesta correspondència ha estat editada i estudiada per Irene Muñoz al segon volum de *l'Epistolari de Víctor Català* (2009).

98 Al FCGM no s'hi conserva aquesta correspondència amb motiu de la col·laboració de Caterina Albert a la revista *Cataluña*, com observa Muñoz (2009: 120, nota 3). Sí que es pot consultar al FCGM el registre 076/14 que inclou 2 cartes de Caterina Albert a Cels Gomis, però són posteriors: «Cartes rebudes per Cels Gomis i Mestre de Víctor Català», datades a l'Escala el 25 de març de 1911 i el 27 de novembre de 1913.

Caterina Albert respon a Gomis que les condicions econòmiques no són un problema, que un cop publicat el conte vol tenir-ne la propietat literària i que els compromisos literaris adquirits fan que no es pugui comprometre a donar-li una narració. Gomis (sempre perseverant) insisteix en la seva petició, n'alaba l'obra i li ofereix totes les llibertats per a publicar el que ella vulgui:

[8.10.1907] En canvi li prego molt insistentment en què ens favoreixi, tan aviat com pugui, amb algun dels seus quadrets de costums camperoles, assegurant-li que per ma part no m'esgarrifo de res. Conec massa els nostres pagesos per a sapiguer que deixen moltíssim d'ésser tan senzills i confiats com volen fer creure los que sostenen que tot lo nostre és lo millor del món. Desgraciadament tenim moltes tares de què esmenar-nos (Muñoz 2009: 122).

Finalment, Caterina Albert publica el conte «En Pelifet», il·lustrat per Joan Pellicer i Montseny (Joan d'Alart). També, a petició de Gomis, li envia l'obra «Caires vius i la versió castellana d'alguns dels seus 'dramas rurals' amb lo títol de *Vida trágica*» (Muñoz 2009: 125).⁹⁹ Com a detall curiós d'aquesta correspondència, en la carta del 6 de desembre de 1907, Gomis comença adreçant-se a Caterina Albert en castellà, per acabar finalment escrivint en català disculpant-se per no repetir la lletra: «I ara me n'adono de que li escric en castellà, però ja em dispensarà que no refaci la lletra» (Muñoz 2009: 124).

De la mateixa manera, amb motiu de la publicació de la revista *Cataluña*, Gomis escriu al poeta Joan Maragall (1860-1911) dues cartes (el 27 de febrer i el 25 de setembre de 1907) en les quals també li demana la col·laboració.

Els darrers anys

Durant aquest temps (sense poder concretar-ne la data exactament) i pel que fa a l'àmbit laboral, Gomis treballa en l'estudi d'un avantprojecte de ferrocarril econòmic que, unint les poblacions de la part alta de la costa de Barcelona, ha d'arribar fins a Argenton i participa en el projecte de tramvia de Barcelona (ronda de Sant Antoni) a Can Tunis i Zona Neutral per la carretera del port.¹⁰⁰

A principis de 1908 treballa en el que ha de ser la seva darrera feina com a enginyer, en el projecte de portar aigües a Barcelona des d'Esparreguera.¹⁰¹ En aquests últims treballs pateix una caiguda que li ocasiona danys irreparables al braç esquerre.

⁹⁹ Totes dues obres de 1907. El volum castellà que esmenta Gomis és *Vida trágica. Colección de cuentos* publicat a Madrid, a la Biblioteca Patria, amb traducció i pròleg d'Àngel Guerra, pseudònim de José Betancort Calvera (1874-1950) (Muñoz 2009: 126, nota 21).

¹⁰⁰ FCGM: registre 016/01.

¹⁰¹ FCGM: registre 016/01.

Un any més tard, concretament el mes de març de 1909, esdevé de fatídic record per a l'escriptor. Com a conseqüència de la caiguda soferta, un tumor blanc li ha corcat l'os del braç esquerre i, tot i els esforços del doctor Cardenal, l'única solució és l'amputació, com ell mateix recorda al pròleg del recull poètic *Aubades y capvespres* (Gomis 1913: 5). Laboralment, a partir d'aleshores, treballa com a director literari de la casa Seguí.

Aquests darrers anys publica nous treballs sobre excursionisme i folklore (alguns d'ells molt extensos, fruit de tota una vida de recol·lecció de material) al Centre Excursionista de Catalunya i també obres de tipus pedagògic.¹⁰² L'abril de 1915, amb motiu de la celebració del 25è aniversari d'aquesta entitat, publica un article amb un fort to melanconiós:

Me fa por mirar enrera.

Vint-i-cinc anys menos que són instant en la marxa de la Humanitat, que va començar la publicació d'aquest BUTLLETÍ, i quants i quants valuosos companys havem deixat pel camí! Per no nomenar més que els més prestigiosos, hem perdut l'Arabia i Solanas, Montserrat i Archs, Maspons i Labrós, Codina i Langlin, Almirall, Font i Sagué, Juli Vintró i Juli Soler, morts quan encara teníem dret a esperar sabrosos fruits d'ells. I dels que encara viuen, l'Artur Bofill, en Canivell i en Fiter i Inglès, que van ser dels fundadors, estan tant retrats que es pot ben bé dir que moralment han mort per les excursions. I jo mateix, que vint-i-cinc anys enrere corria la Seca i la Meca, avui m'haig de contentar amb fer el tomb de la meva cambra, com en Xavier de Maistre, i encara amb ajuda d'altres (Gomis 1915g: 138).

Es tracta de paraules força contundents (alhora que sinceres) en el que són els darrers treballs publicats per l'escriptor, que sembla preparar-se per al seu darrer viatge, que li arriba dos mesos més tard.

Cels Gomis i Mestre mor als setanta-quatre anys d'edat, a les nou de la nit del 13 de juny de 1915, al domicili de Barcelona.¹⁰³ *La Veu de Catalunya* i *Libertad* reproduïen la mateixa notícia sobre la seva mort,¹⁰⁴ hi destaquen que «era una personalitat entre la primera generació dels catalanistes», «un home de gran cultura i d'activitat i laborava constantment» i que «constant i fervorosament treballava a favor de la nostra estimada terra». Fent-se ressò de la seva activitat política, la breu nota publicada el 19 de juny a *La Campana de Gràcia* el descriu com «un bon liberal, amic de la instrucció, i en sa joventut es veié perseguit per les seves idees radicals, com tots els homes progres-

102 Per als detalls, vegeu els capítols 3 i 4.

103 Al certificat de defunció consta com a causa de la mort «tuberculosi pulmonar» (FCGM: registre 076/01).

104 Titulada «En Cels Gomis i Mestre». En el cas de *La Veu de Catalunya* apareix en dues edicions: *La Veu de Catalunya* 25, núm. 5.789 (14 de juny, 1915, edició del vespre): 3; *La Veu de Catalunya* 25, núm. 5.789 (15 de juny, 1915, edició del matí): 1; pel que fa a *Libertad*, apareix a *Libertad* 8, núm. 385 (17 de juny, 1915): 2.

sius del seu temps».¹⁰⁵ La necrològica que apareix el 16 de juny a *El Diluvio* i que en ressegueix la trajectòria política conclou:

El cadáver de Celso Gomis fue conducido a la última morada sin que con tan triste motivo se produjera la manifestación regionalista que se hubiera realizado a haber sido previamente anunciado el acto del entierro. Porque el cadáver del distinguido y activísimo catalanista, como el de Mariano Maspons, el de Valentín Almirall y los de tantos otros ilustres repúblicos, bien merecía el honor, al llegar el momento de su inhumación, de ser envuelto en la bandera catalana (*El Diluvio* núm. 187 [16 de juny, 1915]: 15).

Antoni M. Alcover en destaca l'activitat lingüística a la necrològica que li escriu. Sobre les publicacions a l'AEC diu que «són vertaders tresors per la lexicografia catalana» i sobre la Geografia general de Catalunya escriu «que acaba amb una taula alfabètica de *noms de lloc* de trenta planes a dues columnes, a on el filòleg català té molt d'espigolar» (Alcover 1915: 304).¹⁰⁶

El 25 de juny de 1915 el Centre Excursionista de Catalunya organitza una vetllada necrològica dedicada a Cels Gomis i al farmacèutic, arqueòleg i historiador Pere Alsius i Torrent (1839-1915), com recullen les pàgines del BCEC i *La Vanguardia*.¹⁰⁷ César A. Torras llegeix, en aquesta sessió, l'extensa biografia redactada per Ramon N. Comas, que es publica més tard al BCEC (Comas 1915).

Després d'una vida agitada, políticament i també laboralment pel gran nombre de viatges realitzats, i després d'uns darrers anys difícils sobretot pel tumor del braç esquerre, Cels Gomis deixa la seva obra com a testimoni de tota una vida d'intensa activitat.

105 «Repics». *La Campana de Gràcia* 46, núm. 2.406 (19 de juny, 1915): 3; també n'apareixen necrològiques a les pàgines de *La Vanguardia* (15 de juny, 1915): 3, de la *Revue Catalane* 9, núm. 103 (juliol, 1915): 117 i d'*Hojas selectas. Revista para todos* 14, núm. 163 (juliol, 1915): 654.

106 Fort (2009) segueix el consell de mossèn Alcover i aprofita els materials recollits per Gomis a la Franja d'Aragó (1892b) per al seu estudi de lexicografia.

107 «Crònica del Centre: Sessions i conferències». BCEC 25, núm. 245 (juny, 1915): 203; *La Vanguardia* (25 de juny de 1915): 2; *La Vanguardia* (29 de juny de 1915): 2.

Cels Gomis i Mestre
Font: *Cantares*. Barcelona: Luis Taso, 1906.

2. Ideologia i política

No queremos que haya amos y esclavos, señores y siervos, pobres y ricos. Queremos que todos los hombres sean verdaderamente iguales, que no haya entre ellos otras desigualdades que las que dimanen de la naturaleza y que indudablemente se irán borrando con el tiempo.

(C. G. M., *A las madres*, 1887)

Del republicanisme a l'anarquisme

Tot i provenir d'una família de tradició monàrquica, del cercle de Joan Prim i Prats (1814-1870), apunta Pere Anguera (Carod Rovira 1986), Cels Gomis i Mestre trenca amb aquesta ideologia per abraçar primer el republicanisme federal (amb Valentí Almirall) i després l'anarquisme, sempre, però, amb clars elements nacionalistes. Per a veure aquesta evolució, cal seguir la seva trajectòria política, que comença ben aviat, en el període que va de 1866 a 1871 que és d'una intensa activitat en aquest sentit. El mes de febrer de 1868 Cels Gomis és elegit membre del Comitè del Partit Federal de Barcelona juntament amb el dibuixant i pintor Josep Lluís Pellicer (1842-1901), el dirigent obrer Joan Fargas (que era president interí de la Direcció General de Societats Obreres), el músic, poeta i polític Josep Anselm Clavé (1824-1874), i el periodista i polític Antoni Feliu i Codina (1846-1917), entre d'altres (Olivé 1994: 87).

Aquest mateix any, el polític internacionalista italià Giuseppe Fanelli (1826-1877) és enviat a Espanya pel dirigent i revolucionari anarquista rus Mikhail Aleksandrovič Bakunin (1814-1876) en viatge de propaganda per difondre-hi les idees anarquistes:¹⁰⁸

108 Aquesta visita de Fanelli l'any 1868 es considera l'inici de l'anarquisme espanyol (Gómez Perín a Íñiguez 2001: 7). Per al testimoni directe d'aquesta trobada entre els joves obrers espanyols i el delegat italià, vegeu Lorenzo (1901-23).

Gracias a las conexiones de los republicanos, un diputado italiano cercano a Bakunin, Giuseppe Fanelli, recaló aquel mismo mes de octubre en Barcelona al lado de Elie Reclus, Aristides Rey, Fernando Garrido y José M. Orense e hizo propaganda democrática y federal en Tarragona, Tortosa y Valencia. El 4 de noviembre llegó a Madrid y allí entró en contacto con un grupo de trabajadores a los que suministró materiales y documentos de la Internacional. De ahí surgió un primer núcleo, provisional, de la AIT con Enrique Borrell, los hermanos Mora, Tomás González Morago, Anselmo Lorenzo, Juli Rubaudonadeu, etcétera (Gabriel 2001b: 128).

Segurament, per l'amistat de Cels Gomis amb Josep Lluís Pellicer (amistat facilitada per les idees federalistes que tots dos compartien), l'escriptor reusenc coneix Fanelli quan aquest visita Barcelona el mes de febrer de 1869 i s'instal·la uns dies a casa del dibuixant, provinent de Madrid (Olivé 1994: 87):

Antes de regresar a Italia, Fanelli volvió a Barcelona en febrero y logró también crear otro núcleo internacionalista, en este caso encabezado por Rafael Farga Pellicer, el médico Gaspar Sentiñón, con algunos otros estudiantes andaluces como José García Viñas o Trinidad Soriano. Los subsiguientes contactos epistolares consolidarían finalmente la aparición de una mínima estructura internacionalista española: el 2 de mayo de 1869 se constituyó formalmente la Alianza de la Democracia Socialista, con estatutos y programas que venían de Ginebra y los bakuninistas, abocada a impulsar y potenciar la creación de la AIT en España (Gabriel 2001b: 128).

És a partir d'aleshores que la Internacional comença a ser més coneguda a Barcelona (Termes 2007: 136), amb la creació de la secció barcelonesa de l'Associació Internacional de Treballadors (Íñiguez 2001: 213).¹⁰⁹ Nettleau (1977: 55) assenyala que, probablement, és Cels Gomis el «joven español, que permaneció desconocido, que después del 4 de diciembre de 1869, visitó a Bakunin en Locarno y encontró allí también a Fanelli». D'aquesta manera, amb la visita a Locarno, l'escriptor coneix personalment els ideòlegs dels moviments revolucionaris d'aquesta època, a més d'haver rebut Fanelli a Barcelona.

El mes de setembre de 1868 es produeix l'aixecament revolucionari conegut com Revolució de Setembre (La Gloriosa) que suposa el destronament de la reina Isabel II i l'inici de l'anomenat Sexenni Democràtic. És durant aquesta revolució que Cels Gomis coneix Valentí Almirall (1841-1904) amb qui manté amistat i col·labora de diferents maneres. El mateix Gomis ens retrata aquest moment:

Nos conocimos en las Casas Consistoriales de esta ciudad [Barcelona] en la memorable noche del 29 de septiembre de 1868, y desde entonces nos unió estrechísima amis-

109 Per a l'arrelament de la Internacional a Espanya, vegeu Nettleau (1977: 35-44), que també recull la visita de Fanelli (1977: 5-10).

tad, amistad que no se entibió en lo más mínimo por las divergencias que en punto a sociología surgieron más tarde entre nosotros (Gomis 1907b: 4).

Per «en punto a sociología» Gomis entén les diferències polítiques existents entre tots dos, sobretot a partir de les divergències entre el federalisme i l'anarquisme d'un i altre. Sobre aquesta relació amb Almirall, Castellanos (1976) situa l'escriptor reusenc en el cercle de col·laboradors del polític, al costat d'Eudald Canivell (1838-1928) i d'Emili Guanyavents (1860-1941):

Ideològicament són llibertaris, però, com si no volguessin acceptar el divorci ja consumat entre federalisme i anarquisme, treballen amb Almirall en la voluntat de transformar el moviment de la Renaixença, que els apareix lògicament com l'«única» cultura catalana, en un moviment cultural i polític de caràcter progressista (Castellanos 1976: 11).

Aquest mateix mes de setembre participa a l'assalt de l'Ajuntament de Barcelona, segons el testimoni del seu fill Josep A. Gomis, per protegir els arxius municipals. Aquest acte de Cels Gomis i Mestre «va dirigir-se a la preservació dels arxius municipals tan estimats, que estaven amenaçats de córrer la mateixa sort que aquells objectes de valor accidental amb què la gent desfogava lo seu entusiasme» (Prats 1987: 6, nota 10).

El Club dels Federalistes

L'any 1869 Gomis esdevé secretari del Club dels Federalistes,¹¹⁰ que presideix Valentí Almirall, al costat de l'activista cultural i polític Manuel de Lasarte (1830-1901), i del polític republicà i federalista Gonçal Serraclara (1841-1885). Cels Gomis ocupa aquest càrrec fins al setembre d'aquest mateix any, quan es dissol. Josep Pich i Mitjana (2006) retrata la ideologia d'aquest Club dels Federalistes:

El Club dels Federalistes es caracteritzava per l'interclassisme, la joventut i l'idealisme dels seus integrants. Eren inexperts, però estaven entusiasmats amb la possibilitat d'impulsar un projecte polític democràtic, republicà i federalista. La seva ideologia es fonamentava en la confiança en el progrés autosostingut i permanent de la humanitat, en un liberalisme democràtic radical i en una idealització tant de la forma de govern republicana com de l'estructura institucional federal. Els seus objectius polítics passaven per la destrucció del sistema centralista, que identificaven amb Madrid, alhora que pretenien reformar l'administració pública [...]. A més, com la major part dels republicans espanyols eren anticlericals, lliurepensadors i laics. En conseqüència, volien fer acabar la confessionalitat catòlica d'Espanya (Pich 2006: 68).

110 També conegut com «club intransigente de San Cayetano» (Gomis 1907b: 4, nota 1).

El Club dels Federalistes publica *El Federalista*, amb un programa ben moderat i en el qual Gomis col·labora (Olivé 1994: 76). Aquesta publicació bisetmanal apareix en castellà a Barcelona des del 24 d'octubre de 1868 fins al 4 març de 1869 amb un total de 37 números (Valentí 1973: 113).

A *El Federalista*, el succeeix *La Revista Republicano-Federal*¹¹¹ dirigida per Almirall, que «en vez de periódico de propaganda, era un verdadero estudio doctrinal de las diferentes cuestiones que con el federalismo se relacionan» (Gomis 1907b: 5) que es publica d'octubre de 1868 a juliol de 1869. Gomis hi apareix com a membre de la redacció, al costat de Manuel de Lasarte, Antoni Feliu i Codina i el polígraf Pompeu Gener (1848-1920), entre d'altres. En aquesta publicació es presentaven com a «demócratas y federalistas, radicales e intransigentes» (Pich 2006: 77-78).

Durant aquest temps Gomis és, també, redactor i administrador d'*El Estado Catalán*, fundat pel mateix Almirall. *El Estado Catalán* es presenta com un diari «político y órgano, en lo posible, de las ideas del partido federalista catalán» que s'identifica amb la ideologia defensada pel Club dels Federalistes. El seu projecte polític es basa en la defensa del republicanisme com a forma de govern, del liberalisme radical democràtic en el sistema polític i del federalisme en la vertebració d'Espanya (Pich 2006: 95). És la continuació d'*El Federalista* i es publica, en castellà, a Barcelona, de 1869 a 1872, i a Madrid, el 1873.¹¹² El canvi de títol respon a la defensa aferrissada de l'anomenat «Pacte Federal de Tortosa».

Com a redactor, Gomis publica diferents articles en aquest «diario republicano-federalista intransigente», entre els quals destaca «La revolución de setiembre» del 12 de setembre de 1869 sobre aquests esdeveniments polítics. Com fa sovint en els articles de caire polític, Gomis signa amb les inicials (C. G.) i es mostra d'allò més crític davant aquesta revolta i les seves conseqüències, posant de manifest que l'objectiu de tota revolució és donar solució a un problema, és a dir, corregir allò que està malament. L'escriptor analitza les diferents causes que van provocar l'esclat de la revolució: el favoritisme en els càrrecs de poder, la immoralitat a l'Administració, etc. que repercutien directament de manera negativa en el poble:

Todas estas causas reunidas motivaron el movimiento de setiembre, movimiento que hubiera sido una verdadera revolución a no haberlo desviado de su curso esos hombres que han creído o fingido creer que la honra de España quedaba satisfecha con tenerlos a ellos al frente del gobierno (Gomis 1869b).

111 O *Revista Republicano Federalista* segons Gomis (1907b: 5).

112 Concretament, es publica a Barcelona en dues etapes: de juliol a setembre de 1869 i de desembre de 1869 a juny del 1870. L'etapa de Madrid comença el 8 de març de 1873 amb el títol: «*El Estado Catalán. Diario Republicano, democrático, federalista*». Redactado en provincias y publicado en Madrid, 3ª época. Año 1» i s'allarga fins al mes de juliol del mateix any (Valentí 1973: 114).

És a dir, han canviat els noms dels protagonistes però els fets són els mateixos. Les causes que van provocar el moviment reaccionari no han desaparegut ni s'han solucionat sinó que continuen presents; això sí, amb canvis en els papers principals. Gomis es mostra molt crític al respecte ja que la revolució no ha servit de res, «luego la Revolución de Setiembre no es tal revolución» (Gomis 1869b). L'escriptor no es limita a denunciar aquests fets sinó que aporta la seva pròpia solució. Si qui pateix directament les conseqüències d'aquesta política és el poble, ha d'ésser precisament ell mateix qui dugui a terme l'autèntica revolució:

El pueblo debe volver a emprender su tarea en el punto en que la dejó en Setiembre, y llevar a cabo la revolución, la verdadera revolución democrática que los hombres de *la España con honra* han desvirtuado, revolución que ha de satisfacer su vehemente deseo de moralidad y justicia, y que se halla sintetizada en las palabras: REPÚBLICA DEMOCRÁTICO-FEDERAL (Gomis 1869b).

Les paraules finals de Gomis van adreçades directament al poble i ens mostren el desig de compromís de l'autor amb les seves idees: «¡Pueblo! Esta es tu misión. Si la cumples, la posteridad te bendecirá reconocida» (Gomis 1869b).

Durant aquest temps, Gomis crea una biblioteca pública a la seu de l'Associació de la Joventut Republicana de Barcelona, a la sala de ball El Ramillete (*Guia de lectura* 05; Prats 1987: 7).¹¹³ Es converteix, d'aquesta manera, en el primer polític que es preocupa d'una manera pràctica de donar al poble mitjans d'educació i estudi.¹¹⁴ Segons Comas (1915: 238) es tracta de la primera biblioteca pública instituïda a Catalunya i potser a Espanya, opinió que també reafirma Santasusagna (1982: 239). Aquesta tasca d'acostar les eines de formació a les classes socials populars està en la línia del que fan els internacionalistes catalans, s'insereix en un estil de propaganda política i cultural, manifestat a través de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, que esdevé un veritable centre de cultura popular dirigit per obrers i pensat en funció dels seus problemes (Monés 1977: 132).¹¹⁵

113 Com recull la necrològica apareguda a *El Diluvio*, Gomis «supo demostrar desde un principio sus condiciones de bibliófilo, fundando en el Club denominado del Ramillete, sito en la calle del Robador, una biblioteca pública y popular» (*El Diluvio* núm. 187 [16 de juny, 1915]: 15).

114 «Reusencs il·lustres oblidats». *Les Circumstàncies* (12 de febrer, 1932).

115 Cal recordar, en aquesta mateixa línia, la vinculació de Gomis amb la Biblioteca Pública Arús, com s'ha vist al capítol 1. Sobre el context en què apareix l'Ateneu Català de la Classe Obrera i la seva funció educadora durant aquests anys, vegeu Lida (1971).

Els fets de 1869 i l'exili a Ginebra

El mes d'abril, Cels Gomis participa en les reunions realitzades prèviament a l'anomenat pacte federal de Tortosa, signat entre les forces federals dels territoris de l'antiga corona d'Aragó el 18 de maig de 1869, i que ell mateix resumeix:

Celebrose, en efecto, aquella reunión, a la que concurren delegados de las actuales provincias de Aragón, Baleares, Cataluña y Valencia, y allí empezó el desencanto. Algunos de ellos, sobre todo los aragoneses, no habían estudiado a fondo el federalismo y lo confundían miserablemente con una amplia descentralización administrativa. Habían seguido la moda de llamarse federales sin saber lo que era la Federación, y ésta fue la principal causa del fracaso del llamado *Pacto federal de Tortosa* cuando tuvo lugar la insurrección federal de 1869, como lo fue también del desbarajuste del gobierno republicano de 1873 (Gomis 1907b: 5).

Durant els mesos de setembre i octubre de 1869 es produeixen arreu de l'Estat espanyol, i especialment a Catalunya, al País Valencià, a Aragó, a Andalusia i a Madrid, els aixecaments provocats pels anomenats «federalistes intransigents»:

El federalisme intransigent barceloní es caracteritzava pel radicalisme democràtic i per no confiar en la possibilitat d'organitzar una federació des de dalt, és a dir, per l'activitat de les Corts Constituents. En conseqüència, pretenien transformar el sistema polític espanyol, centralista i uniformitzador, en un de federal, descentralitzat i respectuós amb la diversitat cultural espanyola, amb una revolució federal des de baix per la iniciativa de les classes populars de la perifèria espanyola. Aquesta revolució, segons la seva terminologia, implicaria la divisió de la sobirania, entre les regions històriques i el govern de la federació, entesa com una divisió competencial clara (Pich 2006: 76).

Gomis participa el mes d'octubre en aquest «aixecament federalista de 1869» (Palomar 2003a: 10; Termes 2000a: 60) «que va acabar amb una total derrota, senyal inequívoc de la incapacitat dels federals de fer-se amb el poder per via insurreccional» (Termes 1972: 43). Després del fracàs d'aquesta revolta, marxa a París, des d'on escriu al diari *Le Réveil*¹¹⁶ el 4 de novembre de 1869 i signa: «Celso Gomis, representante de la provincia de Barcelona en la Asamblea republicana de Lérida» (Nettlau 1926: 31).

El 1870, com molts altres refugiats espanyols, s'exilia a Ginebra on passa l'hivern (Lorenzo 1974: 451, nota 66; Nettlau 1969: 58; Gabriel 2001b: 130). Ell mateix ho explica:

116 Fundat pel revolucionari francès Louis Charles Delescluze (1809-1871).

Los successos de 1869 me obligaron a ausentarme de España. Fui a Ginebra y tuve ocasión de tratar íntimamente al diputado federal D. José Paúl y Angulo [1838-1892], que estaba allí emigrado a consecuencia de haberse puesto al frente del alzamiento de Jerez, su ciudad natal (Gomis 1903d: 1065).

Es relaciona amb l'Associació Internacional dels Treballadors i entra de nou en contacte amb Bakunin. També s'afilia a l'organització de caire anarquista Aliança Internacional de la Democràcia Socialista, fundada pel mateix Bakunin dos anys abans (el 25 de setembre de 1868) a Ginebra (Suïssa), al costat d'altres espanyols.¹¹⁷ Concretament, el 13 de gener hi demana l'entrada i és rebut com a membre el dia 23. El dia 28 és elegit secretari del Comitè (Nettlau 1926: 31; 1977: 55). El 19 de març, amb la seva tornada a Espanya, és substituït en el càrrec per Jankovsky (Nettlau 1978: 99; Olivé 1994: 87; Termes 2000b: 241-242).¹¹⁸

En la seva estada a l'Aliança, Gomis entra en contacte amb un altre personatge important d'aquesta època i un dels principals fundadors d'aquesta associació: Juan Felipe Becker (1809-1886). A ell, per exemple, li adreça una carta, datada a Madrid el 25 d'abril de 1870, per proposar-li l'ingrés de nou membres per a la secció de l'Aliança (Nettlau 1969: 60-61, nota 1).¹¹⁹ Fruit de la seva admiració per Becker (tot i les discrepàncies d'aquest amb la secció de l'Aliança), Gomis escriu l'any 1887 un article necrològic a les pàgines d'*Acracia*,¹²⁰ en el qual també es poden llegir els seus records d'aquesta estada a Ginebra:

Cuando llegué a Ginebra, y a pesar de conocer ya algo a nuestros prohombres del partido republicano, aun conservaba yo algunas ilusiones acerca de lo que podía esperarse de este partido, si no para la emancipación, a lo menos para la mejora de condiciones del proletariado. Más una vez allí, viviendo entre los trabajadores y en plena república federal, me convencí de que éstos nada tenían que esperar de la burguesía republicana. Y quien más que nadie contribuyó a desarraigar de mi pecho la fe en los procedimientos de los partidos sedicentes liberales, fue Becker (Gomis 1887b).

Segons Gomis, és a Becker a qui «debemos directamente la introducción del socialismo anárquico en España» (Gomis 1887b), opinió que Max Nettlau (1926)

117 Íñiguez (2001: 31) apunta que «A la Alianza bakuninista con sede en Ginebra habían pertenecido varios españoles (Pellicer, Farga, Sentiñón, Gomis, Rubaudonadeu, Córdoba, F. Mora, González Morago, Cenegorta) y cabe considerarla como una organización en la tradición conspirativa del siglo XIX, unida por lazos de amistad con Bakunin».

118 De fet, Josep Termes recull en l'apartat que dedica a Gomis en aquesta obra (a qui anomena erròniament Cels Gomis i Martí, [Termes 2000b: 241]), l'aportació prèvia d'Enric Olivé.

119 Concretament Enrique Borrel, Anselmo Lorenzo, els germans Mora, Felipe Martín i V. Pagés, assenyalava Nettlau (1969: 60-61, nota 1).

120 Article que apareix reproduït l'any 1926 a *La Revista Blanca* 4, 2a època, núm. 64 (15 de gener, 1926): 11-12, amb motiu d'una «Divergència entre eruditos» entre Soledad Gustavo (1926), pseudònim de Teresa Mañé i Miravet (1865-1939), i Max Nettlau parlant, precisament, de Becker i de la seva implicació amb les idees anarquistes i la introducció d'aquestes idees a Espanya.

no comparteix ja que, tot i l'activitat de Becker dins l'Aliança «en nada participaba de las ideas anarquistas expuestas por Bakunin, [...] no tenía la menor simpatía por la anarquía» i «siendo substancialmente anti-anarquista —también fue un excelente socialista autoritario—, no pudo en manera alguna contribuir a la introducción del socialismo anárquico en España» (Nettlau 1926: 8). Sobre la relació entre Gomis i Becker i la influència d'aquest darrer sobre l'escriptor:

El joven socialista republicano [Cels Gomis] fue, pues, iniciado por Becker en el verdadero socialismo que no hace el juego de los políticos republicanos que aspiran al poder; esta enseñanza, lo repito, Becker pudo dársela de maravilla, siendo gran conocedor de la política local suiza. En virtud de estos consejos, Gomis se dedicó en Madrid a destruir las ilusiones sobre el partido republicano que aun existían entre los internacionales, ya que más o menos provenían todos de las filas de los republicanos avanzados y debían todos desilusionarse de estas simpatías políticas, reconociendo que, como burgueses no socialistas o antisocialistas, estos republicanos no podían hacer nada por el pueblo en materia *social*. [...]

No me extraña, pues, que Becker impresionase grandemente al joven Gomis, el cual, sin embargo, durante su corta estancia, no pudo conocerle bien a fondo. Valiéndose de Gomis, tal vez esperaba Becker tomar pie en España, desalojando a Bakunin, pero Gomis, sea por sí solo, sea en el medio de Madrid (la sección), se desprendió de esta influencia, aunque nada de fijo sepamos sobre esto (Nettlau 1926: 32-33).

Així, és Becker qui explica a Gomis el socialisme revolucionari, però no pas l'anarquisme, que l'escriptor rep a través del programa de l'Aliança, d'una part dels seus membres i de la secció de Madrid. De les idees de Becker, Gomis accepta el socialisme, però no l'autoritarisme (Nettlau 1926: 33; 1930: 18).

De l'Aliança a l'Associació Internacional de Treballadors

De tornada a l'Estat espanyol, el març de 1870, Gomis s'instal·la a Madrid (Gabriel 2001b: 130), com ell mateix recorda (Gomis 1880i: 190). Hi resideix un temps vinculat a la vida política. Així, desenvolupa una intensa activitat com a membre del nucli internacionalista de la capital de l'estat on ingressa com a mecànic i entra a exercir les funcions de secretari de propaganda de la secció de l'Associació Internacional de Treballadors.¹²¹ Com a tal, pren part en conferències públiques de propaganda sobre les idees de la Internacional (*Diccionari biogràfic* 2000: 681) i, el 4 de febrer de 1870,

121 Piqueras (1999: 173) inclou «el ingeniero de caminos Celso Gomis» entre els membres de l'AIT que «gozaron de influencia, desempeñaron destacadas responsabilidades o disfrutaron del respaldo de los afiliados en los debates y en la votación de delegados para los congresos de la Internacional».

llegeix una carta al militant anarquista Tomás González Morago (?-1885)¹²² en la qual li demana per les persones que consten a la llista de la secció de l'Aliança i que no donen senyals de vida (Nettlau 1977: 43-44). També com a secretari de la comissió de propaganda de la secció de Madrid de la Internacional, escriu una carta que es publica a *La Solidarité* (datada a Madrid el 2 de maig de 1870) en la qual explica la situació actual de la Internacional a Espanya, l'organització de la qual «n'est pas si rapide que nous voudrions, mais elle avance progressivement». A més de seccions locals, ja es disposa de federacions a Barcelona, Cadis, Madrid, Palma, València i Valladolid. En aquesta carta, Gomis també explica el paper dels obrers:

Je comence par vous dire que nous sommes parfaitement d'accord sur les résolutions adoptées par la majorité du Congrès de la Chaux-de-Fonds...

En effet, en s'occupant de politique, l'ouvrier néglige ses véritables intérêts, sans pour cela rien gagner en échange. Nous l'avons vu dernièrement et nous le voyons encore aujourd'hui en Espagne. Il y a cinquante années que les ouvriers prêtent leur concours aux révolutionnaires politiques. Qu'y ont-ils donc gagné? Pouvoir envoyer aux Cortès un ouvrier qui s'y trouve complètement isolé, et tout à fait anéanti par ceux même des députés qui se disent partisans de l'émancipation de la classe ouvrière.

Si du moins la liberté politique était une vérité ! Mais la liberté politique sans l'égalité sociale n'est qu'un mensonge. Voilà pourquoi nous ne nous occupons plus de la question politique, pour nous occuper exclusivement de la question sociale (Gomis 1870b).

Influint pel títol d'aquesta publicació suïssa, òrgan de l'Aliança, sembla que Gomis proposa la capçalera de la publicació espanyola de la Internacional de Madrid que pren el nom de *La Solidaridad* (Olivé 1994: 88, nota 63). L'escriptor forma part de l'equip de redacció durant l'any de vida d'aquest diari, que apareix del 15 de gener de 1870 al 21 de gener de 1871 (Termes 2000a: 311). A les seves pàgines publica una sèrie d'articles en tres parts («Cuestión palpitante» [Gomis 1870a]), influint pels consells de Juan Felipe Becker que hem vist abans, com ell mateix reconeix:

Por consejo de Becker empecé a mandar a *La Solidaridad*, órgano de la Internacional en Madrid, la serie de artículos que determinó la completa separación de esta asociación de la política burguesa y su reorganización sobre una base completamente anárquica, reorganización que desde luego fue combatida por cuantos pretendían reservarse el monopolio de dirigir las masas, ya se llamasen republicanos, ya *directores* de tal o cuál sociedad de trabajadores (Gomis 1887b).

122 Un dels organitzadors de la reunió amb Fanelli de principis de 1869.

A «Cuestión palpitante», que Gomis signa amb el seu nom,¹²³ destaquen, entre d'altres elements, la preocupació de l'escriptor per la ignorància de les classes populars que ajuden a mantenir la situació actual:

Decimos destruir y no reformar, porque el que construye sobre ruinas se expone a ver venirse al suelo el edificio que levanta; y nosotros, trabajadores del porvenir, debemos hacer lo posible para establecer el nuevo orden social sobre una base tan sólida que no basta a conmovierla ni el sopro del egoísmo ni los desencadenados vientos de la reacción más espantosa.

Para esto es necesario que empecemos destruyendo las preocupaciones que una larga serie de siglos de opresión y de ignorancia han arraigado en el corazón de los trabajadores; es preciso que nos convenzamos de que el trabajo no es un castigo impuesto por Dios al hombre, sino un deber que todo hombre debe cumplir, so pena de perder su derecho a la vida; debemos considerar que si hoy el trabajo nos agobia es porque nos vemos obligados a trabajar, no solo para ganar la pequeña cantidad que para nuestro miserable sustento necesitamos, sino también una cantidad mucho más crecida para mantener en medio del lujo y de los placeres a ese sin número de parásitos que viven en el ocio. Una vez penetrados de estas verdades no nos será difícil deducir su inmediata consecuencia: la necesidad de que en la sociedad todos sean productores, y de que cada productor perciba íntegro el fruto de su trabajo (Gomis 1870a).

Es produeix aquí el trencament de Gomis amb el seu passat federal republicà i el fet de posicionar-se dins d'un radicalisme obrerista anticooperativista ja que, segons ell, «aquesta tendència fa que molts treballadors pensin a emancipar-se per tal de convertir-se ells mateixos en explotadors» (Termes 2000b: 242-243). Com ell mateix explica:

Muchos de estos [trabajadores] no piensan más que en emanciparse de la explotación del capital para convertirse a su vez en explotadores de sus hermanos, y como esto, lejos de mejorar la posición de los trabajadores, no haría más que perpetuar entre ellos la esclavitud que hoy les agobia, es preciso combatir con todas nuestras fuerzas esa tendencia tan injusta como funesta aún a los intereses de los mismos que la defienden (Gomis 1870a).¹²⁴

D'aquesta manera, Gomis contribueix a la separació clara entre internacionals i republicans, que culmina el maig de 1870 amb la polèmica entre Fernando Garrido (1821-1883) i Anselmo Lorenzo (1841-1914) amb els articles publicats a *La Igualdad* i *La Solidaridad*, respectivament (Nettlau 1930: 18).¹²⁵

123 I no amb les inicials, com fa als primers articles publicats a *El Estado Catalán*, com ja s'ha vist.

124 Per als detalls d'aquest cooperativisme contra el qual es pronuncia Gomis, vegeu Álvarez (1991: 341-374).

125 Per als detalls dels articles, vegeu Lorenzo (1974: 88-92) i sobre la despolitització de la classe obrera, vegeu Termes (1972: 38-42; 2000a: 62-63).

Aquest posicionament internacionalista de Gomis apareix vinculat al seu ideari catalanista, ja que s'ha de tenir en compte que ell és un dels «diversos intel·lectuals anarquistes» que «van cisellant un corpus ideològic sobre la qüestió nacional». Més concretament:

Així, l'actuació de Cels Gomis (Reus, 1841—Barcelona, 1915) és decisiva en aquest sentit perquè té la capacitat d'arrossegar els grups majoritàriament republicans (i que tenen com a referència sentimental una Espanya imaginada) vers els postulats internacionalistes en què la identificació catalana és menys acomplexada que entre l'extens arxipèlag republicà (Diez 2013: 76).

Durant aquest temps, ajuda a la formació socialista dels integrants del primer Consell Federal de la Federació Regional Espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors cedint-los alguns dels seus llibres: obres de Pierre-Joseph Proudhon (*Théorie de l'impôt*, 1861), Paul-Louis Courier, Louis Blanc (*Organisation du travail*, 1839), tots ells en edició francesa, i un *Manual del tipógrafo* (Termes 2000a: 60, nota 106). També durant el 1871, dins del context de la persecució de la Internacional per part de Práxedes Mateo Sagasta (1825-1903), forma part de la comissió que s'entrevista amb el governador de Madrid per a protestar contra l'actuació de la «partida de la porra», en un banquet de solidaritat francoespanyola convocat pels internacionalistes (*Diccionari biogràfic* 2000: 681) i en el qual també participa l'escriptor i periodista Robert Robert (1830-1873).¹²⁶ Precisament, en aquest banquet Gomis i Robert es troben en bàndols oposats quan es parla de l'obelisc dedicat al 2 de maig. Mentre Robert defensa aquest monument perquè creu que no ofèn els francesos, Gomis es posiciona amb els que creuen que sí que representa una ofensa (Termes 2000a: 139, nota 6).

El mes de març de 1871 el trobem novament a Madrid on la secció internacionalista madrilenya, amb Anselmo Lorenzo al capdavant,¹²⁷ organitza unes conferències a l'antiga capella de San Isidro. L'encarregat de presidir-les és «Celso Gomis, joven catalán recién venido de Ginebra, donde estuvo emigrado por haber tomado parte en la gran insurrección republicana» (Lorenzo 1974: 146-147)¹²⁸. L'escriptor reusenc es dirigeix als assistents «con claridad, sencillo estilo y voz bien timbrada» segons el testimoni del mateix Anselmo Lorenzo, que també recull el discurs inaugural de Gomis:

Somos los más —dijo—, somos los mejores, y en una sociedad que para acusarla de injusta basta decir que está compuesta de diferentes categorías, ocupamos el último lugar. Y esto que viene sucediendo en el mundo por culpa de todos los legisladores, por

126 La «partida de la porra» era un grup repressor violent al servei del Partit Progressista espanyol dirigit pel periodista i empresari teatral Felipe Ducazcal Las Heras (1849-1891) que comença a actuar l'any 1870 per defensar el monarca Amadeu I.

127 L'anomenat «avi de l'anarquisme espanyol».

128 D'*El proletariado militante* d'Anselmo Lorenzo, publicat en dos volums (1901, el primer, i 1923, el segon), se n'han fet nombroses reedicions. Cito per la de 1974 a Alianza, a cura de José Álvarez Junco.

la complicidad de todos los gobernantes, por el egoísmo de todos los explotadores y ha obtenido la sanción de todas las religiones, no debe ser y no será, porque para que cese venimos aquí a instruirnos y a concertarnos, para que la justicia resplandezca de una vez y para siempre sobre la tierra (Lorenzo 1974: 147).

L'objectiu principal de la reunió és tractar les penoses condicions proletàries i la necessitat de trobar una solució amb urgència (Lorenzo 1974: 147).

D'aquest mateix any és una carta que Gomis escriu a *La Emancipación*, setmanari de la Internacional dirigit per José Mesa Leompart (1831-1904) que succeeix a *La Solidaridad* i que es publica a Madrid del 18 de juny de 1871 al 12 d'abril de 1873 (Íñiguez 2001: 197). En aquesta carta, l'escriptor es posiciona al costat de les idees actuals del setmanari i defensa la Internacional davant dels atacs de la burgesia: «Hoy que la burguesía cree que la Internacional ha muerto, porque sus representantes en el Congreso la han declarado fuera de la ley, vuelvo a vuestro lado para gritar con vosotros ¡Viva la Internacional!» (Gomis 1871).¹²⁹

El març de 1873, residint a Amposta, la Comissió Federal li encarrega la traducció de la memòria del Congrés de les seccions angleses de l'Associació Internacional de Treballadors i li demana que treballi per la constitució de la federació local d'aquesta localitat (*Diccionari biogràfic* 2000: 681; Termes 2000a: 60, nota 106).

L'any 1879, resideix a Montesquiu¹³⁰ des d'on escriu una sèrie de cinc cartes al *Diari Català*, el primer diari catalanista escrit en català, fundat a Barcelona per Valentí Almirall el 4 de maig de 1879 i que apareix fins al 30 de juny de 1881.¹³¹

De les cinc cartes que Gomis publica al *Diari Català*, quatre estan signades amb el pseudònim Campflorit i una com «Lo corresponsal» i daten del 22 d'agost al 3 de desembre. En aquestes cartes, Gomis explica que la seva tasca de corresponsal:

no deuria consistir únicament en donar compte a los suscriptors de son il·lustrat *Diari* de si en aquesta o en l'altra comarca plou o no plou, de si hi ha o deixa d'haver-hi bous i ballades, etc. etc., espero que no tindrà inconvenient en permetre'm que l'exerceixi a la meua manera, concedint-me de quan en quan un petit espai en lo seu periòdic per a ocupar-me de coses una mica més transcendents (Gomis 1879b).

129 Precisament a partir d'aquest mateix mes de novembre de 1871, *La Emancipación*, que inicialment era defensora de la Internacional, canvia la seva trajectòria que culmina a principis de l'any següent amb la seva conversió al marxisme, fet que provoca que s'enfronti amb els bakuninistes (Íñiguez 2001: 197). Per al context d'aquests canvis, vegeu Termes (2000a: 148-169).

130 FCGM: registre 036.

131 Pateix tres suspensions, durant les quals es publica amb altres títols. En la primera, de vint-i-cinc dies, el substitueix *Lo Tibidabo* (del 26 de juliol al 18 d'agost de 1879); en la segona, de trenta dies, pren el nom de *La Veu de Catalunya* (del 30 de juliol al 28 d'agost de 1880); en la tercera, de quaranta-cinc dies, el substitueix *Lo Catalanista* (del 16 d'octubre al 29 de novembre de 1880) (Valentí 1973: 131). Gomis també col·labora en aquest darrer. Per als detalls d'aquestes suspensions, vegeu Pich (2003: 36-54).

Entre aquestes «coses una mica més transcendents», Gomis escriu sobre la situació que pateixen els mestres per part del Govern i també del descrèdit per part dels pares (Gomis 1879c), sobre la restauració del monestir de Ripoll (Gomis 1879d), sobre el costum de les «esquelles votives» de les ermites de la Mare de Déu dels Munts i la Verge de Bellmunt com a «petita mostra de la falta d'instrucció que per aquí reina» (Gomis 1879e), i sobre una epidèmia de verola a Sant Quirze de Besora i el comportament detestable de les autoritats i de les monges de l'hospital (Gomis 1879g). Aquesta tasca de Gomis s'emmarca dins l'atapeïda xarxa de corresponsals (més de dos-cents) que el *Diari Català* té per tot Catalunya, l'Estat espanyol i l'estranger, motiu pel qual se'l considera un dels diaris més ben informats de Barcelona (Pich 2003: 35-36).

La col·laboració de l'escriptor al *Diari Català* no es limita a aquestes cartes com a corresponsal i també apareix com a col·laborador del suplement literari del dijous entre 1879 i 1880 (Figueres 1999: 294).¹³² Aquesta col·laboració respon, probablement, a la vinculació que mantenia amb Valentí Almirall i que es remunta als temps del federalisme. Gomis publica diferents composicions poètiques i narratives, de to divers. En alguns casos, recrea literàriament episodis històrics recents (com la inauguració del ferrocarril i les mines de Sant Joan de les Abadesses fins a Sant Quirze amb la presència d'Antonio Cánovas del Castillo), en d'altres es fa ressò de notícies actuals que li permeten lloar el progrés o escriu una crònica descrivint la ciutat alemanya de Colònia. El vessant més crític i mordaç s'uneix al literari en dos retrats protagonitzats per un alcalde conservador i un diputat provincial «pintats per ells mateixos». L'escriptor critica la corrupció del sistema establert i dels governants posant-se en la seva pell per a fer evidents els greuges existents.

Entre aquestes col·laboracions al *Diari Català*, es troba l'article «La Historia» (Gomis 1880d). Signat a Montesquiu el 14 de febrer, en aquest text l'escriptor analitza i critica el concepte vigent d'«història». Segons Cels Gomis, la «història» com es coneix actualment es pot reduir a una sèrie de biografies dels personatges que han ocupat les esferes de poder al llarg del temps. Aquest concepte és del tot erroni i injust, i porta com a conseqüència que la història:

no ha consagrat ni un full, ni una ratlla, ni un mot, a la memòria dels hòmens verament útils que amb llur talent, amb llur esforç o amb llur treball, han portat a la Humanitat a l'estat de cultura relatiu en què avui se troba (Gomis 1880d: 384).

Gomis busca les causes d'aquest concepte equivocat però que encara continua vigent i les analitza. El treball considerat com a càstig imposat per Déu n'és la principal. La religió considera el treball un càstig de Déu a l'home i, com a tal, és denigrant. La conseqüència directa d'aquest raonament és que qui fa aquesta tasca resta marcat negativament sempre. Començant pels esclaus, continuant pels vassalls i acabant pels

¹³² Sobre el catalanisme del *Diari Català*, vegeu també Figueres (1986).

proletaris, el treball és la marca que separa les dues grans classes socials. Gomis critica aquest concepte ja que, segons ell, precisament «la història del treball és la història de la Humanitat» (Gomis 1880d: 384). Cal revisar el concepte d'història vigent, doncs, i capgirar la manera de pensar, ja que no es tracta d'estudiar un seguit de noms i d'ignorar-ne uns altres només pel fet d'haver nascut amb una corona al cap:

Mentre la Història s'ocupa exclusivament de cert nombre d'individus sols perquè han tingut la sort de nàixer en los esgraons d'un trono o la de pujar per ells, la Història podrà ésser una sèrie de biografies objecte d'emulació per a los uns, d'horror per a los altres, d'exemple per a tots, però no serà la *Història de la Humanitat* (Gomis 1880d: 385).

Gomis proposa el treball com a motor de la Història de la Humanitat ja que gràcies a ell l'home ha avançat i progressa al llarg dels temps. D'aquesta manera, reivindica la presència de personatges importants pels avenços aconseguits i pel seu esforç, i no pas per la importància del seu llinatge.

Poesia de combat

El mateix mes de novembre de 1880 torna a col·laborar amb *Lo Catalanista*,¹³³ en aquest cas amb una composició poètica titulada «La cansó del carrilare», que és una apologia del treball. Agafant com a base la feina del carrilare, Gomis reivindica en els versos finals la importància del treball, seguint la línia que enllaça amb Josep Anselm Clavé, que canta les lloances del treball en composicions com la polca corejada «La Maquinista» de l'any 1867, en què elabora un retaule de la vida de les classes treballadores (Molas 1991: 68).¹³⁴ La composició de Gomis finalitza així:

Ja és nostra la victòria.
¡Visqui sempre el treball!
¡Mes on anirem ara
a guanyar lo nostre pa?
¡Qui sap! demà, tal volta,
tindrem d'anar a captar;
que encara el dret a viure
no està ben bé a rasant (Gomis 1880k: 151).

133 Un dels títols utilitzats pel *Diari Català* en una de les seves suspensions, la tercera, concretament, com s'ha vist més amunt.

134 Els versos inicials són: «La campana al treball crida / —Al taller! —A treballar! / És lo pa de la família / La suor de nostre afany / —Al taller! —A les encluses! / —Al cargol! —Al torn! —Al banc! / Que los timbres més honorosos / Són los timbres del treball» (Clavé 1858-63; 1902: 165-166).

L'escriptor mostra d'aquesta manera la seva ideologia, ja sigui a través d'articles periodístics que aprofiten fets de l'actualitat, revisant conceptes equivocats, ja sigui mitjançant els versos, com en aquest darrer cas. A tot arreu s'hi reflecteix la mateixa idea: la reivindicació del treball i dels treballadors com a motor del progrés de la societat.

L'any 1881 apareix a Barcelona el setmanari *La Tramontana. Periódich vermell*, el primer periòdic anarquista escrit en català.¹³⁵ Dirigit pel també reusenc Josep Llu­nas i Pujals (1852-1905),¹³⁶ que n'acaba sent el propietari, en la redacció hi figuren el mateix Llu­nas, Eudald Canivell, Cels Gomis i Emili Guanyavents.¹³⁷ El setmanari, que s'imprimeix al taller tipogràfic La Academia,¹³⁸ pateix diverses suspensions, entre les quals destaca la del desembre de 1893 que dura fins al gener de 1895, amb l'empresonament dels redactors. Se'n publiquen 717 números fins al 12 de juny de 1896, data en què és suspès i Josep Llu­nas empresonat.¹³⁹

La Tramontana coincideix amb el període de màxima activitat del catalanisme polític que neix aquests anys, entre la creació del Centre Català i les Bases de Manresa, el Segon Congrés catalanista, el Memorial de Greuges, l'aparició de *Lo catalanisme* de Valentí Almirall i la campanya contra el projecte de reforma del Codi Civil de 1889. Els dos eixos ideològics en què es mouen els col·laboradors de *La Tramontana* són l'internacionalisme i el nacionalisme (Olivé 1984a: 322).¹⁴⁰ Aquest intent de compatibilitat entre obrerisme i catalanisme a Catalunya no sorgeix com a proposta del socialisme seguidor de Marx sinó dels seguidors de Bakunin i de l'Aliança, els dirigents dels quals es troben entre els hereus de la tradició federal (Olivé 1984a: 326).

Segons Olivé (1994: 92), la col·laboració de Cels Gomis a *La Tramontana* no passa d'ésser nominal, més que no pas de producció d'articles, fet que es pot corroborar per l'absència de la seva signatura (ja sigui amb inicials o amb pseudònim) en aquest periòdic.¹⁴¹ En relació amb l'autoria dels articles polítics de Gomis, cal tenir en compte que:

135 Abans de sortir el primer número, es publica, amb data de 12 de febrer de 1881 un «Pregó» molt celebrat que n'anuncia la publicació (Torrent/Tasis 1966: 253-254). Per a una visió més general de les publicacions periòdiques anarquistes des de la Primera Internacional fins al final de la guerra civil, vegeu Madrid (1989).

136 Sobre Josep Llu­nas i Pujals, vegeu Gabriel (2005a), Martí (2012) i Vicente (1999).

137 Segons consta a *La Tramontana* del 6 de gener de 1887 (Nettlau 1969: 395). Marin (2010: 141) i Vicente (1994: 380; 1999: 92) també identifiquen Gomis com a col·laborador del setmanari.

138 Com *El Productor* i *Acracia*, entre d'altres (Olivé 1984a: 321).

139 Posteriorment es publiquen de manera breu setmanaris que utilitzen el mateix títol, en localitats diverses, els anys 1903, 1907, 1913, 1981-1985, 1979, 1994 i 1999 (Íñiguez 2001: 602).

140 Sobre els inicis del catalanisme i el seu context, vegeu també Marfany (1995).

141 Ferré (2007: 148, nota 603) identifica Gomis com l'autor d'alguns poemes signats amb el pseudònim «Un ganxet», que és el gentilici popular de les persones nascudes a Reus. Aquesta identificació no és clara i presenta problemes perquè tant Gomis com Llu­nas són de Reus. Així, per exemple, Ferré atribueix a Gomis «La cansó del miserable» publicada al número 28 d'aquest setmanari (5 d'agost de 1881), mentre Olivé (1984a: 319) l'atribueix a Llu­nas. Jordi Martí i Font, que ha estudiat l'obra poètica de Josep Llu­nas i Pujals (Martí 2012), dóna Josep Llu­nas com a autor de totes les composicions citades per Ferré. Cal dir, finalment, que Gomis no utilitza mai aquest pseudònim. Per tot plegat, també atribueixo aquestes composicions a Llu­nas i no a Gomis. Agraïxo a Jordi Martí i Font haver-me permès consultar l'edició digitalitzada de *La Tramontana* així com el seu treball de màster.

La documentació conservada [al FCGM] no inclou els articles de caire polític i, de fet, només alguns han estat identificats —com per exemple, els publicats a la revista *Acracia*— ja que, com és comú a l'època, són signats molts cops amb inicials o amb pseudònim (Palomar 2001: 87).

L'única referència que he localitzat a *La Tramontana* que es pot atribuir amb certesa a Gomis és «La cansó del carrilayre» del 1884 que apareix signada amb el pseudònim Campflorit, d'ús habitual per part de l'escriptor. Com hem vist més amunt, l'any 1880 Gomis havia publicat una composició amb el mateix títol que era una apologia del treball. La versió que apareix a les pàgines de *La Tramontana* té la mateixa extensió (12 estrofes), però el contingut és molt diferent. El to s'ha radicalitzat. Segons Ferré (2007: 149, nota 607): «la versificació de *La Tramontana* indica una pregona ideologia revolucionària en comparació del poema de 1880, situat en l'evolucionisme ideològic federal de Valentí Almirall». De l'exaltació al treball amb un to optimista de progrés es passa a la crítica de les condicions que pateix el treballador i a la diferència entre classes. Les quatre darreres estrofes en són una bona mostra i es contraposen al final de la versió anterior:¹⁴²

Acabat lo jornal,
ne tornem cap a casa,
i abans d'anar al llit
mengem una arengada.
Oidà! Oidà!
i encara quasi sempre
oidà!
comprada és al fiat.
En canvi si algú perd
un braç o bé una cama
li queda el gran recurs
de captar per les places.
Digueu! Digueu!
si no és digne d'enveja
vejam!
qui pren mal treballant!
Després anem al jaç
damunt d'un munt de palla,
que aquest és lo sol llit
que per al descans nos guarden.
Mal llamp! Mal llamp!
i quina sort més negra!
mal llamp!

142 Reproduïda més amunt.

no jaure en matalàs!
¿No sembla ben estrany
que qui enriqueix als altres
no tingui més recurs
que jaure a la palla?
Mal llamp! Mal llamp!
que això ja massa dura
volguem!
i aviat s'acabarà (Gomis 1884a).

El 20 de gener de 1882, apareix a la revista *La Sardana. Periódich defensor dels que sempre perden* un «Monólech (traduït del castellà y cassat al vol per un ganxet)», que Ferré atribueix també a Cels Gomis. Es tracta d'una «crítica frontal a la concepció conservadora de la societat, representada pel capitalista» (Ferré 2007: 146, nota 597). *La Sardana* es publica en substitució de *La Tramontana* en un dels tants períodes de suspensió d'aquesta publicació (Olivé 1984a: 320, nota 8).

L'any 1882 es publica la primera edició d'una obra col·lectiva,¹⁴³ dirigida per Rafael Farga Pellicer (1844-1890), que signa amb el pseudònim de Justo Pastor de Pellico. El títol del llibre és prou significatiu: *Garibaldi: historia liberal del siglo XIX: ideas, movimientos y hombres importantes/estudios filosóficos-originales de escritores italianos, franceses y españoles*. Segons Gabriel (1991: 25), en aquesta obra hi col·laboren els autors anarquistes del moment, entre els quals destaquen Anselmo Lorenzo, Josep Lluñas i Pujals, Antoni Pellicer i també Cels Gomis:

Es tractava de donar no sols una visió històrica del món, sinó, sobretot, de veure el progrés de la idea revolucionària i de la lluita per l'emancipació de l'home. L'obra significa, d'altra banda, l'inici d'una acurada reflexió teòrica per part dels anarquistes, així com un cert balanç del camí recorregut des de 1868. Els grans temes del llibre són la història —és a dir, una concepció idealista de la història—, el progrés —un progrés de marxa força lineal— i la ciència —una ciència majestàtica que presideix alhora els avenços de la història i del progrés [...].

Segons els autors, la Ciència permetia alliberar l'home de l'error. Impulsava i donava força a l'estratègia revolucionària. Augurava la possibilitat d'un regnat de l'abundància, tot alliberant l'home de les lleis de la necessitat que havien imperat durant segles. Feia més: assegurava el coneixement de la Natura i de les seves lleis. La Ciència havia de presidir la societat del futur, la qual forçosament no seria sinó una societat científica. La Ciència destruïa supersticions i feia trontollar el domini, per exemple, de

143 La segona edició és de 1883 (Barcelona: Establecimiento Tipográfico-Editorial de E. Ullastres) i la cinquena de 1889 (Barcelona: Establecimiento Tipográfico-Editorial La Academia). Aquesta darrera està considerablement ampliada.

l'Església [...]. La Ciència, més encara, permetia de discutir i acabar amb les preteses justificacions de l'explotació d'uns homes sobre els altres (Gabriel 1991: 25).

Un aspecte que cal tenir present en la relació que manté Cels Gomis amb personatges com Anselmo Lorenzo, Josep Lluñas i Pujals, Antoni Pellicer, Eudald Canivell i Rossend Arús és la vinculació d'aquests darrers amb la maçoneria. Pere Gabriel (1986: 200-201) i Enric Olivé (1984b: 141-143; 1987) assenyalen les fortes relacions existents entre anarquisme i maçoneria, sobretot entre els anys 1883 i 1893. Pere Sánchez Ferré (1990: 255-288; 1991) dedica un capítol del seu estudi sobre la maçoneria a les relacions entre aquesta associació i el moviment obrer, moviments que comparteixen diferents principis generals com són l'aspiració a transformar l'individu i la societat, la passió per l'educació i la creença que transforma els homes, i la dignificació del treball com a activitat bàsica de l'home.¹⁴⁴ Tot i l'estreta relació d'aquests anys entre Gomis i els personatges esmentats, no he trobat cap referència que indiqui que l'escriptor reusenc també fos maçó.¹⁴⁵ Gomis tampoc no parla de maçoneria, amb una única excepció, relacionada amb la seva vinculació amb Rossend Arús i la biblioteca que porta el seu nom i de la qual, com hem vist al capítol anterior, Gomis és secretari. A la memòria de la Biblioteca Pública Arús corresponent al període 1895-1904, l'escriptor, parlant de les principals seccions que formen el seu fons, explica:¹⁴⁶

Algo se ha reunido también sobre la ciencia del ingeniero en sus diversas aplicaciones, sobre ciencias médicas y farmacéuticas y derecho civil y canónico, sin que se haya descuidado la sección de Religión y moral, que comprende un buen número de notabilísimos autores, antiguos y modernos, a pesar de las calumnias que contra esta biblioteca se han venido propalando por personas que, precisamente por su estado, deberían abstenerse de calificar lo que no conocen o conocen mal.

En efecto, preciso es confesarlo, esta biblioteca ha sido tenida, desde un principio, por ciertos elementos, como una biblioteca impía. Basándose en que su fundador Ro-

144 En aquest sentit, també cal tenir present les relacions existents entre l'anarquisme, la maçoneria i l'esperitisme d'aquesta època. Com assenyalava Horta «El lliurepensament catalanista, republicà, federalista —anticlerical i progressista quant a l'estructuració social— és el camp de coincidència i intervenció maçònica i espiritista sobre una societat convulsionada [...]. La pluralitat d'aquesta societat alimenta la interrelació de compartiments que no aixequen murs respecte a altres espais socials amb els quals poden compartir una mateixa visió global. Anarquistes, comunistes i reformistes són un reflex, només un reflex, del mirall, atès que un obrer organitzat anarcosindicalment pot formar part alhora d'una associació espiritista o maçònica [...], sense que això sigui un obstacle, sinó, per contra i sobretot, una demostració de l'arrelament profund d'una concepció transformadora del món que es materialitza en àmbits distints de la vida quotidiana i que recorre sense complexos a tots els recursos disponibles per donar coherència i justificar la seva percepció del món i el projecte modernitzador que en deriva» (Horta 2001: 168-169). En el cas de Gomis, però, no trobo cap indicatiu que el relacioni amb l'esperitisme, més enllà de l'interès de l'escriptor per l'estudi de les bruixes i temes afins a *La bruixa catalana*. Sobre l'esperitisme català d'aquesta època vegeu Horta (2001; 2004) i, especialment, sobre la relació amb l'anarquisme, vegeu Horta (2004: 131-143; 157-206; 297).

145 Així, per exemple, el seu nom no apareix en les llistes realitzades per Rossend Arús sobre els membres de diferents lògies i les persones que ell va afiliar (Sánchez Ferré 1987).

146 Per als detalls del fons sobre maçoneria de la Biblioteca Arús, a més del seu catàleg, es pot consultar la llista que dona Maria Carme Illa (1987: 825-832), actualitzada a finals de juny de 1985.

sendo Arús y Arderiu tenía uno de los primeros grados en la francmasonería catalana y en que los que la organizaron eran de ideas políticas muy avanzadas, creyeron que en ella no había más que libros francmasónicos, siendo así que los que aquí tenemos de esta clase apenas ocupan tres páginas del catálogo; en la biblioteca de cualquier seminario hay más [...].

Ninguno de los que han intervenido en la formación de esta biblioteca ha tratado de darle carácter tendencioso ni ha querido hacer obra de sectario, antes muy al revés (Gomis 1905: 9).

Els anys 1882 i 1883 Gomis col·labora a *L'Avenç* amb tres poemes relacionats amb la seva ideologia política. El primer d'ells, «A una font», reivindica la llibertat tot agafant com a nucli l'aigua d'una font. En el seu camí, aquesta aigua fa un recorregut físic, però també temporal, i veu passar les naus de fenicis, romans, catalans i alarbs, així com personatges com Colom o esdeveniments històrics. Aquest itinerari acaba amb una exaltació de la llibertat, que ve donada per la mà de l'home i dels seus invents:

Mes tes aigües no m'escolten,
I van brollant i brollant,
I rialleres saluden
Lo sol de la llibertat.
¡Com ne corren presurosas
Per a sortir del barranc!
¡Com ne minven sa carrera
A l'arribar a la vall!
Les unes corren tranquil·les
Per aquell estret canal,
I ne fan anar les moles
Del molinet d'allà baix;
De la rasclosa les altres
Ne fugen, i més enllà,
Amb les del riu ja confoses,
Cent turbines fan anar.
Que per tot on van tes aigües
Ne fan brollar lo treball,
I per tot on aquest brolla,
Brolla ensem la llibertat (Gomis 1882g).

En el segon, de títol «?», confronta les idees de la fe i la ciència com a nuclis vertebradors de l'existència humana, en un diàleg a tres bandes entre el jo poètic i la Fe, la Ciència i, finalment, el lector:

Jo de la vida saber volia
tots los secrets,

i com a mestra d'aquesta ciència
prenguí la Fe.
—Viure és nàixer a aquesta vida
per a esperar-ne d'altra millor,
la mestra aquella me deia sempre,
l'ànima nostra naix, mes no mor.

Jo de la vida saber volia,
tots los secrets,
per mestra meva prenguí la Ciència,
i ella em digué:
—Res hi ha en la terra que creat sia,
que la matèria sempre és estat;
si tot té límits, com alguns diuen
;on són los límits de l'ample espai?

Dieu-me quina d'aquestes mestres
més raó té;
que jo pensant-hi fins lo judici
crec que perdré.
—Si davant nostre l'infinít posen
darrere nostre hi és de segur;
si la matèria no deu morir-ne
és perquè sempre, sempre ha sigut (Gomis 1882i).

Gomis es decanta, en aquest poema així com en l'anterior i en tota la seva producció, per la ciència, com a motor que engrandeix la capacitat de progrés de l'home. Aquest és un dels temes de la poesia anarquista de l'època (Litvak 1990: 310)¹⁴⁷ que comparteix amb la poesia republicana anterior, com també passa en altres casos.¹⁴⁸ En aquest sentit, Pere Gabriel assenyala:

La literatura socialista i anarquista va compartir amb aquella literatura radical democràtica tècniques, valors i anàlisis socials. [...] Potser amb majors dosis de doctrinarisme i més dificultats d'assumir matisos i ambigüitats dels personatges a través del filtre literari i les seves regles (Gabriel 2009: 280).¹⁴⁹

Encara més:

147 Sobre l'estètica de la literatura anarquista, vegeu també Lida (1970).

148 Sobre la poesia republicana i els temes que tracta, vegeu Gabriel (2001a; 2009). Pel que fa al context polític, vegeu Gabriel (1997; 2007).

149 Per la relació entre els mites i símbols del Modernisme i aquesta literatura anarquista, vegeu Sunyer (2012; especialment 53-55). Per a l'etapa immediatament anterior, vegeu Sunyer (2006; 2008).

En un primer moment, l'anarquisme naixent apareix confús i molt interrelacionat amb l'obrerisme i el republicanisme, no ja en un sentit polític sinó, anant més al fons, compartint una visió determinada del món, unes determinades concepcions generals sobre la història, la ciència, etc. (Gabriel 1986: 209).

I des del punt de vista cultural:

A Catalunya —i a Espanya— els distints obrerismes es desenvoluparen i afirmaren dins el marc d'una cultura de base republicana i democràtica. Els distints corrents i formulacions militants (el cooperativisme i el mutualisme, el socialisme reformista, l'anarquisme, l'anarcosindicalisme) afirmaren una especificitat pròpia però no trenca- ren amb els elements fonamentals ni amb el llenguatge bàsic elaborat pels republicans (Gabriel 2005b: 29).¹⁵⁰

El tercer poema es titula «La pàtria de l'home». Aquesta composició la llegeix al Certamen Socialista de Reus celebrat dos anys més tard. Es tracta d'una reivindicació del geni de l'home per damunt de fronteres o nacions, exaltant noms il·lustres de la Història no pel seu llinatge o corona sinó per la seva capacitat humana que els fa estar per damunt de la resta. En aquest sentit, segueix la línia ja mostrada a «La Historia»:

La pàtria que jo canto és la del geni,
I la pàtria del geni és tot lo món,
Com les obres pel geni produïdes
De la humanitat tota també són (Gomis 1883c: 125).

A continuació, inclou una llista de grans personatges. Escriptors com Homer, Dant o Shakespeare,¹⁵¹ artistes com Miquel Àngel o Rafael, filòsofs (Plató, Èsquil) o grans científics (Bell, Darwin), entre d'altres. Gomis reivindica la naturalesa universal d'aquests genis i la noció de pàtria universal, per damunt de fronteres polítiques o de qualsevol altre tipus:

Com pel geni, per l'hom no deu haver-hi
Fronteres que el separin en lo món:
Sent-ne fills tots de la mateixa terra
De la mateixa pàtria tots ne són.
Lo jorn en què los homes germans sien
Ja més fronteres en lo món hi haurà,
I la pàtria de l'hom per únics límits
L'espai que la rodeja ne tindrà (Gomis 1883c: 126).

¹⁵⁰ Sobre la cultura republicana federal i el republicanisme com a element central de la història dels moviments obrers militants d'esquerres, vegeu també Gabriel (1999).

¹⁵¹ Que inclou una curiosa guia de pronunciació: «L'legexis 'Xékspir'» (Gomis 1883c: 125).

Aquest cant als benefactors de la humanitat és un altre dels temes recurrents aquests temps tant en la literatura i l'art científics anarquistes en general com en la poesia científica anarquista en particular, així com en la poesia republicana:

Imbuidos del positivismo decimonónico, de su sed de certeza y su amor por la realidad, cantaban a aquellos que en su lucha por resolver los misterios del universo persistían en su trabajo a pesar de toda la oposición. Admiran a quienes descubrieron las leyes de la materia, a quienes eliminaron los misterios y terrores del mundo. Los elogian por haber deshecho los mitos, robado los secretos a lo desconocido, surcado el infinito con sus telescopios, analizado las células con sus microscopios, investigado la mente humana para asegurar al hombre su lugar en el universo (Litvak 2001: 362).¹⁵²

També de l'any 1883 (el 28 de juliol a Figueres) és una composició poètica inèdita titulada «Qui som»¹⁵³ en què Gomis defineix la necessitat de contemplar el passat en clau de futur (Ferré 2007: 146). Aquí, es reivindiquen el progrés i la història del treball però es fa en clau catalanista i en el context dels treballs duts a terme en l'excursionisme:

Ne comprenem la ciència, que a l'esperit enlaira
i l'avenç de la indústria ne seguim pas a pas,
per escriure algun dia agombolant-ne datos,
la història del treball.

Que tot quant enlairar-ne pot a la pàtria nostra
és sempre per nosaltres objecte d'atenció;
aimant la nostra terra, volem que tots los altres
li tinguen també amor.

I hem lograt que molts pobles, que abans ni ens coneixien
poc a poc de nosaltres s'anessin ocupant,
i que avui com exemple d'amor a casa seva
per tot arreu esmentin al poble català.¹⁵⁴

Ara bé, no cal deixar-se encegar per aquest patriotisme si no ens deixa veure la veritat. En un article dedicat a descriure la zona de Dosrius, Gomis diu que «jo crec que la veritat no es deu amagar mai, per amarga que sia, i no sóc d'aquells que creuen que lo patriotisme consisteix en trobar bo tot lo de casa per dolent que sia» (Gomis 1883g: 183-184).

A finals de 1884 Gomis publica «Lo Rhin» a les pàgines de *L'Avenç*, que inclou uns comentaris sobre l'amor a la pàtria acompanyats de la traducció al català de tres

152 I «disipando mitos religiosos» afegeix Litvak a *España 1900* (Litvak 1990: 305). Sobre *Musa libertaria*, cito l'edició de 2001 de la Fundació de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, més recent i de més fàcil accés que l'edició original de 1981.

153 FCGM: registre 069/02.

154 Transcripció de l'original. El text complet es pot llegir a Ferré (2007: 147).

poemes sobre el tema: «Lo Rhin Aleman» del poeta alemany Nikolaus Becker (1809-1845), «Resposta» del poeta francès Alfred de Musset (1810-1857) i «Nostre Rin» del poeta suís Eugène Rambert (1830-1886).¹⁵⁵ Aquests poemes havien estat prèviament llegits per l'autor en una vetllada literària del Centre Català.¹⁵⁶ Els tres poemes presenten el riu Rin des de tres òptiques diferents (segons el país de cada poeta),¹⁵⁷ motiu que serveix a Gomis per parlar del concepte d'amor a la pàtria:

Les fronteres naturals, eixes parets mitjanceres de les nacions, han costat i costaran encara cabdalosos rius de sang a la Humanitat, que no vol acabar de despendre's d'una preocupació que tant i tant cara li costa: lo mal entès amor de la pàtria. Com los homes, les nacions tenen una gran dosi d'amor propi i, quan aquest parla, no hi ha medi de fer-les entrar en raó (Gomis 1884l: 521).

En aquest Centre Català, fundat per Almirall l'any 1880:

se agruparon todos aquellos que deseaban una Cataluña autónoma, y por más que entre ellos hubiese todavía algunos que tenían la candidez de creer que ésta era compatible con la forma monárquica, todos acataron la jefatura de Almirall, que se les impuso por la claridad de sus ideas y lo práctico de sus soluciones (Gomis 1907b: 6).

D'aquest Centre sorgeix la iniciativa de redactar l'any 1885 la *Memòria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya* (el conegut Memorial de Greuges), que el mateix Almirall redacta i presenta, amb una comissió, al rei Alfons XII.¹⁵⁸ Aquesta «especie de memorial de agravios de Catalunya contra el poder central» va anar a parar «al cesto de los papeles inútiles, y ni nadie puso remedio a los males de que Cataluña se lamentaba, ni nadie volvió a acordarse de sus aspiraciones regionalistas», en paraules del mateix Gomis uns anys més tard (1907b: 6).

El 14 de juliol de 1885 participa en el Primer Certamen Socialista celebrat a Reus:

El Primer Certamen Socialista es va celebrar a la ciutat de Reus el 1885, organitzat pel Centre d'Amics de Reus. El certamen va ser promogut per l'esmentada societat amb la finalitat de contribuir a donar relleu intel·lectual al moviment obrer i a les classes

¹⁵⁵ Per al vessant traductor de Gomis, més enllà de la política, vegeu el capítol 4.

¹⁵⁶ Com anota ell mateix en una còpia manuscrita d'aquesta traducció (FCGM; registre 069/02).

¹⁵⁷ Nikolaus Becker publica el 1840 el poema nacionalista «Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein» ('No l'aconseguiran, el lliure Rin alemany'), que produeix un gran entusiasme i, alhora, nombroses rèpliques, com la d'Alfred de Musset, de 1841, des de l'òptica francesa. Més tard, el 1871, Eugène Rambert ofereix una visió crítica d'aquesta polèmica.

¹⁵⁸ Comissió formada per noms tan importants com els de Frederic Soler (1839-1895), Jacint Verdaguer (1845-1902), Àngel Guimerà (1845-1924), Jaume Collell (1846-1932), Josep Pella i Forgas (1852-1918), Joan Josep Permanyer (1848-1919) i Marià Maspons i Labrós (1840-1885), germà del folklorista, que presideix aquesta comissió que va a Madrid i és l'encarregat de fer el parlament de presentació del document.

mitges, formades, sobretot, per artesans, professors i petits comerciants que, sovint, s'apropaven a les idees llibertàries (Aisa 2007: 188).

Gomis llegeix en aquest certamen el poema «La pàtria de l'home», esmentat anteriorment. Emili Guanyavents, per la seva banda, hi llegeix el poema «Capitis Poena», que condemna la violència social i la pena de mort (Aisa 2007: 196-197).¹⁵⁹ La celebració del certamen s'emmarca entre les activitats culturals dutes a terme per despertar l'afició de la cultura entre el poble.¹⁶⁰ D'aquest certamen també cal destacar el fet que l'anarquista reusenc Josep Lluñas i Pujals l'inaugurés amb un discurs en català (Olivé 1994: 79 i Termes 2000b: 233), ja que era habitual tractar «les coses serioses, l'anàlisi social, el futur obrer, l'organització i la teoria anarquista» en castellà. En canvi, «l'activitat lúdica, el cant, la poesia, podia fer-se en la llengua utilitzada sempre, en català» (Olivé 1994: 80).

D'El Catolicismo y la Cuestión Social a Acracia

L'any 1886 torna a ser un any actiu pel que fa a la producció política de l'escriptor. Després d'una primera etapa de força activitat (amb exili inclòs), aquest any Gomis torna a publicar articles d'aquest tipus, amb el treball i, sobretot, l'obrer com a tema central. Destaca, primer de tot, l'aparició de l'opuscle *El Catolicismo y la Cuestión Social*, publicat per l'Agrupación de Propaganda Socialista de Sabadell. Cels Gomis agafa com a base el Congrés de Lieja de l'any 1885, que es realitza amb la finalitat d'evitar que els agitadors i explotadors del poble tinguin el monopoli de la paraula «emancipació» (Reventós 1925: 357) i analitza la importància del moviment anarquista dins l'associació obrera, així com la posició clau de l'antipoliticisme en la defensa obrera i el paper del catolicisme (Olivé 1994: 91).

Manuel Reventós i Bordoy resumeix així el contingut d'aquest opuscle:

En el fullet anarquista s'hi discuteixen el luxe de l'aristocràcia i les jerarquies eclesiàstiques, la caritat i l'assistència legal als obrers, que llavors Bismarck acabava de posar de moda, els problemes de l'allotjament, la cooperació i altres paliatius, per a venir a la conclusió que l'emancipació obrera ha d'ésser obra dels obrers (Reventós 1925: 357).

Efectivament, fa aparició el Cels Gomis més crític i inconformista, centrat sobretot en les esferes polítiques i religioses que es troben al capdamunt del poder:

El espectáculo que hoy nos ofrecen los católicos y los políticos en esa cuestión es muy parecido al que nos dan dos sacamuelas que peroran uno cerca del otro: cada uno pre-

¹⁵⁹ Morales (1991: 55; 2002: 72) atribueix erròniament a Gomis el poema «Capitis Poena».

¹⁶⁰ Per a la ressenya dels aspectes culturals més rellevants d'aquest primer certamen celebrat a Reus vegeu Litvak (2001: 280-282) i Abelló (1987b: 38-39) —que també s'ocupen del segon, celebrat a Barcelona— i Morales (1991; 1995).

coniza su procedimiento y sus elixires, desacreditando a voz en grito los de su colega. Los católicos quieren arrancar al obrero de las manos de los partidos radicales; éstos a su vez quieren sacar a aquel del poder de los clericales; y lo mejor de todo esto es que el obrero no está ni con los unos ni con los otros, y se rie a mandíbula batiente de los procedimientos empíricos de ambos charlatanes, procedimientos que han pasado ya para siempre más a la historia (Gomis 1886k: 62).

La conclusió a la qual arriba l'escriptor reusenc és clara i reforça les idees presentades en articles anteriors, en que demanava la implicació del poble per tal de realitzar una autèntica revolució:

El Estado, lo mismo que la Religión, siempre ha estado y estará al lado del poderoso contra el débil. Ahí está la Historia para atestiguarlo. Los obreros no pueden ni deben esperar nada de los burgueses, cualquiera que sea la forma en que éstos se presenten.

LA EMANCIPACIÓN DE LOS OBREROS DEBE SER OBRA DE LOS OBREROS MISMOS (Gomis 1886k: 63).

La lapidària frase final és el lema de l'Associació Internacional de Treballadors i recull una de les idees bàsiques del pensament anarquista:¹⁶¹

Para los anarquistas, la redención de los trabajadores debía ser obra de ellos mismos. Por medio de la educación estaba al alcance de su mano, pues el progreso no era mecánico ni determinista, sino producto de la voluntad y la actividad humanas. Sólo dependía de que el proletario se instruyese y así adquiriera conciencia de sus merecimientos, de sus potencialidades y derechos (Litvak 2001: 275).

Gomis pertany a aquesta generació de revolucionaris convençuts que l'opressió del poble és conseqüència de la mateixa ignorància dels treballadors que no tenen els coneixements necessaris i que viuen en l'error de creure que l'ordre establert no es pot canviar:

Són anarquistes que cerquen la utopia dins la utopia, no només a la recerca d'una societat igualitària i justa, sense classes socials ni poder polític, sinó convençuts que només el coneixement de la realitat social, sense enganys ni miratges generats pels poderosos, haurà de provocar inevitablement la revolució social. És la utopia del coneixement al servei de l'alliberament de les persones i la transformació de la societat (Palomar 2003: 11).

Com diu més endavant en un manual sobre agricultura espanyola de l'any 1900, «no nos hemos hecho cargo de que la ignorancia es el peor enemigo de nuestro bienestar y de que sólo por la instrucción podremos levantarnos de nuestro secular abatimiento y miseria» (Gomis 1900d: vi).

161 El lema es recull als estatuts generals de l'AIT, escrits entre el 21 i el 27 d'octubre de 1864 i publicats a Londres el 1871.

De l'any 1886 és, també, la traducció al castellà d'*España tal cual es* del seu amic Valentí Almirall, un aplec d'articles publicats originàriament, en francès a la *Revue du Monde Latin* de París i recopilats, posteriorment, en un únic volum, en el qual se n'amplia el contingut (*L'Espagne telle qu'elle est*. Paris: Albert Savine, éditeur, 1887).¹⁶²

Entre els anys 1886 i 1888, Gomis col·labora a la revista *Acracia*, en la qual signa amb les inicials.¹⁶³ *Acracia*, subtitulada *Revista Sociològica*, comença a publicar-se a Barcelona el gener de 1886 amb periodicitat mensual.¹⁶⁴ Dirigida pel sindicalista i tipògraf Rafael Farga Pellicer (1844-1890) i pel seu cosí germà, també tipògraf i anarquista, Antoni Pellicer Paraire (1851-1916) compta amb la participació «d'una nova generació d'escriptors anarquistes» entre els quals trobem Cels Gomis (Piqué 1989: 75-76).¹⁶⁵ *Acracia* i *El Productor*¹⁶⁶ tindran una importància cabdal en la polèmica entre l'anarcocol·lectivisme i l'anarcocomunisme, estudiada per Piqué (1989), en un clima de discussió oberta, cordial i desapassionada. Totes dues publicacions esdevindran el centre difusor de l'esperit crític i innovador dels col·lectivistes de Barcelona i que reconduïx progressivament el moviment anarquista (Piqué 1989: 76).

La col·laboració de Gomis a *Acracia* comença amb la publicació de l'article «Una preocupació. Pretendida gandulería de los obreros no catalanes» dividit en tres parts. L'escriptor hi manifesta el seu desacord per la creença existent sobre la inferior categoria dels obrers de fora de Catalunya amb relació als mateixos catalans. Amb exemples trets de la seva experiència laboral (i dels seus viatges per gairebé tota la península), l'escriptor reivindica la feina de la classe obrera en general, sigui del lloc que sigui. Les diferències existents entre ells vénen marcades per factors externs que Gomis s'encarrega de mostrar amb xifres al davant. La reivindicació dels jornaleros com a treballadors i la denúncia de l'explotació social a la qual estan sotmesos clouen l'article. Posant com a exemple la seva pròpia experiència, Gomis manifesta:

Nosotros, tan catalanes como el que más, pero que nos hemos encontrado en el caso de tener que alternar constantemente, dentro y fuera de nuestro país, con obreros de las demás provincias; que no los hemos visto sólo de paso y desde la ventanilla del vagón, sino que hemos tenido que habitar entre ellos enterándonos de sus necesidades y costumbres; nosotros, que conocemos igualmente el modo de ser de los jornaleros catalanes, no titubeamos en afirmar que éstos se sublevarían en masa si se les obligase a vivir como viven sus hermanos andaluces y gallegos (Gomis 1886d: 130).

162 Una edició més moderna del llibre, amb introducció i notes crítiques d'Antoni Jutglar, es pot trobar a Almirall (1983).

163 Era una pràctica habitual entre els redactors d'*Acracia* signar només amb la inicial del cognom (Madrid 1989: 68, nota 234). Per exemple, Anselmo Lorenzo signa «L.», o Tàrrida del Màrmol signa «T.» (Nettlau 1969: 525).

164 Concretament, s'en publiquen trenta números i un suplement, entre gener de 1886 i juny de 1888. L'any 1978, Leteradura en publica una edició facsímil en un únic volum, a partir de l'original del Centre de Documentació Històric i Social de Barcelona, que és el que he consultat.

165 Per a l'estudi de la revista *Acracia*, vegeu Ralle (1979) i Serrano (1995).

166 Que també compta amb la participació de Gomis, com es veurà a continuació.

En aquest fragment es fa patent la doble preocupació obrerista i catalanista de l'escriptor (Olivé 1994: 90). Gomis afirma la seva catalanitat alhora que reivindica el treball dels obrers i ens mostra les diferències entre l'estat de la qüestió a Catalunya en relació amb la resta de la península. I, finalment, fa explícita la relació que manté amb els obrers del ferrocarril quan exerceix les seves tasques laborals. El contacte directe amb els habitants de les diferents (i nombroses) zones que visita per motius laborals li permet veure de primera mà les condicions de vida existents a diferents punts de l'estat. Al mateix temps, aquest contacte és el que li facilita la recollida de materials folklòrics, com ell mateix afirma en aquestes línies. L'escriptor s'implica d'aquesta manera tant laboralment com personalment en les seves tasques, i fruit d'aquest interès apareixen les reivindicacions de la seva ideologia obrera i la recol·lecció de «costumbres» que posteriorment presenta en forma d'articles o treballs.¹⁶⁷

La col·laboració a *Acracia* continua amb articles diversos en els quals parla, per exemple, de la productivitat de l'ús de les màquines en relació amb els obrers, de les condicions alimentàries dels treballadors per a sobreviure o de la relació entre el sou d'un obrer i les despeses que ha d'afrontar. A l'article «Necesidad de reformar la historia» (Gomis 1886j) insisteix en la reivindicació, que ja s'ha vist anteriorment en d'altres publicacions seves, d'una nova visió de la història. En aquest cas, demana, a més, una revisió de fets concrets que, per descobriments recents, han quedat endarrerits i demanen una urgent actualització.

De 1887 és, també, una altra publicació de caire polític, acollida per l'Agrupació de Propaganda Socialista de Sabadell, com en el cas anterior. L'opuscle, titulat *A las madres*, ha estat definit com a «feminisme proletari, en poques paraules i no mal tallades» (Reventós 1925: 357). Aquesta reivindicació de la importància del paper de la dona és una constant del pensament anarquista:

El tema de la necesaria emancipación de la mujer es de gran relieve en el pensamiento anarquista. Desde el primer congreso de FRE quedó pendiente y fue aprobado en el segundo (Zaragoza, 1872), que «la mujer es un ser libre e inteligente, y por lo tanto, responsable de sus actos lo mismo que el hombre». Se denuncia la suerte que espera a la mujer en la sociedad capitalista. Sufren más que el hombre las consecuencias de la desigualdad económica y sienten con más intensidad la tiranía pública o privada. Para las mujeres obreras, se nos dice en «A mi amiga Celestina», sólo hay dos caminos, el taller o el matrimonio, el primero sólo para algunas, y aun el jornal es muy reducido. En el matrimonio sufren la tiranía doméstica. Concluyéndose que «Tan sólo la revolución social, podrá dar a la mujer su verdadero valor y su verdadero papel» (Litvak 2001: 117).¹⁶⁸

167 En aquest sentit, fins i tot inclou una parèmia en un article que no té res a veure amb el folklore, com és «Cifras», en què per exemplificar la mortalitat infantil, afegeix: «Los campesinos catalanes tienen una frase gráfica para expresar la gran mortalidad de párvulos. Dicen: De fills i pollets / se'n salven poquets» (Gomis 1887e: 214).

168 Per a una anàlisi més completa d'aquest paper de la dona, vegeu Litvak (2001: 117-128).

Seguint aquestes idees, Gomis presenta la importància de la dona obrera en la consciència proletària i, sobretot, en el tema religiós. Amb relació a aquest darrer aspecte, afirma:

Y es que la religión, una de las más firmes bases de la sociedad presente, no tiene otra misión que la de acallar las justas protestas del hombre contra los atropellos de que es víctima, haciéndole creer que las miserias de la vida son un don del cielo, a fin de que las sufra resignado y hasta las acepte gustoso como la más evidente prueba de la bondad divina (Gomis 1887k: 5).

Aquesta postura anticlerical, comuna en el pensament anarquista, també la manifesten altres autors d'aquesta època, com Julio Camba o Teresa Claramunt.¹⁶⁹ En definitiva, es tracta d'acabar amb les desigualtats:

No queremos que haya amos y esclavos, señores y siervos, pobres y ricos. Queremos que todos los hombres sean verdaderamente iguales, que no haya entre ellos otras desigualdades que las que dimanen de la naturaleza y que indudablemente se irán borrando con el tiempo. Queremos, en una palabra, que todo sea de todos y que el hombre no se vea obligado como hoy a morir de hambre por sobra de comestibles o a tiritar de frío por exceso de géneros de abrigo (Gomis 1887k: 10).

Cal contextualitzar la publicació d'aquests dos opuscles de Gomis (*El Catolicismo y la Cuestión Social* i *A las madres*), i tenir present que:

És de destacar que Gomis figuri en la mateixa col·lecció que Anselmo Lorenzo, E. Reclus, Serrano Oteiza o Bakunin, la qual cosa el fa aparèixer com a figura cabdal de l'anarquisme català d'aquells anys; i més significatiu encara pel fet d'ésser un convençut catalanista (Olivé 1994: 90-91).

Aquest mateix any, apareix a Barcelona *El Productor. Diario Socialista*, hereu de *La Federación*. S'inicia com a publicació diària (fins al número 31) i per motius econòmics passa tot seguit a setmanari (Ripoll 1987: 40; Olivé 1994: 78). És el primer diari anarquista de l'Estat espanyol i recull les subscripcions de la desapareguda *Bandera Social* de Madrid (Piqué 1989: 76). Se'n publiquen 396 números, entre l'1 de febrer de 1887 i el 21 de setembre de 1893.¹⁷⁰ Cels Gomis hi col·labora com a redactor, se-

169 Així, Julio Camba (1882-1962) afirma de manera contundent que «la religión impuso a la mujer el deber de ser obediente, pasiva, humilde, resignada; sojuzgola a la coyunda masculina por medio del matrimonio y entorpeció el engranaje de su cerebro con su doctrina puerca y asquerosa. La religión, utilizando a la mujer como instrumento de dominio, ha sido su enemigo más encarnizado». Teresa Claramunt (1862-1931), per la seva banda, es dirigeix a les mateixes interessades: «Dejaos amigas mías, de esos embustes que os enseñan las religiones todas. Desterrad lejos, muy lejos, esas preocupaciones que os tienen como los esclavos del siglo XVIII, con un dogal que no os deja moveros para que no penetréis en la senda de la razón». Cito, en tots dos casos, a partir d'Álvarez (1991: 285) que contextualitza la situació de la dona en la ideologia anarquista al capítol «Feminismo, familia, amor libre» (Álvarez 1991: 281-308).

170 Sobre *El Productor* i la seva importància, vegeu Ripoll (1987) i Beltrán (2010). Aquest darrer inclou una antologia de textos com a mostra de la ideologia política d'aquest diari.

gons indiquen Nettleau (1969: 530),¹⁷¹ Litvak (1990: 284, nota 7; 1995: 216, nota 6) i Íñiguez (2001: 493).¹⁷² A més d'aquestes referències, existeix el testimoni d'un actiu militant molt prestigiós a Espanya i Amèrica, anomenat Adrián del Valle (1872-1945), més conegut pel pseudònim «Palmero de Lidia», que corrobora el paper de Gomis a *El Productor* en un article en el qual recorda els seus anys de joventut:

Celso Gomis era de baja estatura, poco hablador, de temperamento flemático. Poseía extensa cultura y fue autor de notables libros de enseñanza. Escribió bastante en *El Productor* durante el mes que fue diario, siendo luego más parco en su contribución. Por su posición en aquella época, parecía no estar en condiciones de tomar una parte visible en la propaganda. Era querido y respetado entre los compañeros (Lidia 1927: 140).

Aquesta breu referència a Cels Gomis també és interessant perquè inclou la descripció física de l'escriptor, així com la visió que d'ell tenen els altres militants.

De la vinculació de Gomis amb Valentí Almirall (de temps del federalisme del 1868), prové la seva incorporació al Centre Català (Olivé 1994: 89). I és en la publicació del Centre, *La Veu del Centre Català*, on apareix, el 19 de maig de 1888, «¡Avant!», poema de caire vitalista que exalta el progrés tot utilitzant les imatges poètiques de fenòmens naturals.¹⁷³ Amb aquesta composició, Gomis exemplifica «el programa d'esquerra del moviment de conscienciació cultural renaixentista, que poc tenia a veure amb una concepció tradicionalista, conservadora, del que havia de ser Catalunya» (Ferré 2007: 148).¹⁷⁴ L'inici del poema serveix d'exemple:

Deixem ja de cantar-ne—nostres antigues glòries;
Deixem a nostres avis—en lo fossar tranquils.
Parlem-ne del pervindre,—que la missió del poeta
És senyalar als pobles—lo seu esdevenir.
¡Via fora! vosaltres,—los que sense esperança
En l'indiferentisme—viviú endormiscats;
Los que vostres cors jòvens,—envellits abans d'hora,
A impuls de cap idea—sentiu esbategar.
Ensorreu-vos per a sempre—fetes dos-cents-mil trossos,
Estàtues martmolenques—que no us moveu d'un punt;
No entrebanqueu la marxa—d'aquells que encara creuen;
¡Obriu pas als que us porten—de lo progrés la llum! (Gomis 1888a).

171 De fet, Nettleau només apunta que «On mà dit que Celso Gomis y participa» (Nettleau 1969: 530).

172 Olivé (1994: 91), per la seva banda, diu que no ha trobat cap article signat per Gomis en aquest diari. Probablement, l'escriptor reusenc signà amb pseudònim.

173 FCGM: registre 069/02 per a la còpia manuscrita.

174 Per la relació entre el progrés tecnològic i les manifestacions artístiques en el pensament anarquista, vegeu Litvak (2001: 334-340).

Aquesta composició de Gomis segueix el mateix to que l'escriptor Víctor Balaguer (1824-1901) mostra a «La nova musa» uns anys abans (gener de 1864), poema publicat a *Esperansas y recorts* (Balaguer 1866: 129-131) i dedicat «Al poeta D. Lluís Roca». Balaguer lloa «lo progrés i la indústria»:

¿Podem entretenir-nos en escoltar rondalles,
quan ja lo vapor crusa de l'un a l'altre extrem,
quan la idea és lo ferro que guanya les batalles,
i el fil que parla porta, sens límits i sens valles,
d'un cap de món a l'altre lo llamp del pensament?... [...]

Avui deu lo poeta alçar cants de victòria
perquè radiant ja brilla la civilització.
Aquell que millor cante la fe, la pàtria història,
lo progrés i la indústria, la llibertat, la glòria,
aquell entre els poetes, aquell serà el millor (Balaguer 2002: 23-25).

Tot i aquest punt de contacte, Balaguer «no prodigarà, però, el cant als avenços científics ni tecnològics en la seva poesia i no abandonarà la mentalitat idealista» (Vall 2005: 23).

A partir de 1894, quan Gomis fixa el domicili habitual a Barcelona, la seva signatura pràcticament desapareix de qualsevol publicació de caire polític.¹⁷⁵ Aquesta desaparició coincideix, significativament, amb els inicis de la radicalització de l'anarquisme català, que desemboca en actuacions terroristes que culminen en el procés de Montjuïc i l'assassinat de Cánovas del Castillo a mans de l'anarquista italià Michele Angiolillo l'any 1897 (Prats 1987: 22). Tot i això, el seu pensament polític es continua manifestant, sobretot en contra del Govern, en moments puntuals.

Una lletra per a «Els segadors»

El mes de maig de 1899 es deia que el Centre Escolar Catalanista convocaria un concurs per a fer una nova lletra per a l'himne d'«Els segadors». Finalment, va ser la societat La Nació Catalana la que va convocar el concurs el 10 de juny de 1899.¹⁷⁶ El problema era que la lletra de l'himne era «excessivament llarga, massa detallista, redundant i enfarfegada», en paraules de Pere Anguera (2010: 59), fet que en dificultava la difusió. Així, l'1 de juny es va fer pública la convocatòria «Als poetes catalans». La proposta fou rebuda amb irritació per l'Agrupació Folkòrica, que va creure que es pretenia distorsio-

¹⁷⁵ Aquest fet també explica l'absència de contacte directe amb altres autors, a escala internacional. Sobre les relacions internacionals de l'anarquisme català d'aquests anys (1881-1914), sense la presència de Gomis, vegeu Abelló (1987a).

¹⁷⁶ Sobre aquest concurs per premiar la nova lletra de l'himne i el context en què es produeix, vegeu Ayats (2011: 105-116), Massot/Pueyo/Martorell (1983) i Massot i Muntaner (2012), una versió revisada i modificada de l'anterior.

nar una lletra popular (Anguera 2010: 60-61). El 28 d'agost, General Ginestà i Punset adreça una carta a Cels Gomis en la qual li demana l'opinió respecte a compondre una lletra per a l'himne «Els segadors». ¹⁷⁷ Gomis li respon amb una carta publicada a *L'Atlàntida* el 9 de setembre (datada el 31 d'agost): ¹⁷⁸

¿Què vol que em sembli, amic Ginestà, del Certamen per a premiar una composició poètica que s'adapti a la música dels *Segadors* i sigui un crit de guerra contra Castella? Que no en sortirà res de bo.

Les poesies fetes d'encàrrec sempre són dolentes. Ademés, predicar avui l'odi contra un altre poble, sigui el que sigui, sols perquè els governs que parlen la seva llengua ens maltracten, és senzillament un absurd.

Lo nou cant dels Segadors, si algun dia es fa, serà contra tots los governs, puig tots ho fan prou malament. Serà un crit d'odi i de venjança contra tots los que tallen lo bacallà, dispensi'm lo modisme, tant si ho fan a Madrid com a Barcelona.

I al parlar així no es pensi pas que jo sigui enemic de l'autonomia de Catalunya, ans al contrari: la vull tan àmplia que de segur se n'esgarriarien fins los que lluiten en les files més avançades del Catalanisme. Per a mi s'ha de començar per l'autonomia individual dins de cada poble, per la de cada poble dins de cada regió o encontrada natural, i acabar per la de cada encontrada dins de cada nació.

Per a substituir Barcelona a Madrid i la brutícia d'aquí a la d'allí, no val la pena de canviar l'ordre de coses actual (Gomis 1899).

Aquesta idea d'universalitat, seguint la ideologia anarquista, es combina amb una crítica als governs (un cop més), siguin autonòmics o centrals, i demana un canvi molt més ampli. Tot i aquesta contundent resposta, contrària a una nova lletra per a l'himne, Gomis n'escrigué una versió l'any següent, que no arriba a publicar, i que es pot qualificar d'atípica i contundent, en paraules de Pere Anguera:

Gomis, al maig de 1900, redactà una lletra alternativa per a *Els segadors*, que és tot el contrari d'un model de concòrdia. Basten com a mostra els quatre primers versos [...] que transformen l'himne de voluntat patriòtica en una cançó de revolta social, molt més d'acord amb el seu pensament anarquitxant i que redueix les referències catalanes a la ciutat de Barcelona (Anguera 2010: 66-67).

El text manuscrit original es conserva al fons personal de l'escriptor (FCGM) i està datat el 6 de maig de 1900: ¹⁷⁹

¹⁷⁷ Ferré (2007: 150, nota 610) en reproduïx el contingut.

¹⁷⁸ Aquest número de *L'Atlàntida* (el 104), del 9 de setembre de 1899, recull de manera monogràfica la polèmica sobre la nova lletra d'«Els segadors», amb la crida «Als poetes catalans» i les respostes i reaccions, a més de la de Gomis, de Josep Torres i Bages, Terenci Thos i Codina i Francesc de S. Maspons i Labrós, entre d'altres.

¹⁷⁹ Transcripció de l'original. Palomar (2008: 13) i Ferré (2007: 150) també transcriuen el text, aquest últim sense l'acabament. Els comentaris entre claudàtors amb aclariments sobre el context històric són d'Ayats (2011: 114-116), que també inclou aquesta versió en el seu estudi de l'himne patriòtic.

Los segadors tal com s'hauriam de cantar avuy
X

1^a
Barcelona, ciutat gran,
¡qui t'ha vist, ¡qui t'heu ara!
Uns cremar dotse convents, ---
¡n'has fet doscents quaranta!
¡Bon cop de fals,
los qui encara s'iguren homes,
¡bon cop de fals!
Abans ^{los seus} ~~nostres~~ concellers
al mateix rey feyan cara ---
2^a
¡y avuy tots devant de un birde
baixan servils la mangala.
¡Bon cop de fals!
etc.

3^a
Abans ^{los seus} ~~nostres~~ menestrals
los seus bens ne defensavan
~~per no pas se feyan guerra,~~
4^a
¡y avuy tot s'ho deixan pendres
ab una paciència santa.
¡Bon cop de fals!
etc.

75

Lletra per a «Els segadors» (6 de maig de 1900).
Font: Arxiu Municipal de Reus, FCGM: registre 075.

Los segadors tal com s'haurien de cantar avui:

Barcelona, ciutat gran
¡qui t'ha vist i qui et veu ara!
Vas cremar dotze convents...
i n'has fet dos-cents quaranta!

[fets del 1835]

¡Bon cop de falç!
los qui encara sigueu hòmens,
¡bon cop de falç!

Abans los teus consellers
al mateix rei feien cara
i avui tots davant d'un bisbe
baixen servils la mangala

[el bisbe Morgades]

¡Bon cop de falç!
etc.

Abans los teus menestrals
los seus béns ne defensaven,
i avui tot s'ho deixen prendre
amb una paciència santa.

¡Bon cop de falç!
etc.

N'està prohibit lo captar
als vells, dones i quitxalla,
mes de monges i de frares,
n'hi ha tot un femer que capten.

¡Bon cop de falç!
etc.

Abans los nostres obrers
cantaven fent barricades
i avui canten a l'església
per fer plaer a les beates.

¡Bon cop de falç!
etc.

Abans lo nostre jovent
per un no res s'indignava,
i, avui d'un grapat de brètols
n'aguanta mut les totxades.

¡Bon cop de falç!

etc.

Barcelona, qui t'ha vist,
qui t'ha vist i qui et veu ara!
Ahir tan plena d'orgull,
avui tan degenerada!

¡Bon cop de falç!

etc.

Segadors i dalladors
esmoleu les falç i dalles,
que si no seguem arreu,
se'n riuran tots de nosaltres.

¡Bon cop de falç!

*los qui encara sigueu hòmens,
¡bon cop de falç!*

(Aquesta cançó nés treta [típic acabament de les «cançons dictades»]
per un vell de seixanta anys,
que fins vergonya se'n dóna
de que us digueu catalans.)

Barcelona, 6 Maig 1900 (FCGM: registre 075).

Palomar (2008: 13) creu que aquest text «pot ser vist poc més que com un divertiment», però també fa notar, encertadament, que els versos reflecteixen, a grans trets, la ideologia de l'escriptor en un moment en què, com hem vist, es troba lluny de la primera línia de batalla dels esdeveniments socials i polítics que sí ha viscut ben de prop en els anys de joventut:

La nació, segons Gomis, es podia bastir —s'havia de bastir— des de la lluita social i el treball diari, i no des dels essencialismes mítics: per ell, el folklore és coneixement i la nació és fruit del moment, del cada dia, no del que fou —si és que fou— en el passat (Palomar 2008: 13).

«Lo que queremos y lo que no queremos»

Un any després de redactar la nova versió de l'himne, publica al *Calendari Català* de 1901,¹⁸⁰ «La deria de pidolar»,¹⁸¹ en què es mostra crític amb la seva societat i el seu

180 FCGM: registre 069/02 per a la còpia manuscrita.

181 El *Calendari Català* «col·leccionat y publicat per Joan Bta. Batlle» es publica entre 1898 i 1905 i recupera el títol de la publicació anual fundada i dirigida pel folklorista Francesc Pelagi Briz i Fernández (1839-1889) entre 1865 i 1882 (Torrent/Tasis 1966: 223).

temps, en aquest cas (i com en els anteriors) amb l'actuació del Govern. L'escriptor critica tant el paper del Govern a l'hora de millorar la qualitat de vida del poble com el paper que el poble adopta quan creu que tot es pot solucionar esperant que ho arregli el Govern.

Si tots los serveis que demanem a l'estat nos los féssim nosaltres mateixos ¡què n'es-talviariem de quartos! Sense comptar amb que ho fariem tot al nostre gust, sent així que ara es fa al gust de qui cobra i no al de qui paga, que sembla que és lo que hauria d'ésser. Ja ho diu lo ditxo:

Si vols ésser ben servit,
fes-te tu mateix lo llit.

¡Mes ja poden anar-los-hi amb ditxos a una gent com l'espanyola, avesada a captar des de criatura!

¿Sabeu l'únic que jo li demanaria a n'aquest Govern, lo mateix que a tots los demés que poguessen vindre darrere d'ell? Que se n'anés a can Pistras, com més aviat millor.

¡Per lo bé que ho fan...! (Gomis 1901e: 108).

L'any 1902 Gomis treballa de nou com a traductor. Es tracta un altre cop de la traducció d'un llibre de Valentí Almirall. Concretament, de l'inici de la publicació en castellà de les seves obres completes (*Obras y escritos políticos y literarios de Valentín Almirall*), a petició del mateix polític. El primer volum presenta *El catalanismo*, que d'aquesta manera es pot donar a conèixer a la societat espanyola. En aquest llibre, publicat originàriament en català l'any 1886, Almirall «no sólo exponía de una manera clara y sucinta las aspiraciones regionalistas de Cataluña y sus fundamentos científicos, sino que daba además todas las soluciones prácticas que podía tener el problema, optando él por la francamente republicana» en paraules del mateix Gomis (1907b: 6). Aquesta traducció castellana inclou un pròleg escrit expressament pel polític i escriptor barceloní en el qual «se lamentaba Almirall de que se hubiesen torcido sus ideas regionalistas en sentido reaccionario, y preveía los ataques que se habían de suscitar contra él por haber usado la lengua castellana en la nueva edición del libro» (Gomis 1907b: 6).¹⁸²

Aquest mateix any publica un article dedicat a la Ribera d'Ebre en el qual expressa la seva confiança en la humanitat, que no és «tan mala como algunos pretenden, a lo menos la que vive de su trabajo», i posa com a exemple la seva experiència en els viatges que ha realitzat per motius laborals:

Hace más de cuarenta años que voy lo mismo de día que de noche en compañía de cinco o seis hombres que tomo al tuntún, allí donde me hacen falta, sin que me los

¹⁸² Valentí (1973: 145), que descriu Gomis com a «fiel amigo» d'Almirall, recull part d'aquestes paraules amb les quals el polític mostra la seva decepció.

recomiende nadie, y sin tomar siquiera la precaución de llevar un mal revólver para mi defensa [...].

Es más: de entre aquellos hombres he escogido desde el primer día y sin conocerle el que me había de servir de ordenanza, y jamás he tenido que despedir a ninguno de ellos por haber abusado de mi confianza, habiéndoles fiado más de una vez cuantiosos intereses.

Otro atribuiría esto a su suerte: yo, que no creo en hados, lo atribuyo a la bondad y buena fe de esos semisalvajes a quienes la civilización no ha enseñado todavía que el hombre debe sacrificarlo todo al dinero (Gomis 1902d: 1002).

L'any 1907 la revista *Cataluña* acull el vessant més reivindicatiu de l'escriptor, que propugna un cop més la llibertat individual a l'article «Lo que queremos y lo que no queremos», publicat al número 4 (15 de novembre de 1907). Gomis critica la centralització madrilenya, però no la vol substituir per una centralització barcelonina,¹⁸³ perquè la considera encara pitjor per la seva proximitat. La seva reivindicació de llibertat la fa extensiva als diversos àmbits de la vida. Reclama llibertat de pensament així com la formació intel·lectual de les classes menys afavorides. Per tal d'aconseguir aquests objectius, Gomis demana la plena llibertat d'ensenyament. Al costat d'aquestes reivindicacions, també s'exposen l'agilitació dels temes burocràtics o la llibertat a l'hora de fer, o no, el servei militar. En definitiva, el que l'escriptor propugna és la llibertat total de l'individu:

Queremos, en una sola palabra, la libertad en todos los órdenes de la vida social y política; pero no esa libertad acompañada de calificativos que la desnaturalizan y anulan, sino esa libertad a secas que no tiene otros límites que la libertad de los demás (Gomis 1907f: 41).

Una llibertat per la qual lluita l'escriptor, des de la primera línia d'acció en la seva joventut, i des de les idees fixades en els seus escrits tota una vida.

183 Aquest mateix tema, que s'ha vist a la carta a General Ginestà Punset amb motiu de la lletra d'«Els segadors», apareix també a «Correspondencia de Caspe» (Gomis 1880h: 141), com s'explica al capítol 3.

3. Excursionisme i folklore

Tota la sabiduria, tota la ciència de les generacions passades se troba escampada entre tots los individus que componen lo nostre poble. No sembla sinó que el llibre que la contenia s'hagi desenquadernat i que un cop de vent hagi escampat sos fulls fins per los darrers racons del nostre país.

(Cels Gomis, *Meteorologia y agricultura populares ab gran nombre de confrontacions*, 1888)

Un «folklorista excursionista»

Llorenç Prats, a *El mite de la tradició popular* (1988), ofereix el punt de partida que situa Cels Gomis i Mestre amb relació als folkloristes de la seva època. En el segon capítol d'aquest estudi, Prats proposa una classificació dels folkloristes catalans en tres grans generacions.¹⁸⁴ En primer lloc, la «generació romàntica» formada pels primers intel·lectuals que mostren un interès destacat per la recol·lecció de folklore. Els membres d'aquesta primera generació són Pau Piferrer (1818-1848), Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) i Marià Aguiló (1825-1897). Prats justifica aquesta primera generació i la inclusió d'aquests autors dins del grup a partir de l'aparició dels primers reculls de literatura popular al nostre país (Prats 1988: 49). En segon lloc, la «generació de la Renaixença» que ve a ésser una «confirmació de l'orientació romàntica» anterior. Els membres més destacats d'aquesta segona generació són Francesc Pelagi Briz i Fernández (1839-1889) i Francesc de Sales Maspons i Labrós (1840-1901). En aquesta segona generació conflueixen els autors de les dues primeres en el sentit que els primers autors «romàntics» estaran en contacte i en estreta relació amb aquesta nova fornada

184 També trobem aquesta classificació de manera més sintètica a Prats (1994).

i compartiran amb ells inquietuds i interessos. Finalment, en tercer lloc, la «generació excursionista», amb diferències més notables respecte de les dues anteriors, tot i ser-ne una continuació. Com a autors més destacats que Prats inclou en aquesta generació hi ha Pau Bertran i Bros (1853-1891), Cels Gomis i Mestre (1841-1915) i Sebastià Farnés i Badó (1854-1934). L'aparició d'aquesta generació està estretament vinculada al paper que les societats excursionistes tindran en aquesta època.

Si s'examinen els anys de naixement i defunció dels diferents autors s'observa com el marge temporal que els separa és molt estret, sobretot entre els membres de la segona generació i la tercera. Tot i aquesta breu distància, les diferències de mètode entre ells són notables, i tenen a veure, sobretot, amb la seva ideologia (que és fruit, d'altra banda, de la predominant en cada època). Mentre els primers segueixen una orientació marcadament «literària», els segons tenen un interès més aviat «científic». En aquest sentit, i parlant de Marià Aguiló i de Milà i Fontanals (tots dos de la primera generació), cal tenir en compte aquestes diferències:

Aguiló, com Milà, aborda l'estudi de la cultura popular des d'una perspectiva literària. Folklore és per a ell sinònim de literatura popular i aquesta és abans que res, literatura. La seva tasca va adreçada a la restauració d'un edifici cultural a partir de les runes que en perviuen, però aquest edifici no és el de la cultura popular sinó el d'un determinat aspecte de la cultura culta, mantingut, si bé que deformat, pel poble a causa de la decadència a què la cultura culta catalana s'ha vist abocada (Prats/Llopart/Prat 1982: 22).

Els folkloristes de la «generació excursionista» amplien aquest camp temàtic d'estudi, ja que els seus interessos no es limiten estrictament a la literatura sinó que recullen tot allò que creuen que és una manifestació de saber popular, ja sigui en materials literaris, o no. Així, l'excursionisme supera la restricció temàtica dels folkloristes de les generacions anteriors (lligats a la literatura) i suposa, a més, la consideració de la cultura popular com a objecte d'estudi (Prats/Llopart/Prat 1982: 30-32).¹⁸⁵

El naixement de l'Associació d'Excursions Catalana

La relació de Cels Gomis amb el folklore està, doncs, íntimament lligada amb l'activitat excursionista. Aquesta relació comença l'any 1878 quan es produeix el naixement d'una entitat que té molta importància en el desenvolupament de l'activitat folklòrica de l'escriptor reusenc en particular i de Catalunya en general. Es tracta de l'Associació d'Excursions Catalana.¹⁸⁶ L'AEC es funda el 21 de setembre de 1878, després de l'es-

¹⁸⁵ Vegeu el capítol «Romanticisme i Renaixença» d'aquest mateix llibre (1982) per a aprofundir en aquestes qüestions. Per a una perspectiva més àmplia (i no només catalana) resulta de consulta imprescindible la completa visió que n'ofereix Pujol (1999).

¹⁸⁶ Sobre la fundació de l'Associació d'Excursions Catalana, vegeu Iglésies (1964: 127-30); pel context, vegeu Jolis (1996); i per al testimoni directe d'un dels implicats, vegeu Maspons i Labrós (1894: 7-8).

cissió de l'Associació Catalanista d'Excursions Científica, que havia nascut dos anys abans.¹⁸⁷ Al BAEC número 3 (20 de gener, 1879) es dona compte de l'elecció de la nova Junta, després de l'assemblea celebrada el 31 de desembre de 1878,¹⁸⁸ formada, entre d'altres, per Josep Fiter i Inglès (1857-1915) com a president i Artur Bofill (1844-1929) com a conservador del Museu.¹⁸⁹ El 14 de gener Josep Fiter presenta la dimissió¹⁹⁰ i, en el seu lloc, és nomenat president Ramon Arabia i Solanas (1850-1902), figura clau de l'excursionisme català. Cels Gomis forma part de l'entitat excursionista com a soci delegat.

El setembre de 1879 l'escriptor apareix ja com a soci delegat a Montesquiú des d'on escriu (el 19 de juny en aquest cas) el primer article que publica al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, titulat «Ollas dels Gegants en la Riera de Vallfogona» i, com passa sovint en les activitats d'aquesta entitat, és llegit abans de publicar-se (el 16 de juliol) en la sessió pública de la mateixa Associació. El *Butlletí* és l'òrgan de l'Associació d'Excursions Catalana i apareix per primera vegada, amb caràcter mensual, el 20 de novembre de 1878.¹⁹¹ Finalitza el mes de desembre de 1890, amb un total de 147 números que s'agrupen en dotze volums.¹⁹²

Durant l'any 1880 Gomis es converteix en col·laborador habitual del BAEC. La seva condició de soci delegat no sorprèn i està relacionada amb la seva activitat laboral que fa que es desplaci per tota la península.¹⁹³ Això li permet entrar en contacte amb els habitants dels diferents territoris i també amb el terreny pròpiament dit. Gomis aprofita aquests contactes per establir relacions amb la gent i per conèixer el territori, cosa que, d'altra banda, ha de fer necessàriament per motius de feina. Tot i això, l'interès de l'escriptor va més enllà de l'estrictament professional. Les seves nombroses col·laboracions al BAEC així ho demostren. En la «Correspondencia de Caspe» s'adreça a Ramon Arabia i Solanas.¹⁹⁴ Cels Gomis li explica i descriu les primeres impressions que li ha causat aquesta ciutat. Rebut per l'alcalde (el Sr. Pinyol), que resulta ser català, l'escriptor posa de manifest el centralisme de Madrid quan parla de l'arribada del ferrocarril en aquesta població:

187 Concretament, el 26 de novembre de 1876 (Maspons 1894: 7).

188 El 20 de desembre a dos quarts de nou del vespre s'havia celebrat al Fomento de la Producción Española una reunió per a constituir la Junta (Iglésies 1964: 127; BAEC 2, núm. 3 [20 de gener, 1879]: 29).

189 Els altres membres de la Junta són Ramon Arnet (bibliotecari), Vicenç Grezner (tresorer) i Marçal Ambrós (secretari).

190 Al BAEC 2, número 3 (20 de gener, 1879): 35-36, se'n reproduïx la carta. Fiter diu que «em veig en lo cas de renunciar a tant honrós càrrec, obeint única i exclusivament a motius de fundada delicadesa que em crec aquí rellevat de manifestar en tota sa extensió».

191 A partir del número 15 incorpora el qualificatiu de «mensual» al títol.

192 Se'n poden consultar íntegrament tots els volums (excepte els dos Anuaris) al dipòsit digital de documents de la UAB: <<http://ddd.uab.cat/record/40585>>

193 Per als detalls, vegeu el capítol 1.

194 Soci fundador de l'Associació d'Excursions Catalana i president durant aquests anys (1879-1884), com s'ha vist.

I no deixa d'explicar-se lo entusiasme causat en aquesta població per la meua arribada i la de mos companys, puig la nostra presència representa per a ella l'esperança de posseir dins d'un terme més o menys breu un ferrocarril que la uneixi directament amb Barcelona, que aquí és considerada com lo cervell d'Espanya, i amb Madrid a qui, com nosaltres, consideren com a un immens pop que amb sos tentàculs paralitza los esforços i la vida de tota la resta de la nostra península (Gomis 1880h: 141).¹⁹⁵

A «Un poch de mineralogia» utilitza els seus coneixements de geologia i els aplica de manera pràctica. A continuació, es poden resseguir un conjunt d'articles que s'emmarquen dins l'àmbit pròpiament dit del BAEC. Es tracta d'aquelles col·laboracions en les quals Gomis explica de manera detallada les excursions que realitza pels diferents territoris que coneix gràcies a la seva feina. Els primers exemples que ens mostren el Cels Gomis excursionista els trobem a «Una excursió al avench de Sant Pere dels Grechs (terme de Oliete, província de Teruel)» (publicat en dues parts; Gomis 1880j) i «Excursió a las Minas de Lignito de la Granja d'Escarpe (província de Lleyda)» (Gomis 1881b). A tots dos articles l'escriptor explica el recorregut realitzat amb tot tipus de descripcions i detalls que posen de manifest el seu entusiasme per allò que fa, d'una banda, i les seves ànsies de coneixement i de transmissió de la seva activitat, per l'altra. Aquests articles es converteixen en autèntiques guies de viatge per a qui li interessi el territori descrit i vulgui visitar-lo personalment. El primer d'ells ha estat considerat com la primera ressenya científica d'una cavitat al nostre país (Prats 1987: 13 i nota 38).

La Col·lecció Gomis

Però la contribució de Cels Gomis a l'AEC no és només en forma d'articles sinó també en forma de donatius. Així, en la junta celebrada el 20 de juliol de 1881 s'acorda agrupar tots els donatius realitzats per Cels Gomis en l'anomenada «Col·lecció Gomis»:¹⁹⁶

Los infrascrits,¹⁹⁷ atenen a la importància creixent i no interrompuda dels donatius del nostre consoci D. Cels Gomis; a la molta unitat que presenten ses diverses seccions, tant i principalment la de geologia com la d'antiguitats; a que és just demostrar

195 El centralisme madrileny (i també barceloní) és objecte de crítica per l'escriptor als seus escrits polítics, com es veu al capítol 2.

196 A les pàgines del BAEC, primer, i del BCEC, després, es poden resseguir els donatius realitzats per Cels Gomis: BAEC 4, núm. 34 (juliol, 1881): 167-168; BAEC 5, núm. 44-45 (maig-juny, 1882): 126-128; BAEC 5, núm. 46-47 (juliol-agost, 1882): 151-152; BAEC 6, núm. 58-59 (juliol-agost, 1883): 165-168; BAEC 6, núm. 61-62 (octubre-novembre, 1883): 228-232; BAEC 7, núm. 65-66 (febrer-març, 1884): 58-60; BAEC 7, núm. 68 (maig, 1884): 107-108; BAEC 7, núm. 71-72 (agost-setembre, 1884): 204; BAEC 7, núm. 74-75 (novembre-desembre, 1884): 268-272; BAEC 11, núm. 112-117 (gener-juny, 1888): 156-158; BCEC 6, núm. 23 (octubre-desembre, 1896): 238; BCEC 17, núm. 150 (juliol, 1907): 218; BCEC 17, núm. 153 (octubre, 1907): 320; BCEC 18, núm. 165 (octubre, 1908): 312.

197 Ramon Arabia i Solanas, Vicenç Grezner, P. Clapés, Josep Eduard Llorens i Riu, Miquel Aragonés, Francisco Lloreos i Valentí Almirall (BAEC 4, núm. 34 [juliol, 1881]: 146-147).

lo agraïment de l'ASSOCIACIÓ per a qui tant i tant fa en favor d'ella; a que los actuals armaris del Museu apenes basten ja a contenir tots los objectes que el formen i a que de totes maneres convé despertar l'estímul dels socis, fent-los veure lo molt que agraïm tot quant se fa en augment de tant important part de nostra institució; tenen l'honor de sotmetre a la Junta General la següent proposició:

1.er Tots los donatius fins ara rebuts i los que d'aquí en endavant se rebin per a lo Museu, de part de nostre consoci don Cels Gomis, s'agruparan i ordenaran formant una col·lecció distinta, que s'anomenarà: «Col·lecció Gomis.»

2.^{on} A fi de facilitar l'execució d'aquest pensament, se destinarà a guardar dites col·leccions un o més armaris, separats dels altres que continguin les restants col·leccions del Museu i los llibres de la Biblioteca.

3.er Si així s'accepta, lo infrascrit soci Sr. Arabia, ofereix a la Societat, a l'objecte expressat, un, i si no és prou, dos armaris iguals, en quins se guardaran exclusivament los objectes de dita «Col·lecció Gomis», posant-se en ell o ells un targetó en què consti aqueix títol (*BAEC* 4, núm. 34 [juliol, 1881]: 146-147).

El 23 d'octubre Gomis participa en una excursió col·lectiva a Montjuïc, segons el testimoni de Joan Bru, secretari de l'AEC.¹⁹⁸ El 13 de novembre també el trobem en una excursió al Tibidabo, com apareix al *BAEC*.¹⁹⁹ Durant aquest 1881, Gomis publica més articles de tipus excursionista al *BAEC*, com «La turba de Amposta» i «La Mel de l'Alcarria».

L'any 1882 és bastant productiu pel que fa a la publicació d'articles excursionistes. Si fins ara la participació de Cels Gomis en el *BAEC* ha estat més aviat puntual, aquest any canvia amb la publicació de tot un seguit d'articles de caràcter folklòric i excursionista. La majoria d'aquests articles expliquen diferents excursions i rutes que el mateix Gomis ha fet, ja sigui durant aquest mateix any o en anys immediatament anteriors. En aquests darrers casos, acostuma a afegir-hi la signatura, la data i el lloc de redacció de l'article cosa que és molt útil a l'hora de determinar la seva estada en els diferents llocs, factor important i a tenir en compte en un cas com el seu en què es desplaça per tota la península. Podem considerar, doncs, aquests anys, com els del naixement de Cels Gomis com a folklorista, pel que fa a la sortida a la llum dels seus treballs. D'entre el conjunt, destaca l'aparició de la primera part de les seves experiències a Guadalajara.²⁰⁰ Gomis resideix durant un temps en aquesta zona i com a fruit de les seves experiències publica, aquests anys, un extens treball que apareix dividit en

198 «Excursió colectiva a Montjuich». *BAEC* 4, núm. 38 (novembre, 1881): 255-259.

199 «Excursió col·lectiva al Tibidabo» *BAEC* 5, núm. 40-41 (gener-febrer, 1882): 8-13.

200 Un altre dels articles d'aquest prolífic 1882 se centra en el monestir de «San Victorian en l'antich regne de Sobrarbe (Huesca)», informació que utilitza López Dueso (1999) en la seva reivindicació de la zona, un segle més tard.

diferents parts, per la seva llargada.²⁰¹ Datat entre el desembre de 1880 i el febrer de 1881, en l'*Anuari* de 1881 (publicat el mes de gener de 1882)²⁰² apareix la primera part d'aquest treball, de contingut eminentment excursionista.

En aquest mateix anuari, publica l'article «Indústries desaparegudes de Caspe». Tot i que de caràcter diferent (pel mitjà que publica l'article, evidentment, i pel públic al qual va destinat), trobem en aquestes pàgines les idees exposades per l'escriptor en articles anteriors de caràcter polític.²⁰³ En aquest cas, l'escriptor presenta, novament, el seu concepte d'història:

La història de les arts i de la indústria és per a mi la de la civilització dels pobles. [...] Crec que per a conèixer lo grau de civilització d'un poble no basta conèixer ses lleis i molt menys encara ses conquestes; és precis estudiar també ses arts i sa indústria. Desgraciadament, la HISTÒRIA ha oblidat moltes vegades aquesta veritat i poc o res nos ha dit de les diverses indústries exercides per cada u dels pobles de què s'ocupa (Gomis 1882c: 486).

Es poden relacionar aquestes paraules amb la reivindicació de la història des del punt de vista del treball i no del poder polític. És gràcies al treball que la humanitat és com és avui en dia, ja que és el «treball, tant intel·lectual com material, que ens ha portat al grau de civilització i cultura de què tant joiuosos nos mostrem» (Gomis 1882c: 487). Aquest article serveix per a exemplificar com la ideologia de l'escriptor és present en tota la seva producció. És el mateix a l'hora d'escriure un article en què narra una excursió com a l'hora de redactar-ne un altre en què exposa la seva visió de la història. El que destaca és que, algun cop, tot i separar sempre els seus interessos (tant per a ell mateix com per al públic al qual es dirigeix) apareix la veu més combativa de l'escriptor que intenta fer-se un lloc. Ell és el primer a distingir perfectament i a adequar-se cada moment a allò més apropiat, però de vegades s'ha d'autocensurar per no creuar un límit que ell mateix (i el mitjà en què escriu) ha marcat. Un altre exemple, en aquest sentit, és un article posterior, publicat al segon *Anuari* de l'AEC (1883), titulat «Itinerari de Manresa a Berga» en què, parlant d'una fàbrica de l'Ametlla de Merola, Cels Gomis comenta:

Segons m'han dit los mateixos treballadors, en aquesta colònia s'hi guanyen les millors setmanades de tot aquest país, però... les hi fan tornar a deixar en los establiments de venda on los obliguen a anar a comprar, i que són tots de l'amo de la fàbrica.

¡Quantes reflexions se m'ocorren sobre aquesta conducta! Mes no les crec pròpies d'aquest lloc i les passo per alt (Gomis 1883l: 181).

201 Concretament, es publica entre els mesos de gener de 1882 (a l'*Anuari* de l'AEC i també al BAEC) i els d'agost-setembre de 1884, amb un total de divuit parts que apareixen desordenades. Per als detalls, vegeu l'apèndix 1, amb el contingut exacte de cada article dins l'obra completa de Cels Gomis.

202 Ressenyat a *L'Avenç*, 1, núm. 8 (maig, 1882): 78-80.

203 Com es pot veure al capítol 2.

Un altre exemple es troba dins l'extens treball dedicat a la província de Guadalajara. En una d'aquestes parts, publicada l'any 1883, amb motiu de la descripció d'una excursió a Sigüenza, Gomis inclou l'elogi al treball de l'home i al progrés, en línia amb la seva ideologia:

En arribar a l'extrem de la meseta sento lo xiulet d'una locomotora. Fa ja a la vora de tres mesos que no l'he sentit.

Vostès no poden figurar-se l'efecte que em produeix a mi aquest xiulet. Per a mi és lo toc de la victòria obtinguda per l'home sobre la naturalesa. Cada volta que havem termenat un ferrocarril, aquest xiulet és lo que ha vingut a dir-nos: *haveu vençut*. I vostès no poden figurar-se quant agradable és prendre part en una lluita en què no hi ha més vençut que la matèria inerta, ni més vencedor que el geni i l'activitat de l'home (Gomis 1883a: 19).

Aquest elogi del maquinisme és un dels temes recurrents en la literatura anarquista de l'època i s'evidencia clarament en aquestes reflexions de Gomis sobre el «xiulet d'una locomotora». I la tria d'aquesta màquina no és casual:

La locomotora se convierte en un verdadero emblema de los tiempos, representación de la marcha inevitable del progreso. Lo contemplan como un ser metucioso y fantástico, que avanza hacia el corazón tumultuoso de las ciudades en medio de chispas y nubes de vapor (Litvak 2001: 373).

A partir del mes d'abril de 1883, dins l'intent de l'Associació d'Excursions Catalana de donar la màxima personalitat a les delegacions comarcals, es creen aquestes delegacions oficialment. El novembre es constitueix la delegació de Figueres, presidida per Cels Gomis i formada per 18 socis (Iglésies 1964: 133). Gomis, però ha de deixar aviat aquesta ciutat. Uns mesos abans, concretament el gener, visita Dosrius i fruit d'aquesta experiència publica l'article «Encontorns de Dosrius (província de Barcelona)» (Gomis 1883g). L'escriptor recull set parèmies, una tradició explicativa sobre la «roca del Diable» i una llegenda satànica ubicada en un sot d'aigua d'on hi surt una veu dient que el sot no té fons.²⁰⁴ S'explica que, damunt d'aquella roca, anomenada «roca del Diable», s'hi aparegué el dimoni en forma de cabra i que no se'l podia fer baixar per la inaccessibilitat de la zona. El folklorista ofereix el seu punt de vista científic (en el sentit de lligat a la realitat del que es pot veure i comprovar) quan desmitifica una de les bases reals del relat i nega aquesta suposada inaccessibilitat «puig s'hi pot molt ben pujar per un de sos costats» (Gomis 1883g: 184).

204 Per als detalls, vegeu Samper (2013: 350-351).

La roca del Diable. Dibuix a plomí, vora dreta de la riera de Rials (Dosrius, 25 de desembre de 1882).
Font: Arxiu Municipal de Reus, FCGM: registre 076/13.

aquells que créuheu que lo patriotisme consisteix en trobar bó tot lo de casa per dolent que sia.

Mes deixém já lo poble de Dosrius pera ocuparnos de sos encontorns. Una de las curiositats que d' ells s' esmentan es *la Roca del diable*, roca que está molt lluny de ser lo que l' seu nom sembla indicar.

Cinch quarts d' hora s' han de caminar per estrets corriols, pujant y baixant montanyas, per entremitj de vinyas y de pinedas, pera arribar á aquesta roca, situada en la vora dreta de la riera de Rials, quasi en la meteixa partí del terme d' Alfar ab lo de Llinás. Lo camí recorregut no ofereix altra cosa de notable que los bons punts de vista que de quan en quan se descobrèixen, puig tant aviat se veu l' antiquíssima ermita de la Mare de Deu del Corredor, al cim de la alterosa serra de aquest nom; com la industriosa vila de Sabadell, mitj perduda entre la boyra matinal; com los nevats cims del Montseny, ó la magestosa silueta de las típicas montanyas de Montserrat y de Sant Llorens de Munt.

La roca que porta lo pahorós nom de *Roca del diable* no es més que una massa granítica, que sols té uns sis metres d' alsaria, col·locada á la vora de la riera, ó, més ben dit, del torrent de Rials, quinas ayguas córren per damunt un jas de rocas desiguals y mitj amagadas sota l' ombra espessa de las *capsas*⁴ dels pins. Qui s' pensés trobar en ella un *dólmen* ó un *menbir*, s' en enduria l' meteix desengany que jo m' en he endut. La roca es natural y no té altra cosa de particular que las rondallas de que es objecte per part del vulgo senzill.

Una de aquestas rondallas es que damunt de aquella roca s' hi aparegué en certa época lo dimoni en forma de cabra, restant' hi gran nombre de días, sense que ningú pogués agafarla á pesar de tots los seus esforços pera conseguirho, per ser la roca inaccessible, cosa que no es certa, puig s' hi pot molt ben pujar per un de sos costats.

Desde la *Roca del diable* al *Castell vell de Llinás* no hi ha més que un quart d' hora, y, encara que de aquest castell no n' quedan ja més que las runas dels fonaments, val la pena de pujarhi pera disfrutar de la magnífica perspectiva que desde allí s' descobreix.

Una gran part del Vallés se presenta als peus del observador, poguent aquest recórrer ab una mirada desde Granollers y la Atmetlla, á la esquerra, fins á Gualba, á la dreta. Aquella hermosa planura, que no té res de la monotonía de las planuras de Castella, regada per las ayguas del Mogent que la atravessa de N. E. á S. O., partida en dúas per la doble filera de rails de

⁴ Nom que donan á las copas dels pins en lo país.

La vall de Benasc

Encara entre els treballs publicats l'any 1883, destaca «La Vall de Venasch» per l'extensió, ja que és el més llarg publicat per Gomis fins a la data. A la pàgina 284 de la «Secció de Notícies» del BAEC²⁰⁵ s'informa que el dia 5 de desembre de 1881, Cels Gomis i Mestre surt de la ciutat de Barcelona per anar a Benasc, com a director d'una de les seccions d'estudis del ferrocarril, on s'està fins al gener de l'any següent. Fruit de l'estada en aquesta vall pirinenca (que està documentada)²⁰⁶ el folklorista escriu el treball «La Vall de Venasch» que publica al segon *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*, corresponent al 1882, publicat el mes de desembre de 1883. Aquest treball té una segona part que abraça el recorregut entre aquesta vall i Graus, que es publica a les pàgines del BAEC corresponent als mesos d'abril i setembre de 1889 (Gomis 1889a).

En 22 pàgines, acompanyades per un mapa que mostra l'itinerari del riu Éssera des del naixement fins a la desembocadura al riu Cinca, Cels Gomis descriu aquesta vall pirinenca i ho fa, com és habitual en aquests tipus de treballs, tenint en compte no només les característiques físiques del territori sinó també els costums, les tradicions i les creences dels habitants de la zona, és a dir, el folklore. L'escriptor comença el treball explicant la situació de la vall de Benasc, les fronteres, el relleu geogràfic, així com la hidrografia de la zona. Pel que fa a la seva comunicació, diu:

La vall de Benasc no té més camins que de ferradura i molt dolents. La carretera fa ja molts anys projectada entre Graus i Benasc, no està començada més que entre Graus i Campo i les obres marxen amb una catxassa desesperadora. Los de Benasc feren estudiar, fa també molts anys, una carretera que els unís amb Bagnères-de-Luchon; mes no ha passat de projecte (Gomis 1883k: 101).

Gomis segueix la seva descripció parlant de la flora i la fauna de la zona i, parlant dels llops, de les guineus, dels isards i dels óssos que habiten aquestes terres, el folklorista afegeix el següent:

Aquestes muntanyes són molt escabroses, i fins inaccessibles en alguns punts. No és gens raro trobar-hi animals estimbats; i fins algunes persones han sigut víctimes de llur atreviment o de llur imprudència al voler escalar-les. En una cinglera que hi ha dessota del Pic d'Alba i damunt dels Banys de Benasc, hi hagué fa dos anys una veritable hecatombe. Una ovella esporuguida se precipità en lo cingle i darrere d'ella se n'hi precipitaren més de quatre-centes, morint totes rebentades. Aquest estiu darrer

205 BAEC 4, número 39 (desembre, 1881): 284.

206 Com explico al capítol 1, es conserva un diari parcial que descriu el trajecte entre Monsó i Benasc datat l'any 1881, i en el qual es troben descripcions arquitectòniques, geogràfiques, de creences i costums d'aquesta zona (FCGM: registre 001/14). Cal recordar que, laboralment, des del mes de desembre d'aquest any i fins al juny de 1882, Cels Gomis és el cap de secció del port de Benasc a Graus i també realitza els estudis del ferrocarril del mateix port de Benasc al dels Alfacs.

morí també en lo fons d'un precipici lo pare de l'hospitaller de Benasc, i això que era home molt conegedor del terreny i capaç de passar per tot arreu com si fos una cabra (Gomis 1883k: 103-104).

L'escriptor segueix el seu recorregut incidint en la geologia d'aquesta vall pirinenca,²⁰⁷ així com en la seva història i la seva població actual. A continuació, entra en el terreny lingüístic amb comentaris relatius a la llengua parlada (durant aquests anys i anteriorment) a la vall de Benasc²⁰⁸ i, després, explica aspectes legislatius i els trets més característics dels «usos» d'aquesta zona. Parlant del matrimoni, l'escriptor descriu la celebració d'un casament. A aquesta descripció dels aspectes més característics dels «usos» de la vall de Benasc, la segueix una col·lecció d'onze «follies» (o cançons populars) que l'escriptor recull «per lo que tenen de típic» (Gomis 1883k: 108).²⁰⁹ La primera és la següent:

Te vaig veure a la finestra,
que estaves rentant los plats;
te vaig dir cara de rosa,
i tu a mi morros de gat (Gomis 1883k: 108).

En una nota, l'escriptor afegeix el comentari següent:

Copio aquesta follia per lo bé que pinta el caràcter de les pageses catalanes. Si un les hi diu alguna amoreta, com elles no el conegan, lo menos que li responen és: «Fugi d'aquí, fastigós.» Lo quart vers d'aquesta follia l'he sentit també d'aquest modo: i ella em va tirà l'espart (*fregall*) (Gomis 1883k: 108).

Aquesta nota té el seu interès, no només per la variant afegida pel folklorista, sinó també perquè dona informació sobre la cançó i la interpretació que en fa el recol·lector. Tot seguit, l'escriptor diu que centra la seva atenció en la descripció de les particularitats d'aquesta vall, després d'haver-ne tractat les «generalitats» (1883: 110). Entre aquestes particularitats trobem que:

Sos habitants tenen fama de dolents; tant és així que diuen en lo país:
Gent de Benasc,
gent de Barrabàs (Gomis 1883k: 114).

207 La geologia és una de les passions de l'escriptor, com ho demostren els nombrosos donatius que realitza d'aquest tipus de material a l'AEC, fet que origina la creació de la Col·lecció Gomis, com s'ha vist.

208 Com es pot veure al capítol 1.

209 No és l'únic cop que Cels Gomis recull i publica aquest tipus de composicions. Precisament, en aquest mateix *Anuari*, Gomis signa, amb Vicenç Plantada i Fonolleda, Josep Cortils i Vieta i Francesc de Sales Maspons i Labrós un «Aplech de cançons populars catalanas» format per tretze cançons, com veurem més endavant.

Tot i fer explícita aquesta «mala fama» que els habitants de la vall tenen (sempre segons els seus veïns, com passa en aquests casos), Gomis afegeix tot seguit un comentari personal per deixar clara la seva opinió, en aquest sentit:

Jo sols tinc motius per a alabar-los per llur comportament amb mi.

Lúnic que els hi trobo, i això ho faig extensiu a tots los de la vall, és que són molt indolents per a tot lo que no té relació amb lo benestar dels animals (Gomis 1883k: 114).²¹⁰

Amb motiu de la descripció de la imatge de la Verge que es troba a l'antic santuari de la Verge de Guayente (a la vora dreta del riu Éssera), Gomis n'explica l'origen. Es tracta d'una marededéu trobada:

Aquesta imatge, com quasi totes las bizantines, ha sigut trobada. Lo trobo d'aquesta fou fet en 1070 per D. Hernando Azcon, senyor de la baronia de Castaner, qui fundà lo santuari en lo lloc que avui ocupa, damunt i a la vora mateix d'una cinglera de roca de 55 metres d'altura, en un estret que forma el riu (Gomis 1883:k 115).

L'escriptor segueix el recorregut per la vall pirinenca repassant els pobles que hi ha a la vora del riu Éssera i dona detalls de diferents renoms aplicats als seus habitants. Així, per exemple, «Als habitants de Saünc los hi diuen, no sé per quin motiu, trabucos» (Gomis 1883k: 116); «Los habitants de Sessué són coneguts amb lo motiu de falandraixos, equivalent a malcipats» i «Lo motiu dels de Vilanova és lo de llobatons» (Gomis 1883k: 117). El següent poble al qual fa referència Gomis és Gia. La seva particularitat és la fama que tenen els seus habitants entre els de la vall de Benasc. L'escriptor compara aquesta fama amb la que tenen els mataronins al pla de Barcelona, és a dir, són vistos com a beneits. Tot seguit, el folklorista, com a mostra, presenta una selecció de tres «qüentos», els «que em semblen més graciosos» (Gomis 1883k: 117). Es tracta de tres contarelles protagonitzades per beneits, la finalitat de les quals és, evidentment, ridiculitzar els habitants del poble, en aquest cas, Gia.²¹¹

Després de descriure físicament la vall de Benasc i d'explicar-ne els trets més característics i les tradicions (cançons, parèmies, renoms i rondalles), Gomis conclou aquest treball amb una proposta de progrés, lligada a la seva ideologia política. Ell ha treballat com a director d'una de les seccions del ferrocarril de la zona, com s'ha vist a l'inici, cosa que li ha permès estudiar el territori. Per tot plegat, afirma:

Avui la vall de Benasc és purament agrícola; mes lo jorn en què estiga dotada d'una bona carretera o en què estiga construït lo ferrocarril que en l'actualitat estudiem, fer-

210 Al paràgraf anterior, Gomis parla, precisament, de la manca d'higiene i de la brutícia dels carrers de la vila de Benasc, a causa de la gran quantitat de bestiar que hi ha, tot i l'abundor d'aigua (Gomis 1883k: 114).

211 Aquestes contarelles es cataloguen, seguint l'índex internacional de tipus rondallístics d'Aarne/Thompson/Uther (Uther 2004), com a ATU 1243 (Wood is Carried down the Hill), ATU 1244 (Trying to Stretch the Beam) i ATU 1268* (Electing a Mayor). Per als detalls, vegeu Samper (2013: 246-250).

rocarri destinat a unir-la amb Bagnères-de-Luchon per un costat, i amb les importants poblacions de Graus, Monsó, Fraga, Mequinensa, Tortosa i Sant Carles de la Ràpita per l'altre, és indubtable que la vall de Benasc serà també industrial, puig li sobren elements per a ser-ho (Gomis 1883k: 119).

L'escriptor dona les claus de la manca de progrés d'aquesta vall quan parla de les dificultats que presenta en la comunicació, fet que es podria solucionar amb l'arribada del ferrocarril, tasca per la qual ell es troba en aquesta zona. La vall de Benasc:

Té doncs tres grans elements per a ésser industrial: força motriu barata, braços de sobra, i per consegüent a baix preu, i primera matèria quasi franca de port. Lo que li falta és sortir de l'aïllament en què fins ara ha estat per falta de vies de comunicació que li permetin la fàcil extracció de sos productes (Gomis 1883k: 120).

Aquesta industrialització permetria una millor comunicació de la vall pirinenca, la qual cosa l'ajudaria a superar el seu aïllament físic i la situaria en un context que li permetria anar més enllà d'aquestes muntanyes frontereres.

L'«Aplech de cançons populars catalanas»

En aquest mateix *Anuari* del 1882 es publica un interessant «Aplech de cançons populars catalanas» format per cançons recollides per Cels Gomis i Mestre, Vicenç Plantada i Fonolleda i Josep Cortils i Vieta (1839-1898). L'ordenació i les diverses anotacions d'aquest aplec van a càrrec de Francesc de Sales Maspons i Labrós (1840-1901). La Junta Directiva de l'AEC tria Maspons com a compilador d'aquest aplec de qui destaca «sa reconeguda competència per a eixos estudis» (Gomis 1883n: 493). Amb aquesta publicació es pretén estimular la recollida de cançons populars («cants populars») per part dels consocis de l'Associació, en general, i dels socis delegats, en particular.²¹² Segons l'article primer de l'Associació, aquest és un dels seus objectius preferents. La condició establerta és que les cançons recollides siguin variants, no cal que siguin inèdites (Gomis 1883n: 493), amb la qual cosa el nombre de variants possibles a recollir augmenta considerablement. Com fa constar Prats (1988: 97), l'aparició d'aquest aplec és important pel paper que desenvolupen els autors que hi participen. Aquest és, també, l'any en què apareixen les darreres publicacions folklòriques d'autors pertanyents a la primera i a la segona generació de folkloristes.²¹³ D'aquesta manera, el 1882 Francesc Pelagi Briz publica les *Endevinallas populars catalanas*, Maria de Bell-lloch²¹⁴ les «Costums y tradicions del Vallés» i Milà i Fontanals el *Romancerillo catalán*. Aquest aplec

212 Com és el cas de Cels Gomis, soci delegat des de la fundació de l'entitat, com s'ha vist en aquest mateix capítol.

213 Seguint la classificació de Prats exposada a l'inici d'aquest capítol.

214 Pseudònim de Pilar Maspons i Labrós (1841-1907).

de cançons significa la incursió en el camp del folklore de les societats excursionistes. Per tot plegat, Prats considera que aquest any es produeix un «nou relleu generacional» amb la incursió de la «generació excursionista» dins l'àmbit del folklore. Aquest relleu generacional i la relació entre aquests autors s'accentua pel mateix contingut de l'aplec. Així, les cançons que s'hi recullen, com fa constar Maspons a les notes i com s'ha dit abans, són inèdites només en part. La resta ja han estat publicades anteriorment pel mateix Milà i Fontanals a les *Observaciones sobre la poesía popular con muestras de romances catalanes inéditos* (1853), al *Romancerillo catalán* i, per Francesc Pelagi Briz i Fernández, en els cinc volums de les *Cançons de la terra* (1866-1877). Maspons apunta, en cada cas, la referència concreta.

L'aplec està format per tretze cançons, dotze de les quals estan recollides per Cels Gomis; Josep Cortils en recull una; Vicenç Plantada, per la seva banda, recull una versió d'una de les cançons recollida també per Gomis. A les notes que acompanyen cada cançó, hi trobem els comentaris de Maspons que apunta, en cada cas, l'existència d'altres variants i en dona la referència concreta. Així, a la cançó número III «La viudeta», recollida per Cels Gomis a Mataró l'any 1882, Maspons anota la següent referència:

Variant de les publicades: per lo Sr. Briz, amb lo títol «L'estudiant de Vich» en les *Cançons de la terra*, vol. iv, pàg. 47 –Barcelona, 1874; per lo Sr. Milà i Fontanals, amb lo mateix títol d'«El estudiante de Vich», en son *Romancerillo Catalan*, n° 375, pàg. 350; i també de la que amb lo mateix títol publicà en son *Romancerillo* de l'any 1853. –F. M. L. (Gomis 1883n: 496).

En altres casos, Maspons afegeix aclariments per facilitar la comprensió del text al lector. A la cançó II «Tota la vora de mar fins á la ralla de França», per exemple, explica el significat del mot «cadells» que apareix al vint-i-unè vers: «Se refereix a la lluita entre Narros i Cadells, segle xvii. –F. M. L.» (Gomis 1883n: 495). En una d'aquestes notes, corresponent a la cançó IX «La nit de Nadal», Maspons lloa la tasca de Cels Gomis com a recol·lector:

És la mateixa cançó, quina lletra ha publicat lo Sr. Milà en son *Romancerillo Catalan*, pl. 410, n° 561, substituint la tornada *caminem, caminem* per l'altra *tereté tereté, prim fila, prim fila*, etc. En canvi, la notació, recollida per l'incansable Sr. Gomis l'any 1870 en lo Molí del Farrés, Santa Maria de Besora, creiem que és inèdita i per això la donem a llum. –F. M. L. (Gomis 1883n: 507).

Cels Gomis, per la seva banda, també inclou diferents notes en les cançons recollides. En la majoria dels casos, concreta el lloc de recollida de la variant i l'any. En d'altres, com fa Maspons, aclareix certs conceptes que faciliten la comprensió lectora dels textos. Com destaca Carme Oriol:

En aquest primer recull de Cels Gomis, hi trobem alguns dels elements que avui considerem imprescindibles en un bon folklorista: les explicacions d'allò que pot resultar obvi (per exemple, el significat del terme «groc») però que no té per què ser-ho per a tothom; les dades que aporten els informants (antigor de la cançó); les referències a altres versions publicades anteriorment per altres folkloristes, etc. (Oriol 2003).

Un d'aquests comentaris és molt interessant ja que acosta l'opinió personal de l'escriptor sobre una de les qüestions més interessants dels recol·lectors de l'època: la seva intervenció sobre el material recollit. Gomis recull una cançó titulada «Catarina» (número XI a l'aplec), en què una noia («filla de bona casa») diu a la seva mare que no l'esperï i marxa d'un ball acompanyada per tres mariners que la porten a la vora del mar on:

L'un ja li en renta los peus,
l'altre li en renta les cames,
l'altre li en renta els genolls
més amunt de lligacama.
– ¡Ai la mare! ¿què em dirà
quan me veurà tan mullada?
– Ve-ten aquí un mocador
per a eixugar-te les cames (Gomis 1883n: 510).²¹⁵

El comentari que Gomis afegeix diu:

Aquesta cançó també l'he recollida a Barcelona. Se'm dirà tal volta que és massa verda, a lo que puc respondre que l'he sentida cantar a noies ben innocents i de bona educació i criança, que, seduïdes per lo alegre i agradable de la tonada, no hi trobaven la més petita malícia. Si algú n'hi troba, serà perquè no siga tan innocent com les senyoretetes de qui l'he apresada (Gomis 1883n: 509).

És pràctica habitual en aquesta època la manipulació literària del material recollit així com la valoració moral dels documents recollits, amb la consegüent absència d'aquells que no es consideren adequats. Davant aquestes consideracions, Gomis creu convenient exposar els motius pels quals ha decidit incloure aquesta cançó dins l'aplec. I no només això, sinó que posa com a exemple un dels noms més destacats de l'anomenada «generació romàntica»:

Un catalanista que ningú pot tatxar d'inmoral, en Manuel Milà i Fontanals, n'ha publicat una de molt pareguda a aquesta, la titulada *Marta* (Gomis 1883n: 509).

Gomis legitima, així, la presència d'aquesta cançó dins l'aplec citant un dels mestres consagrats anterior a ell i, per tant, model a seguir. D'aquesta manera reforça la tria

²¹⁵ Gomis apunta, també, una variant dels dos darrers versos: «Bé pots dir-li, Catarina, / que t'ha mullat la rosada» (Gomis 1883n: 510).

feta i es defensa de les possibles crítiques provinents dels sectors més conservadors. A continuació, l'escriptor anota una variant de la citada cançó ja recollida per Milà, en aquest cas, fruit de la seva estada a Dosrius l'any 1882.²¹⁶ Maspons, per la seva banda, dóna la referència completa de les variants recollides per Briz i Milà als seus reculls.²¹⁷ En aquest sentit, doncs, Gomis segueix la línia marcada pel mateix Milà i Fontanals, segons Comas:

Seguint el criteri que havia establert Manuel Milà i Fontanals, en tot tan ponderat, Cels Gomis respectava les manifestacions de la literatura popular tal com encara corrien per boca de la gent, fossin impures de forma i de sentit relliscós o fossin literàriament boniques i de caient moral (Comas 1915: 242).

En efecte, en la presentació del *Romancerillo catalan*, Milà i Fontanals diu:

Dado, en verdad, por sentado que los poemas populares se conservan y se acopian, al mismo tiempo que por valor estético (belleza absoluta o relativa), por su interés histórico o científico, cree el colector que no estará aquí de más una breve advertencia, a que le obligan particularmente su profesión y sus años.

Es indudable que las canciones populares prefieren con frecuencia lo ruidoso y extraordinario a lo ejemplar; que las anima a menudo un espíritu cruel y vindicativo o una ciega exaltación amoratoria; que su ingenuidad de concepto o de lenguaje raya muchas veces en indecorosa, y que algunas, aunque estén exentas de este defecto, como suelen las de costumbres, pueden ofrecer peligros a lectores incautos.

Hecha esta declaración, cabe observar, por otro lado, que templa el efecto de las canciones su acompañamiento musical y no pocas veces la atmósfera poética y fantástica en que la envuelve la lejanía de los tiempos; que tampoco se ha de medir la inmoralidad de una obra por la ingenuidad, siquiera excesiva, de la expresión; que muchos asuntos no se presentan como objeto de imitación, sino más bien de asombro y aun de escarmiento; que estas obritas fueron compuestas para ser cantadas una por una y no para ser reunidas en un libro, donde se ven como concentrados los rasgos más repugnantes; que algunas, especialmente cómicas, se han de mirar como simples juegos de ingenio, y que si respetabilísimas personas han cantado, sin asomo de malicia, poesías no inculpables, puede haberlas, por el contrario, que lleven muy adelante la suspicacia y se hagan merecedoras del mote: *Honni soit qui mal y pense*²¹⁸ (Milà i Fontanals 1882: VII-VIII).

216 Com s'explica al capítol 1, Gomis és l'encarregat de les obres que uneixen Dosrius i Llinars del Vallès entre els mesos de juny de 1882 i març de 1883; entre 1884 i 1886 treballa en aquestes mateixes obres (FCGM: 104/02). Fruit de la seva estada en aquesta localitat, Gomis publica l'article «Encontorns de Dosrius» (Gomis 1883g).

217 Que són les següents: «Variant de la del Sr. Briz "Marta", *Cansons de la terra*, vol. II, pàgina 229; de la del Sr. Milà i Fontanals baix n° 314, pàgina 297, en son *Romancerillo Catalán*, amb lo mateix títol de "Marta". En son llibre *Observaciones sobre la poesia popular*, publicat en 1853, ja va publicar-la. La tornada és sols lleugerament variada. —F. M. L.» (Gomis 1883n: 511).

218 Lema de l'Ordre de la Lligacama o de la Garrotera anglès, traduït literalment «Que la vergonya caigui sobre aquell qui pensi malament d'això». L'origen d'aquest ordre de cavalleria apareix al capítol LXXXV del *Tirant lo Blanc*.

I encara sobre quins criteris cal seguir quan es transcriuen aquests materials recollits oralment, indica:

En la transcripción de las canciones he procurado la mayor fidelidad [...] Con respecto a la preferencia dada a una versión para colocarla en el primer lugar no he atendido a bellezas parciales, sino a lo más satisfactorio o menos incompleto del conjunto [...] Cuando se han presentado versos mal medidos (algunos dejarán de serlo separando dos vocales de diptongo o dejando de cometer sinalefa) no se ha disimulado el defecto, y sólo en algunos casos se indica la corrección obvia o probable (Milà i Fontanals 1882: xiv).

Gomis segueix les indicacions de Milà i Fontanals quan recull i presenta en els seus treballs variants que potser no segueixen les idees i l'estètica predominant en els altres folkloristes, sobretot en els anteriors a ell, que posen per davant de la recollida l'estètica i el bon gust.²¹⁹

«La lluna segons lo poble» i les primeres aportacions teòriques

El mes de febrer de 1884 es publica a les pàgines de *L'Avenç* el treball «La lluna segons lo poble», que es pot considerar, deixant de banda les aportacions anteriors referides sobretot a excursions, el primer gran treball exclusiu de Cels Gomis dins el camp del folklore. El treball es publica en dues parts (el 15 i el 29 de febrer), i en un únic volum dins la Biblioteca de *L'Avenç*, i es veu enriquit al llarg dels anys amb diferents aportacions que l'escriptor farà.²²⁰ L'obra de Cels Gomis apareix, així, com quelcom lluny de restar invariable amb el pas del temps ja que s'enriqueix amb noves aportacions que el mateix escriptor realitza. En aquest treball, Gomis presenta dites, tradicions i costums

219 Tot i això, cal tenir present els «proverbials escrúpols de Milà i Fontanals», en paraules de Joan-Antoni Paloma (1976: 8) amb motiu de l'edició d'«Un curiós manuscrit del fons Milà i Fontanals de Santander, sobre supersticions i costums populars». Pau Bertran i Bros, un altre folklorista de la mateixa generació que Cels Gomis, segueix aquests mateixos criteris en la transcripció dels textos rondallístics. Com diu ell mateix: «És indispensable que fondo i forma, tan íntimament lligats als llavis del poble rondaller, se recullin units, sencers, immaculats, i que es presentin aixís mateix amb tota franquesa i fora escrúpols de monja, sense supressions ni afigidures, sense barreges ni retocs de cap mena» (Pujol 1989: lvi-lvii). En aquest sentit, Josep M. Pujol afirma que Bertran i Bros deu a Milà i Fontanals «la que serà sempre la seva millor virtut: aquella admirable solidesa, sense rival entre els seus contemporanis, en el terreny de la recerca i la presentació dels materials, tan pròpia del mestratge de l'erudit vilafraquí. En això s'aparta radicalment del grup dels seus predecessors immediats, el tàndem Maspons-Briz, que sempre considerarà el folklore essencialment com una matèria primera per a la manipulació literària. I es distingeix també d'ells fins i tot quan hi coincideix: només cal comparar les "confrontacions" dels materials respectius per veure com, en quantitat, en qualitat i en interès, el collatoni avantatja de molt els barcelonins» (Pujol 1989: lxi-lxii).

220 N'apareix una nova edició a les pàgines del *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1900; el 1912 en surt una tercera edició, augmentada novament, dins les publicacions de la Secció de Folklore del Centre Excursionista, així com dins la col·lecció *Lectura Popular*.

al voltant de la lluna, no només mostrant exemples de diferents territoris (que ell mateix ha conegut) de parla catalana i espanyola, sinó també utilitzant-ne d'altres, dividits en cinc apartats diferents:²²¹

- i. Lo que és
- ii. Lo que s'hi veu
- iii. La seua influència
- iv. Dues preocupacions
- v. Cançons i dites sobre la Lluna (Gomis 1912d).

És especialment significatiu i interessa destacar el darrer paràgraf present a l'acabament d'aquesta primera edició, que no apareix posteriorment en l'edició de 1912:

Lo que convé és recollir totes les preocupacions populars, no per a perpetuar-les, com creuen alguns, sinó per a destruir-les; conservant-les solament escrites per a què en temps a venir pugui el poble comparar son estat de progrés amb lo d'endarreriment en què vivien sos antepassats i vivim encara nosaltres avui (Gomis 1884d: 192).

Per a Gomis, la tasca de recollida de materials folklòrics «ha de servir per a combatre tot allò que pugui contribuir a perpetuar l'endarreriment de les persones, en clara al·lusió a les supersticions» (Oriol 2003). I encara més:

Aquest posicionament de Cels Gomis respecte al valor del folklore és diferent del que tenien molts dels seus contemporanis que, des d'una visió romàntica i nostàlgica, estaven interessats en la recollida del folklore per preservar una cultura popular que contenia les essències del poble català. Aquesta visió feia que molts folkloristes fossin selectius en la recollida de materials i que reelaboressin els textos que havien de publicar per traslladar al lector la imatge d'un «poble ideal» (Oriol 2003).

Gomis, lluny de recuperar el «poble ideal» (o la «joia trencada» en la concepció romàntica dels germans Grimm) el que pretén és recollir aquestes creences («preocupacions populars») per contraposar-les a les explicacions racionals i científiques i per evidenciar la necessitat del treball i del progrés per a superar les dificultats. Aquest punt de vista racional apareix repetit al llarg de la seva obra. Ara bé, també és molt significatiu que aquest pròleg de 1884 no aparegui a l'edició més tardana de 1912, precisament després que l'escriptor hagi publicat els grans reculls de «preocupacions populars» i altres mostre de folklore i que s'hagi fet un nom en les publicacions d'aquest tipus de les entitats excursionistes.²²²

221 Sobre el contingut d'aquest treball i les relacions entre els diferents gèneres de les variants recollides per Gomis, vegeu Samper (2007b).

222 Amb la *Meteorologia i agricultura populars* (1888), la *Botànica popular* (1891) i la *Zoologia popular catalana* (1910), com veurem.

El 15 d'abril d'aquest mateix any apareix també a les pàgines de *L'Avenç* «Literatura oral catalana», que es pot considerar la primera aportació teòrica de Cels Gomis sobre el tema. Es tracta de diferents notes al voltant de la recollida de material folklòric amb un pla de treball per a qui vulgui fer-ne l'estudi. Més que una aportació teòrica en el sentit estricte, l'escriptor dóna una sèrie de consells a tothom qui pugui estar interessat en el tema. Així, aconsella sobre el mètode a utilitzar segons l'informant sigui un pagès, un nen, una noia o una vella, per exemple, ja que l'actitud del recol·lector, si vol aconseguir allò que es proposa, no pot ser la mateixa. Superada aquesta primera dificultat, encara se n'ha de superar una altra:

Recollides ja les preocupacions, los aforismes, les tradicions, cançons, etc. que componen l'immens tresor de nostra literatura oral, queda encara un gravíssim inconvenient que vèncer, i és la propensió que generalment tenen los col·leccionadors de modificar, ja en lo fons ja en la forma, lo per ells recollit.

La literatura oral no admet correcció de cap mena, puig de fer-li no seria ja una mostra de literatura popular lo que es publicués (Gomis 1884f: 245).

Això que, a primera vista i avui en dia és tan evident, representa una novetat en aquesta època. La pràctica més habitual entre els folkloristes consisteix a modificar d'una manera o altra el material recollit. Aquesta característica distingeix Gomis de la resta d'autors del seu temps i l'acosta a les idees que actualment tenen plena vigència en el camp de l'estudi de la cultura popular. En una nota de la mateixa pàgina, Gomis insisteix en aquesta idea:

Jo crec que ningú té dret a alterar ni poc ni gens les produccions populars, si les vol donar com a tals, puig no és adulterant-la com arribarem a conèixer la literatura oral del nostre poble (Gomis 1884f: 245, nota).

Així, aquest posicionament de Gomis amb relació al valor del folklore el distingeix del que tenen la majoria dels seus contemporanis (Oriol 2003), com hem vist. A continuació, l'escriptor facilita un pla de treball «a fi de que servezca de pauta a tots aquells que vulguin dedicar-s'hi» (Gomis 1884f: 246). Es tracta d'una classificació dels diferents gèneres per poder organitzar el material recollit. Com també s'ha vist en el cas de «La lluna segons lo poble», aquest pla d'estudi no acaba aquí. El 1912, a l'*Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa*, Gomis hi publica una nova edició, corregida i augmentada, del present treball, sota el títol «Folklore català» (canvi també significatiu en aquest sentit que evidencia l'acceptació d'aquest mot).²²³

223 Rossend Serra i Pagès (1928a) recull aquesta proposta de Gomis. El folklorista barceloní mostra interès per l'obra de Gomis, més enllà d'aquesta proposta, com es pot comprovar a «De la vida del Centre. Conferència de Rossend Serra i Pages». *Revista del Centre de Lectura* [de Reus] 9, núm. 177 (gener, 1928): 28-29. Per als detalls de la proposta de Gomis, vegeu Samper (2013: 181-191).

La Biblioteca Popular de l'Associació d'Excursions Catalana

L'any 1884, l'AEC inicia la publicació d'una Biblioteca Popular dedicada exclusivament al folklore i que «constitueix un dels exponents més alts d'eficàcia obtinguda per l'Associació d'Excursions Catalana» (Iglésies 1964: 146). En aquesta col·lecció es publiquen un total de nou volums:

- I. *Lo llamp y'ls temporals*, per Cels Gomis, 1884.
- II. *Cuentos Populares Catalans*, per Francesc de Sales Maspons i Labrós, 1886.
- III. *Ethologia de Blanes*, per Josep Cortils i Vieta, 1886.
- IV. *Miscelánea Folk-lòrica*, diversos autors, 1887.
- V. *Meteorologia i Agricultura Populares*, per Cels Gomis, 1888.
- VI. *Botànica Popular*, per Cels Gomis, 1891.
- VII. *Notes folk-lòriques de la vall d'Àger*, per Joan de Porcioles, 1899.
- VIII. *Aforística mèdica popular catalana*, per Oleguer Miró, 1900.
- IX. *Zoologia popular catalana*, per Cels Gomis, 1910.

Cels Gomis hi té un paper molt destacat: dels nou títols publicats, quatre són d'ell i participa en un cinquè volum col·lectiu (la *Miscelánea Folk-lòrica*). El treball que enceta aquesta nova col·lecció és *Lo llamp y'ls temporals*.²²⁴ Francesc Maspons i Labrós n'escrigué el pròleg i, en l'apèndix, s'hi inclou un article d'I. C. Maurer sobre el llamp i els temporals al Tirol, traduït de l'alemany per Ramon Arabia i Solanas.

El pròleg de Maspons se centra en el context de l'estudi del folklore a l'època, en l'àmbit europeu i hispànic, de manera breu, i en l'àmbit català de manera un pèl més exhaustiva. Maspons exposa els objectius de l'Associació i lloa el treball fet pels seus membres fins ara. En aquest sentit, també parla de Cels Gomis per elogiar-ne les virtuts com a recol·lector:

Lo Sr. Gomis se distingeix per això: actiu, observador sempre, dotat d'un gran esperit d'investigació, no es cansa mai de demanar i recollir; així sempre veraç i exacte, ho conta tal com ho sent o li diuen, qualitat altament recomanable si no necessària en estudis d'eixa mena.

Per això sos treballs, com lo present llibre, són tant complerts i dignes d'apreci (Gomis 1884n: XXI).²²⁵

Com en qualsevol pròleg, el redactor elogia les qualitats de l'autor del llibre i de la seva obra. En aquest cas, no es tracta d'elogis purament ornamentals o formals.

224 Al BAEC 7, núm. 67 (abril, 1884): 61 s'anuncia el repartiment entre els socis dels descomptes del 33% sobre el preu general d'aquest primer volum de la Biblioteca Popular; aquest primer volum apareix ressenyat a *L'Avenç*, III, núm. 35 (octubre-novembre-desembre, 1884): 627-628.

225 Anys més tard, Gomis també és reconegut com «treballador infatigable» per part dels socis del Centre Excursionista de Catalunya, com recull el BCEC 25, núm. 25 (abril, 1915): 158.

Maspons destaca dues de les característiques definitòries de Cels Gomis, que es poden trobar sempre en tota la seva obra. D'una banda, la seva qualitat d'observador constant. Com hem vist, Cels Gomis viatja per bona part de la península per motius laborals i aquests viatges li permeten entrar en contacte amb un gran nombre d'informants possibles a qui l'escriptor no s'està de preguntar una i altra vegada diferents qüestions i aspectes d'aquest camp d'estudi. És per això que la seva tasca de soci delegat és molt important ja que li permet recollir una gran quantitat d'informació de diferents llocs, confrontar-la (ja sigui amb la seva pròpia experiència o amb treballs d'altres folkloristes, d'aquí i de l'estranger) i assenyalar-ne, sempre que sigui possible, l'origen.²²⁶ En aquest sentit s'expressa el mateix Gomis en relació amb la recol·lecció, en una ressenya sobre el *Cansoner català de Rosselló y de Cerdanya* de Pierre Vidal publicada al BAEC l'any 1886:

Per aquesta raó creiem que, en lloc d'atribuir aquestos aplecs a tal o qual encontrada, deuria sols fer-se constar aquella en què s'han recollit; puig, fora de les corrandes topogràfiques, cap d'elles pot atribuir-se exclusivament a una localitat determinada (Gomis 1886g: 220).

L'altra gran virtut de Gomis com a recol·lector, que Maspons elogia i que es pot corroborar amb l'estudi de la seva obra, és el respecte pel material recollit. Com s'ha vist, Gomis presenta el material que ell mateix recull dels seus informants sense manipular-lo ni embellir-lo literàriament. Aquesta és una de les característiques més destacades de la seva obra i que el diferencia de molts dels seus contemporanis. No és un tret exclusiu seu, però sí una constant en la seva obra, tant a l'hora de presentar els seus treballs com a l'hora de defensar aquesta manera de treballar. Així s'expressa ell mateix en la nota introductòria dedicada a l'Associació d'Excursions Catalana en aquest primer volum de la Biblioteca Popular:

Preses aquestes [notes] en temps i llocs molt diferents, han vingut a formar un tot prou homogeni per a poder-les reunir baix un sol títol, com ho faig avui. Les dono tal com les he preses, procurant conservar en lo possible lo mateix llenguatge de les persones que me les han dictades i abstenint-me de tota mena de comentaris que, si bé haurien pogut contribuir a disfressar una mica l'aridesa de l'assumpte de què tracto, tal volta no haurien sigut del gust de tots, cosa que hauria sentit molt (Gomis 1884n: xxiii).

Gomis repeteix aquesta idea al llarg de tota la seva obra. Un altre exemple apareix al segon capítol d'aquest mateix volum, ja dins del cos del treball. Quan l'escriptor parla dels temporals, enceta aquest apartat amb el testimoni del fill del rector de

226 Bona prova d'aquesta feina de recol·lector són els seus extensos treballs sobre botànica o zoologia en els quals el folklorista aplega una gran quantitat de variants sobre un mateix tema.

Dosrius sobre les bruixes i els bruixots, i encapçala les seves paraules amb la següent anotació: «Jo no faré més que repetir les mateixes paraules amb què m'ho han contat» (Gomis 1884n: 7).

Com s'ha vist en les cançons recollides per Cels Gomis a l'«Aplech de cançons populars catalanes» de 1883, d'aquesta obra sobre els llamps i els temporals, també cal destacar-ne la informació contextual que l'escriptor facilita en les versions recollides, amb dades sobre l'edat dels informants, la professió i el lloc de recollida. Gomis assenyala, per exemple: «Contat pel pare de l'actual rector de Dosrius, vell de 74 anys, fill de S. Llorens Savall» o «Contat per En Jaume Colomé i Alsina, d'Arenys de Munt, vell de 66 anys» (Gomis 1884n: 8). Temàticament, el contingut d'aquesta obra és un clar precedent del capítol sobre «Temporals» del recull pòstum sobre *La bruixa catalana*, del 1987.²²⁷

Segons Santasusagna, aquesta obra, juntament amb *La lluna segons lo poble*, exemplifica l'orientació «instructiva» de la seva obra folklòrica, en què provà de «donar una impressió completa i global de les matèries de què tractà i ho explicà tot gairebé per peces menudes. Volia fer-se comprendre» (Santasusagna 1982: 242-243).

La publicació d'aquest primer volum de la Biblioteca Popular de l'AEC té aquesta bona rebuda a les pàgines de *L'Avens*:²²⁸

Lo Sr. Gomis, avantatjosament conegut de nostres lectors,²²⁹ és tota una especialitat en aquesta mena de treballs, ja que reuneix totes les qualitats del verdader folklorista. Ell mai fa obres acompanyades de datos, sinó recopilacions de datos que formen obres. Tant en *La lluna segons lo poble*, que publicàrem en los números 24 i 25 de *L'Avens*, com en son darrer llibre, no s'hi troba més que una colla de reculls ben ordenada. Lo Sr. Gomis, que deu veure lo prolixes que foren les consideracions en tals treballs, s'amaga per complert, i sols per la feina de compilació i comparació, és com s'entreveu que l'autor és algo més que un erudit (*L'Avens* 3, 1a època, núm. 35 [octubre-novembre-desembre, 1884]: 627-628).

El crític de *L'Avens* exposa una de les característiques dels reculls de Gomis, que no és altra que la de presentar la recopilació d'una gran quantitat d'informació, sense acompanyar-la de la interpretació de les dades.

227 En dates més recents, aquest treball de Gomis encara és de cita obligada per estudis sobre «les pedres del llamp», com el de Mercadé (1967).

228 *La Renaixensa* en reproduïx un fragment («Remeys contra'ls llamps y'ls temporals») uns anys després, als números 43-46 (1891): 673-685.

229 Gomis ha publicat poemes a *L'Avens* un parell d'anys abans.

La creació del Folk-Lore Català

El 30 de maig de 1885 té lloc un esdeveniment molt important dins la història del folklore del nostre país, amb la fundació de la societat Folk-Lore Català com una secció dins de l'AEC, després que la junta general celebrada el dia 1 del mateix mes n'aprova les bases constitutives. I es compta amb la participació de Gomis amb la lectura d'un treball («Tradicions de Cardó»), al costat de Marià Aguiló i de Josep Brunet i Bellet.²³⁰ És el primer cop que el mot «folklore» s'aplica de manera expressa a Catalunya (Prats/Llopart/Prat 1982: 34).

La creació del Folk-Lore Català, que funciona com la Secció de Folk-Lore de l'AEC, es produeix en un context molt determinat:

Justament a principis dels 80 comença a canviar el panorama de l'estudi de les tradicions populars (en el sentit ampli de l'expressió) amb la introducció de les noves orientacions folklòriques provinents d'Anglaterra, concretament de la Folk-Lore Society creada a Londres el 1878 per Edward B. Tylor (1832-1917) i altres antropòlegs britànics amb el propòsit d'utilitzar les dades fornides pel folklore a l'estudi de l'evolució cultural. L'impacte de la Folk-Lore Society va arribar a Sevilla, a Antonio Machado y Álvarez, a principis de 1880, i el 23 de novembre de 1881 Machado va fundar El Folk-Lore Andaluz a imitació de la societat londinenca. Machado volia que es creessin societats folklòriques regionals per poder arribar a constituir un Folk-Lore Español; l'esforç, però, era prematur i la majoria dels centres creats aleshores anaren esllanguint-se fins a desaparèixer, i en alguns llocs ni tan sols arribaren a cristal·litzar (Pujol 2010: 37-38).

En el cas català, hi té un paper molt important Pau Bertran i Bros (1853-1891), com ha estudiat detingudament Pujol (1989).²³¹ I, de fet, la iniciativa de crear la Biblioteca Popular dedicada exclusivament al folklore i inaugurada l'any anterior amb *Lo llamp y'ls temporals* de Gomis, és responsabilitat d'aquesta nova secció de Folk-Lore Català, abans de la seva constitució oficial. El pròleg d'aquest primer volum que redacta Maspons i Labrós (com s'ha vist), se situa en aquest mateix context:

Mes los esfuerzos individuales no basten per si sols per a dur a cap una tant important com costosa obra, per més que valguin los qui a ella se dediquin, i tinguis en compte que no parlo per mi. Lo camp és vast, immensament vast, més de lo que sembla; lo temps potser una mica tard i la tendència a borrar tot lo passat si fa no fa un xic massa nivelladora. Per això se requireixen l'aunació de voluntats i la unitat d'esforços, lo

²³⁰ Com es recull a la Secció Oficial del BAEC 8, núm. 80-81 (maig-juny, 1885): 97-108.

²³¹ Per a les vicissituds detallades de la creació del Folk-Lore Català, vegeu Pujol (1989: xxxiv-xlii) i per al context en l'àmbit espanyol, vegeu Guichot (1922).

treballar en comú; i ningú podia emprendre-ho millor que l'Associació d'Excursions Catalana [...].²³²

Amb tals precedents²³³ no hi ha cap dubte que l'Associació podrà i sabrà dur a cap d'una manera complerta la tasca que s'imposa, publicant una biblioteca que vingui a ser lo conjunt de tota la tradició popular catalana en totes ses variades formes.

Al fer-ho no pot menos que saludar afectuosament al Folk-lore andalús, i a son fundador Don Antoni Machado i Álvarez, que escriu amb lo pseudònim de Demófilo, entusiasta propagandista d'eixos estudis; al Folk-lore Bètic-Estremenyo, fundat a semblança d'aquell; i al Sr. D. Fermin Canella Secades, qui amb lo títol de *Saber popular,—Folklore asturiano*, acaba de publicar un programa o projecte d'interrogatori, com titula, referent a la tradició popular, per a repartir entre los Rectors, Mestres d'estudi, Metges titulars i demés persones influents dels Consells, per a què el contestin, programa que prova lo molt competent que dit senyor és en la matèria (Maspons 1884: VII-X).

No s'ha de perdre de vista aquest «programa o projecte d'interrogatori» citat per Maspons, per la relació que manté amb l'«interrogatori folklòric» que la mateixa secció de Folk-Lore Català tramet als socis l'any 1886 i que es publica a la *Miscelánea Folk-lòrica*.

La *Miscelánea Folk-lòrica* i les «Cartes»

La *Miscelánea Folk-lòrica* és el quart volum de la Biblioteca Popular de la secció de Folk-Lore de l'Associació d'Excursions Catalana i, com el seu nom indica, aplega diferents treballs. Aquesta miscel·lània té una gran importància, en el sentit que representa la primera obra conjunta realitzada amb la intenció de dur a terme una recerca sistemàtica a Catalunya. Tot i no aconseguir l'objectiu desitjat, és el primer intent seriós de dotar d'una estructura i d'una sistematització l'estudi del folklore, per part de la secció de Folk-Lore de l'Associació d'Excursions Catalana.²³⁴ La gènesi d'aquesta miscel·lània es remunta al mes de juliol de 1886, data en què «lo Consell del Folk-lore Català»²³⁵ adreça una circular als seus socis delegats i a altres persones afins amb la intenció de recollir determinades informacions folklòriques i lexicogràfiques que s'especifiquen a

232 L'AEC creu que l'estudi del folklore forma part del seu camp d'acció. Tota la gent que entraria a l'entitat li donaria nou prestigi i força i, encara més, així evitaria que l'estudi del folklore es fes a partir d'una nova institució fins llavors in-existent, fet que restaria força a l'AEC i en desnaturalitzaria l'esperit amb què havia conreat fins aquell moment aquests estudis (Roma 1996: 112).

233 Maspons repassa en els dos paràgrafs anteriors les principals publicacions de l'AEC des de la seva creació.

234 Per a una anàlisi més detallada d'aquesta importància, vegeu Prats/Llopart/Prat (1982: 36-41) i el pròleg de Josefina Roma en l'edició facsimil de 1981.

235 Presidit per Gaietà Vidal i Valenciano, amb Ramon Arabia i Solanas de vocal per la directiva i Manuel Giralt i Vila com a secretari (Almirall *et alii* 1887: 131).

l'«interrogatori» adjunt: «Noms que portan las partidas d'eix terme municipal», «Costums populars», «Literatura popular» i «Jochs de la infancia» (Almirall *et alii* 1887: 132).²³⁶ El resultat d'aquesta circular és força pobre, ja que només es reben quatre respostes.²³⁷ El llibre inclou treballs de Valentí Almirall, Ramon Arabia i Solanas, Carles Bosch de la Trinxeria, Joan Bru Sanclement, Josep Cortils i Vieta, Cels Gomis, Francesc Maspons i Labrós, Joan Roca i Cusí, Joan Segura, i Gaietà Vidal i de Valenciano. Cels Gomis presenta «Costums empurdaneses. Dinars de morts. Honras grassas».²³⁸

Amb motiu de la publicació d'aquesta *Miscelánea*,²³⁹ apareixen al diari *L'Arch de Sant Martí* una sèrie de «Cartas sobre la Miscelánea Folk-lórica», entre el 10 de juliol i el 13 de novembre, signades per l'autor amb la inicial G.²⁴⁰ Es tracta d'una revisió crítica i exhaustiva del contingut de la *Miscelánea* duta a terme precisament per un dels seus autors, Cels Gomis, que s'amaga sota la inicial per poder exercir aquesta crítica amb una major llibertat. Aquestes cartes resten incompletes, ja que a la setena d'elles s'anuncia una «octava i darrera carta» que no s'arriba a publicar. Posteriorment, el BAEC les reprodueix, això sí, amb censures.²⁴¹ Gomis és especialment crític i punyent amb Carles Bosch de la Trinxeria (1831-1897), fruit segurament de les seves diferències ideològiques —en tant que representant, aquest darrer, de la «Catalunya pairal» (Prats 1988: 133), tan allunyada de la ideologia progressista de Gomis— i això provoca un interessant intercanvi d'opinions (més aviat d'atacs i contraatacs), amb les respostes que l'autor adreça al director de la publicació en la seva defensa i que el diari també recull.²⁴²

A la cinquena carta, Gomis analitza el contingut del seu propi article de la *Miscelánea* i ho fa aportant noves dades sobre els costums descrits, ampliant la bibliografia sobre el tema i afegint-hi referències de la mitologia clàssica. Fins i tot inclou un article publicat al *Calendari Català* que parla del mateix tema.²⁴³ En definitiva, el que fa

236 Sobre el context d'aquest interrogatori en clau espanyola, vegeu Lisón (1977: 153-158).

237 Que s'inclouen al final del volum: «1. Tuixent (provincia de Lleyda)» de Joan Roca Cusí, «2. Noms de las partidas dels termens de Santa Coloma de Queralt, Castellàsens y Belianes» de Joan Segura, «3. Variants de paraulas catalanas en una excursió al Priorat de Scala Dei» de Joan Bru Sanclement i «4. Vocabulari y notas folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro» de Ramon Arabia i Solanas (Almirall *et alii* 1887: 133-182).

238 La premsa estrangera es fa ressò de la publicació de la *Miscelánea*. Així, se'n parla a la secció «Bibliographie» de *La Tradition* 1, núm. 5 (agost, 1887): 159 i a la *Revue des traditions populaires* 2, núm. 7 (25 de juliol, 1887): 334.

239 Anunciada per a l'1 de maig del 1887 (diada dels Jocs Florals) al BAEC 10, núm. 101-102 (febrer-març, 1887): 17.

240 *L'Arch de Sant Martí*, «Periòdic polítich defensor dels interessos morals y materials del país» es publica entre el 4 de maig de 1882 i el 10 de desembre de 1892 a Sant Martí de Provençals (Barcelona), dirigit per Josep Serra i Sulé. Per a més detalls, vegeu Torrent/Tasis (1966: 168-170).

241 La Direcció del BAEC inclou la següent nota a la tercera de les cartes: «Nostre intent d'insertar íntegres estes cartes, copiades de l'*Arch de Sant Martí*, ha tingut que modificar-se davant de la insistència amb què penetra l'autor anònim d'elles en un terreno que ens està vedat per nostre Reglament» (Gomis 1887h: 193). Prats apunta com a raó d'aquestes censures, els comentaris de Gomis respecte de l'Església catòlica (Prats 1988: 133).

242 Per les respostes de Carles Bosch de la Trinxeria, vegeu Bosch de la Trinxeria (1887a; 1887b; 1887c).

243 La referència que dona Gomis és aquesta: Antoni Bofarull: «Lo dinar de mortuorum». *Calendari Català* any iv (1868): 140-141 (Gomis 1887g: 675).

l'escriptor és ampliar i enriquir l'article amb noves dades. Aquest és un procediment habitual en ell, com demostren les diferents edicions dels seus treballs que constitueixen nous estudis, més complets, en aquests casos, i no només una reedició del material publicat. Les noves aportacions que fa Cels Gomis en aquesta carta en relació amb aquest article concret representen, doncs, una constant en la seva obra.

La sisena carta, publicada el 30 d'octubre, Gomis la dedica a l'article publicat per Maspons i Labrós. De fet, aquesta és la idea inicial i el motiu de bona part de la carta. Però l'escriptor aborda altres qüestions. En primer lloc, de la mateixa manera que Maspons havia fet anteriorment al primer volum de la Biblioteca Popular (i com és habitual en aquests treballs), Gomis lloa el treball del folklorista; en aquest cas, en destaca sobretot l'estil:

Amb la galanura d'estil que li és pròpia i amb la minuciositat que ell acostuma, descriu lo senyor Maspons i Labrós lo *ball de gitanes en lo Vallés* (Gomis 1887g: 826).²⁴⁴

A continuació, complementa l'article de Maspons parlant del «ball de gitanes» del Camp de Tarragona. En aquest sentit, més que una crítica a l'article de la *Miscelánea*, aquesta carta és una bona oportunitat per veure i analitzar les diferències i les semblances entre representacions territorials d'aquest ball.

«Folklore» i «folklorisme» segons Gomis

Després de l'article de Maspons sobre el ball de gitanes, la *Miscelánea* presenta un article de Valentí Almirall que fa diferents consideracions sobre el tema.²⁴⁵ Es tracta d'un article d'opinió que deriva en un discurs sobre el ball i la manera com es pot enfocar des d'un punt de vista educatiu. La seva inclusió dins la *Miscelánea* és discutible, pel dubtós valor des del punt de vista del folklore, i aquest és el motiu de l'aparició de diferents crítiques. Gomis se'n fa ressò en aquesta carta i això li permet entrar en un debat teòric sobre el concepte «folklore» i l'adjectiu «folklòric» aplicat a determinats treballs. Gomis comença dient:

És molt cert que l'article del senyor Almirall no és folklòric en lo sentit estricte de la paraula, mes no per això el trobo fora de lloc en lo llibret que m'ocupa, puig que aquell no és altra cosa que consideracions fetes sobre datos folklòrics (Gomis 1887g: 827).

Gomis equipara, en aquest sentit, la tasca del folklorista que recull el material amb la del folklorista que, a partir d'aquest material, treu les seves pròpies conclusions,

²⁴⁴ Cito les «Cartes» a partir de la publicació original de *L'Arch de Sant Martí*, sense censures.

²⁴⁵ Sobre Valentí Almirall i la seva relació amb l'excursionisme, vegeu Willaert (2005).

analitzant i comparant les dades recollides prèviament. Gomis afirma, en relació amb el seu camp d'estudi:

I així com per a mi és tan arqueòleg lo qui recull los antics restos sepultats en les capes de sorra del desert, com lo qui els classifica i cataloga en lo museu, com lo qui, estudiant-los en aquest museu, los compara i ne dedueix conseqüències, qualsevols que aquestes sien; així també considero que és tan folklòric lo qui recull los restos de l'antic saber popular o estudia les costums dels pobles, com lo qui d'aquestos aplecs ne treu les conseqüències que tingui per convenient (Gomis 1887g: 827).

No es tracta, doncs, únicament de recollir dades sinó que cal analitzar-les i estudiar-les per a poder-ne treure les pertinents conclusions. Insistent en aquesta idea, Gomis posa un exemple, que confronta les seves idees amb les de Maspons i Labrós:

Lo senyor Gomis, en lo tomo primer del *Folk-lore català* [Biblioteca Popular], va recollir i ordenar una sèrie de dades i preocupacions sobre el llamp i els temporals, posant al costat de les pràctiques populars les de l'Església catòlica, de tal modo que a primera vista es comprèn que unes i altres són les mateixes. Ara bé, lo senyor Maspons, en un eruditíssim pròleg, va treure d'aquells dades conclusions diametralment oposades a les que dels dades recollits per l'autor se desprenien. ¿Vol dir això que l'esmentat senyor Maspons no fes folklorisme? Molt al contrari, ne féu i de la bona manera amb que ell sap fer-ne (Gomis 1887g: 827-828).

Gomis mostra ara clarament les seves diferències amb Maspons. Al pròleg de *Lo llamp y'ls temporals*, Maspons fa una sèrie d'anàlisis i consideracions sobre el material aplegat per Gomis. En aquest sentit, fa «folklorisme», segons Gomis. Analitza les dades recollides per l'autor i en presenta les seves pròpies conclusions. Això corrobora la idea propugnada per Gomis d'estudiar el material recollit i no únicament recollir dades. El que interessa destacar, però, són les diferències entre els dos autors. A partir d'unes mateixes dades, en aquest cas sobre les creences al voltant del llamp i els temporals, Gomis i Maspons en treuen anàlisis i conclusions diferents. Gomis, ideològicament llibertari, discrepa d'un Maspons acostat a la ideologia catòlica regnant a l'època i habitual entre els seus contemporanis. Aquest és un dels punts de discordança entre els dos folkloristes. De fet, és un altre tret definidor de Cels Gomis, cosa que l'allunya dels seus contemporanis, com hem vist anteriorment. Tornant a la importància de l'anàlisi de les dades recollides, Gomis afirma categòricament:

Jo encara crec més; crec que si els dades folklòrics que es recullen no haguessin de servir per a treure'n conseqüències, tant se valdria no recollir-los (Gomis 1887g: 828).

És també molt significatiu el fet que, tot i pensar i afirmar això, el mateix Gomis basi molts dels seus treballs en les variants recollides i la seva sistematització sense

entrar, però, en una anàlisi exhaustiva, com s'ha vist amb motiu de la crítica apareguda a *L'Avens* per la publicació de *Lo llamp y'ls temporals*. En alguns treballs, realitza la doble feina que propugna: la recollida i l'anàlisi posterior. En d'altres, es queda en una primera fase que permet, això sí, realitzar la segona a posteriori, ja sigui per part d'ell mateix o d'un altre estudiós.

La Meteorologia i la recollecció de variants

L'any 1888 apareix el cinquè volum de la Biblioteca Popular de l'AEC,²⁴⁶ també escrit per Cels Gomis i titulat *Meteorologia y agricultura populars ab gran nombre de confrontacions*.²⁴⁷ Seguint amb la línia encetada amb *Lo llamp y'ls temporals* i *La lluna segons lo poble*, l'escriptor realitza una gran tasca de recopilació d'informació sobre aquest tema. Es tracta d'un recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions relacionats tots ells amb la meteorologia i l'agricultura. La informació recollida per l'escriptor veu enriquit el seu valor amb les nombroses confrontacions presentades. Les pàgines de *La Tradition* reben la publicació de l'obra amb aquestes elogioses paraules:²⁴⁸

Les monographies de M. Cels y Gomis sont faites avec beaucoup d'ordre et témoignent d'un grand sens critique et de recherches très longues. La méthode de l'auteur a été suivie par M. Rolland dans sa *Faune populaire*. Réunir sur chaque sujet les croyances, usages, coutumes, proverbes, etc., qui s'y rapportent, c'est le seul système qu'on puisse employer pour arriver à l'étude sérieuse du Traditionnisme. M. Gomis l'a bien compris, et nous l'en félicitons (*La Tradition* 3, núm. 23 [14 de febrer, 1889]: 62-63).

Al pròleg d'aquesta *Meteorologia* Gomis expressa la concepció de la cultura popular com el coneixement que es transmet de pares a fills:

246 L'obra s'havia de publicar a principis d'any, com s'anuncia al BAEC 11, núm. 112-117 (gener-juny, 1888): 155 que informa de la impressió del llibre. La sobtada absència de Barcelona de Gomis fa que s'endarrereixi la publicació del volum, com s'explica al BAEC 11, núm. 118-120 (juliol-setembre, 1888): 161. Finalment, el BAEC 11, núm. 121-123 (octubre-desembre, 1888): 313 n'anuncia, ara sí, la publicació.

247 Uns anys més tard, concretament el 23 de juliol de 1892, Dionisio Puig pren com a excusa aquesta obra de Gomis per a parlar, a les pàgines de *La Vanguardia*, d'«Aforismos antiguos de Cataluña». Puig titlla Cels Gomis de «laborioso catalanista» (p. 4).

D'altra banda, el 27 de febrer de 1909, apareix a la revista *El Puigmal* del Ripollès una «Nota folk-lòrica» amb dites i tradicions recollides per Gomis a la zona i publicades a la *Meteorologia*. Els autors (X. R. i R. E.) es lamenten que «el Ripollès hi figura per poca cosa entre els aforismes i dites, ja sigui perquè el Sr. Gomis estés poc temps entre nosaltres, ja perquè realment n'hi hagi pocs o bé perquè la gent d'aquí vagi arregonant tot lo que sigui tradicional i prefereixin els pensaments i frases forasters a les genuïnes d'aquí». Gargallo (2011), per la seva banda, també inclou les aportacions de Gomis en aquest camp dins el seu estudi dels refranys meteorològics.

248 *La Tradition: revue générale des contes, légendes, chants, usages, traditions et arts populaires* és l'òrgan de la Societat des Traditionnistes. Dirigida pel poeta i autor dramàtic Emile Blémont (1839-1927) i pel biògraf i folklorista Henry Carnoy (1861-1930), es publica a París entre l'abril de 1887 i l'any 1907.

Obligat per l'indole del meu treball a viure constantment entre la gent del poble, amic de molt petit de la lectura i no trobant en les reduïdes localitats on he d'estar cap biblioteca per a consultar, he tingut la sort d'acabar per trobar un llibre en cada una de les persones que em rodegen, llibre que, no per estar enquadrat en rústica, deixa de contenir menys interessants matèries. Tota la saviesa, tota la ciència de les generacions passades es troba escampada entre els individus que componen el nostre poble. No sembla sinó que el llibre que la contenia s'hagi desenquadrat i que un cop de vent hagi escampat els seus fulls fins pels darrers racons de les nostres contrades (Gomis 1998: 7).

L'escriptor assenyala que alguns dels «aforismes» d'aquest recull ja havien estat publicats anteriorment pel seu «malaguanyat paisà i amic» Joaquim Maria Bartrina (1850-1880),²⁴⁹ però «sense indicar-ne la procedència, cosa que, com he dit abans, considero totalment indispensable» (Gomis 1998: 8). Efectivament, unes línies més amunt, l'escriptor adverteix:

Si aforismes hi ha on deuen tenir-se en compte les condicions locals, són concretament els relatius a la meteorologia i a l'agricultura. Fins al punt que un aforisme que és cert per a una contrada, no ho és per a una altra. Per això he anotat amb molt de compte el nom dels pobles o contrades on he recollit els que avui presento col·leccionats (Gomis 1998: 8).

D'una banda, Gomis diu clarament d'on ha tret part del material recopilat, cosa habitual en ell en aquests treballs, però que no és pas generalitzable en l'obra d'altres folkloristes. De l'altra, retreu a Bartrina que no anoti la informació contextual del lloc de recollida, cosa que sí que fa ell habitualment. Aquest és un tret que l'acosta a una concepció moderna del folklore que té en compte aquests aspectes contextuais.²⁵⁰

Com ha destacat Josefina Roma (1995), són significatives les paraules finals que Gomis escriu en aquest pròleg, amb referència a les lloances que rep de tothom per la seva tasca de recol·lecció:

Abans de terminar dec fer una confessió: mai no he cregut contreure cap mena de mèrit per haver col·leccionat més o menys aforismes populars relatius a tal cosa o tal altra. Vivint quasi sempre en pobles petits on no hi ha cap mena de distracció, he pres com a entreteniment, com una espècie de passatemp, aquests treballs que podríem anomenar d'abella. Gràcies a ells, he deixat d'avorrir-me allí on uns altres queien malalts d'enyorament; gràcies a ells se'm feien menys llargues les pesades vetlles de l'hivern,

249 Publicats dins les *Obras en prosa y verso* del 1881 (Bartrina 1881) i recuperats l'any 2001 en una edició facsimil per l'Arxiu Municipal de Reus i Carrutxa.

250 No és la primera vegada que l'escriptor fa notar la importància de recollir també aquest tipus de dades, com s'ha vist a la ressenya del *Cansoner català* de Pierre Vidal publicada a les pàgines del BAEC (Gomis 1886g: 220), comentada anteriorment.

passades a la vora de la llar, o les caloroses migdiades de l'estiu transcorregudes a l'ombra d'una paret o recolzat al tronc d'algun arbre (Gomis 1888: ix i 1998: 9).

Encara més concretament:

Cels Gomis, cuando declara que se dedicaba a la investigación folklórica para superar la monotonía y el aburrimiento, creo que emplea estas frases como un revulsivo, para separarse del cinismo de otros folkloristas que idealizaron una parte de la cultura popular mientras infravaloraban a sus portadores. De hecho, parece mostrar cómo puede recoger más información, sin hacer de su investigación un misterio sublime, ni una idealización nostálgica, ya que la sitúa en la cotidianidad más prosaica (Roma 1995: 192).

Segons Santasusagna, aquesta obra, juntament amb les posteriors dedicades a la botànica i la zoologia, formen part de l'orientació constructiva de la seva obra folklòrica, «no presentades aquestes obres ja com una explicació de les consideracions populars, sinó com a replega de les manifestacions de la saviesa general» (Santasusagna 1982: 243).

També de 1888 és l'article «Impressions d'una excursió a Sant Martí Sarroca, Torrelles i Pontons (província de Barcelona)» publicat al *BAEC* (Gomis 1888b). Datat a Sant Martí Sarroca, Torrelles i Pontons el 18 de desembre de 1885, el treball inclou material divers recollit en aquesta zona, entre el qual destaquen les llegendes sobre les marededéus trobades:²⁵¹

—És germana de la Verge de Montserrat, afegeix; perquè ha de saber que la Verge de Montserrat tenia dos germanes: la Verge de Foix i la de Penafel, més avall de Vilafranca.

—Bo! —penso jo—. Ja tenim aquí la mateixa història del Sant Cristó de Peralada, en la província de Girona, que també té dos germans: lo Sant Cristó de Balaguer i no recordo quin altre (Gomis 1888b: 275).

A més de recollir aquesta creença sobre la Verge de Foix com a germana de la de Montserrat, l'escriptor afegeix, amb to irònic, informació complementària sobre la repetició d'aquesta creença aplicada al santcrist de Peralada, a Girona.

L'any 1889 es publica l'article que continua el treball recopilat per Cels Gomis a «La Vall de Venasch» (Gomis 1883k), titulat «De la Vall de Venasch á Graus. Notas de viatge» (Gomis 1889a). En aquest article, que aporta informació recollida a Benasc i Graus entre el gener i el maig de 1882, s'hi troba una ruta sencera entre diferents localitats de la mateixa zona. El material recollit és divers, en aquest cas, i correspon, sobretot, a parèmies, etimologies populars i cançons.

D'aquest mateix any és un article datat a Saragossa el 22 de juny que narra «Una visita al Monastir de Piedra (provincia de Zaragoza)» (Gomis 1889b). L'escriptor re-

²⁵¹ Sobre les llegendes de marededéus trobades de Gomis, vegeu Samper (2013: 282-284).

cull sis cançons i una tradició sobre la festivitat de Sant Sebastià en què explica que el poble de Godojos no celebra la festivitat de Sant Sebastià i el sant els castiga fent morir en una nit la meitat més un dels seus habitants.

Les dificultats del «treball de camp»

Fruit de l'estada de Cels Gomis a Tortosa i Cardó els mesos de febrer i desembre de 1885, l'escriptor recull diferents materials que publica en dos articles al *BAEC* l'any 1890. El primer d'ells és «De Tortosa a Cardó» (Gomis 1890c).²⁵² En la descripció del recorregut entre aquests dos punts, Gomis anota que li ha cridat l'atenció la diferència de vestits i costums dels habitants d'aquesta zona comparats amb els d'altres zones catalanes (Gomis 1890c: 203). Aquesta diferència és un dels punts interessants d'aquest article i abraça també aspectes lingüístics:

Llur llenguatge és molt diferent del català de nostres demés encontrades, mes no me n'ocuparé per ser tasca que sés reservada mon consoci i amic en Ramon Arabia (Gomis 1890c: 204).

Gomis fa referència al «Vocabulari y notas folk-lóricas recollidas en Tortosa y la Ribera d'ebro» publicat per Ramon Arabia i Solanas dins la *Miscelánea Folk-lórica* de l'AEC (Almirall *et alii* 1887: 161-182).

L'escriptor es fixa a continuació en les cançons d'aquesta zona. A més de recollir-ne un bon nombre, també aporta informacions molt interessants. D'entrada, les contextualitza:

Lo cant peculiar d'aquestos pobles és la jota i canten més en castellà que en català, fins quan se refereixen a localitats purament catalanes (Gomis 1890c: 205).

Aquest fet dificulta la tasca del folklorista que pretén recollir versions catalanes d'aquestes cançons. Tot i això, hi ha un factor que l'afavoreix, que no és altre que la seva estada en aquestes terres, que l'acosta als seus habitants i li facilita el que avui en diem treball de camp:²⁵³

De manera que és molt difícil lo recollir-hi corrandes o follies catalanes; mes malgrat aquesta dificultat, gràcies a ma llarga permanència en l'encontrada, encara he pogut arregar les següents (Gomis 1890c: 206).

²⁵² Castellvell (1987) reproduïx les corrandes referides a Rasquera d'aquest article, entre altres mostres de folklore recollides per Gomis en aquesta localitat.

²⁵³ Com se sap, en el treball de camp és bàsic aconseguir la confiança dels informants per a obtenir la informació que es demana de la manera més directa possible i acostada al seu context original. Gomis n'és molt conscient i ell mateix així ho explica en les seves aportacions teòriques sobre la recol·lecció de la literatura oral popular (Gomis 1884f: 244; 1912b: 82).

A continuació, i després d'anotar vint-i-una cançons recollides en català, Gomis reprèn l'explicació de l'excursió a Cardó. Durant aquest trajecte l'acompanya un noi de la zona, a qui l'escriptor no s'està de demanar-li també cançons. Gomis anota la conversa, de gran interès des d'un punt de vista sociolingüístic:

Sort he tingut, per a no avorrir-me en aquestes dues hores de marxa, del mosset que m'acompanyava! Era aquest un xicot de quinze a setze anys que mai parava de cantar: darrere d'una cançó l'altra, mes casi totes castellanés.

—Què no en saps cap de catalana? —li dic.

—Què no ho són les que canto? —em respon.

—No, home, són castellanés.

—Doncs ara n'hi cantaré una en català.

I canta:

Si no fuera por tirar
me marcharía a los barcos;
pero si voy y no tiro
no me darán ningún cuarto.

—Però, home, —li dic—, aquesta és tan castellana com les altres.

—¡Guai! Nantres les cantem així. A veure aquesta si serà de les que vostè vol:

Debajo de *tis* enaguas
llevas el *hierro-carril*...

—No, home, no: sembla mentida que no sàpigues distingir lo castellà de lo català.

Les vull per l'estil d'aquesta:

Marieta, cistellera,
tu que en saps de fer cistells...

—¡Ah, ja!

I llavors començà a cantar-ne de realment catalanes, mes no sense barrejar-hi de quan en quan alguna de castellana (Gomis 1890c: 209).

Més enllà de l'interès per les versions catalanes de les cançons, aquest fragment serveix d'exemple, d'una banda, del treball de camp dut a terme per Gomis. Davant el fet de no obtenir la resposta esperada (cançons en català, en aquest cas), l'escriptor recorre a un exemple que ha de permetre al seu informant saber què li està demanant. D'aquesta manera, obté (no sense dificultats) allò que busca. D'altra banda, aquesta conversa és un clar exemple de la manca de distinció entre dues llengües (català i castellà) en un context determinat, com són un tipus de cançons en què s'utilitza habitualment una llengua concreta com a mitjà d'expressió. La sorpresa de Gomis davant el desconeixement de l'informant, que creu cantar en català quan ho fa en castellà, contrasta precisament amb la naturalitat d'aquest segon, que utilitza de manera natural la llengua que creu més convenient en cada cas i sense adonar-se'n.

El segon article publicat aquest any i que presenta material recollit durant l'estada de l'escriptor per terres ebrenques és «Tradicions de Cardó» (Gomis 1890d). Del material aplegat en aquesta zona destaquen, de manera especial, dues rondalles en què el geperut adopta el paper protagonista (reservat a l'heroi) i les dades contextuals que dóna el folklorista relatives als informants, un tret que podem trobar a moltes de les seves publicacions i que no és gaire habitual en els folkloristes d'aquesta època.²⁵⁴ La primera és un «qüento» del gegant beneït, «Contat per En Joan de Bruno (a) Tocayo, de Costumà, home de cinquanta i tants anys, que s'havia criat en lo Convent de Cardó» (Gomis 1890d: 222). La segona Gomis la recull de «Macià Benajes, carnisser de Rasquera» (Gomis 1890d: 224).

L'any 1891 les dues primeres societats excursionistes catalanes (l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i l'Associació d'Excursions Catalana) es fusionen i apareix així el Centre Excursionista de Catalunya (Prats 1988: 103-104). Francesc Ubach i Vinyeta i Francesc de S. Maspons i Labrós, presidents, respectivament, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i de l'Associació d'Excursions Catalana, són els encarregats de fer efectiva la fusió. La nova entitat persegueix els mateixos ideals de les respectives associacions fusionades.²⁵⁵

Les col·laboracions que fins ara s'han vist de Cels Gomis tant en el *Butlletí* com en l'*Anuari* de l'AEC es troben, a partir d'aquest any, al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Aquesta nova publicació, que és continuadora de les publicacions de les dues entitats fusionades,²⁵⁶ apareix el mes de gener de 1891 i es publica fins al mes de desembre de 1938, amb un total de 523 números.²⁵⁷

254 La primera d'elles pertany als tipus ATU 1060 (Squeezing the [Supposed] Stone) + 1062 (Throwing a Stone) + 1049 (The Heavy Axe) + 1115 (Attempted Murder with a Hatchet); la segona pertany als tipus ATU 1551 (The Wager That Sheep are Hogs) + 1538 (The Revenge of the Cheated Man). Per als detalls, vegeu Samper (2013: 233-236; 252-256).

255 Per als detalls de la fusió, vegeu Iglésies (1964: 167-172) o Roma (1996: 145-150). Maspons (1894: 8) detalla que l'acord per fusionar les dues entitats es produeix el 22 de setembre de 1890. Aquest acord, però, no es ratifica en les juntes generals de les respectives associacions fins als dies 20 (Associació Catalanista d'Excursions Científiques) i 22 (Associació d'Excursions Catalana) de febrer de 1891 com es detalla al BCEC 1, núm. 1 (gener-juny, 1891): 2.

256 El *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* i *L'Excursionista*.

257 Es poden consultar íntegrament tots aquests números al dipòsit digital de documents de la UAB: <<http://ddd.uab.cat/record/27613>>

La Botànica popular i el folklore «a l'anglesa»

Els primers treballs de Gomis que apareixen en aquesta publicació són un estudi d'hidrografia i un treball de toponímia. Abans, però de la fusió de les dues entitats, apareix en aquest mateix any el sisè volum de la Biblioteca Popular de l'Associació d'Excursions Catalana. Cels Gomis és novament l'autor del volum, que porta per títol *Botànica popular ab gran nombre de confrontacions*.²⁵⁸ Gomis explicita al pròleg la seva font d'inspiració a l'hora de fer aquest treball. Es tracta de l'obra de Paul Sébillot (1843-1918) *Traditions et superstitions de la Haute-Bretagne*, publicada l'any 1882 a París en dos volums i que l'impacta profundament:

La lectura de l'obra de Paul Sébillot *Traditions et superstitions de la Haute-Bretagne* em va fer acudir la idea de col·leccionar les dites, creences i supersticions que en Catalunya hi ha sobre animals i plantes, decidint-me avui a ordenar les notes que sobre aquestes darreres he recollit, i que, encara que molt incompletes, són molt més nombroses que les publicades per aquell autor francès (Gomis 1891c: v).

El mateix Paul Sébillot escriu la ressenya de l'obra a la *Revue des traditions populaires*²⁵⁹ i elogia la feina del folklorista català:²⁶⁰

Dans sa préface l'auteur veut bien dire que l'idée de recueillir la botanique populaire de son pays lui est venue à la lecture de deux chapitres de mes Traditions et Superstitions; il a, en effet, suivi la méthode que j'avais employée; mais j'avais donné une simple esquisse, il a fait un excellent tableau, où l'on trouve un grand nombre de proverbes, de devinettes, de contes et de superstitions de tout genre. Les monographies sont au nombre d'une centaine, et elles sont parfaitement traitées. C'est, à ma connaissance du moins, la plus importante contribution à la Flore populaire d'un pays déterminé qui ait été faite, et le livre de M. D. C. G. mérite une place très honorable parmi les monographies publiées dans ces dernières années (*Revue des traditions populaires* 6, núm. 5 [15 de maig, 1891]: 318-319).

I també utilitza exemples d'aquest llibre de Gomis en l'article «Le tabac dans les traditions, les superstitions et les coutumes» publicat a la mateixa revista (Sébillot 1893).

És precisament a través de Paul Sébillot que Cels Gomis coneix l'escola anglesa del folklore, l'anomenat folklore «a l'anglesa» en terminologia de Pujol, que culmina a

258 El BAEC 13, núm. 145-147 (octubre-desembre, 1890): 241 anuncia que el llibre «està en premsa i sortirà a llum dintre breus dies»; el volum apareix ressenyat a *L'Avenç*, 2a èp., III, núm. 4 (30 d'abril, 1891): 127.

259 La *Revue des traditions populaires*, fundada per Paul Sébillot, és l'òrgan de la Société des Traditions Populaires de París i es publica en aquesta ciutat entre els anys 1886 i 1895.

260 La *Tradition* també es fa ressò de la publicació del llibre i destaca la feina feta per Gomis i pel Centre Excursionista (*La Tradition* 5, núm. 52 [juliol, 1891]: 223-224).

Anglaterra el 1878 amb la creació de la Folk-Lore Society²⁶¹ i arriba a Espanya a través d'Antonio Machado y Álvarez (Demófilo) (Pujol 1993: 15; 1999: 99).²⁶² Sébillot, pare de la folklorística francesa, arriba a Catalunya principalment a través de la *Littérature orale de la Haute-Bretagne* (1881), que inicia la col·lecció de *La Littérature Populaire de Toutes les Nations* («autèntica Bíblia dels folkloristes positivistes»), els dos volums esmentats de *Traditions et superstitions de la Haute-Bretagne* (1882) i els tres primers (1880-1882) dels quatre volums dels *Contes populaires de la Haut-Bretagne* (Pujol 1989: xxvi-xxvii).

La primera part del llibre presenta diferents modismes de caire general. El gruix de l'obra consisteix en la presentació de comparacions, creences, modismes, aforismes, cançons, endevinalles i un llarg etcètera de cadascuna de les plantes presentades, per ordre alfabètic. Com indica el títol, i de la mateixa manera que havia fet amb la *Meteorologia*, Gomis acompanya les diferents entrades amb altres resultats recollits en zones de parla no catalana, enriquint d'aquesta manera l'obra.²⁶³

Les aportacions lexicogràfiques de Gomis

Una de les peticions que s'havia fet dins l'«interrogatori folklòric» enviat pel Consell del Folk-Lore Català als socis delegats l'any 1886, demanava informació lexicogràfica sobre «Noms que porten les partides d'eix terme municipal» (Almirall *et alii* 1887: 132). Tot i el poc èxit d'aquesta iniciativa, una de les respostes més interessants és de Cels Gomis i es produeix uns anys més tard, concretament el 1892 amb l'article «Alguns noms topogràfics, propis de Mequinzenza, Fayó, Nonasp, Fabara y Maella, pobles que formen la frontera de la llengua catalana en la província de Saragossa». Del contingut d'aquest recull lexicogràfic cal destacar:

A Gomis se li ha d'atribuir haver estat el primer de recollir de la llengua viva el mot *argall* (=aragall), mot dels orígens de la llengua que després s'ha modificat en *xaragall* a Catalunya en general o *saragall* a les Illes (Luna-Batlle 2003: 521).

D'aquest mot diu Gomis:

ARGALL. — *Argall, argallet*, noms donats en Nonasp al *xaragall* o còrrec obert en los costers per les aigües de pluja (Gomis 1892b: 53).

261 Sobre aquest folklore britànic, vegeu l'estudi de Dorson (1968), especialment les pàgines: 266-315, en relació amb la Folk-Lore Society. Per al context europeu general, vegeu també Cocchiara (1971).

262 Per als detalls, vegeu la creació de Folk-Lore Català, explicat anteriorment, i el mateix article de Pujol (1999). Sobre l'evolució del folklore clàssic fins a l'actualitat, vegeu Pujol (2007a; 2007b).

263 La premsa internacional es fa ressò de la publicació del llibre amb ressenyes a l'*Archivio per le tradizioni popolari* (vol. x) i la *Literary World* de Londres (22 de maig) (FCGM: registre 76/12).

Luna-Batlle insisteix que tria aquest exemple «per fer justícia a Cels Gomis» ja que «la petita aportació al coneixement dels parlars de Cels Gomis dins de les publicacions excursionistes ha passat, doncs, només en part a les obres lexicogràfiques» (Luna-Batlle 2003: 521-522).

D'aquesta aportació lexicogràfica d'en Gomis, també se'n fa ressò la premsa de l'època. A *La Vanguardia* del 15 de gener de 1892 es pot llegir la notícia de la lectura d'aquesta «colección de palabras topográficas propias de la comarca que forma la frontera catalana en la provincia de Zaragoza». Sobre les paraules, es diu que el mateix Gomis les «ha recogido vivas en la boca del mismo pueblo». Aquesta lectura del treball de Gomis, que s'acompanya d'una altra lectura de Brunet i Bellet sobre les reformes ortogràfiques catalanes que es volen introduir, propicia les reflexions de Ramon Arabia i Solanas sobre la importància d'aquest tipus d'estudi i que *La Vanguardia* recull:

El señor Arabia y Solanas, que fue el lector de este trabajo, hizo después de leído algunas consideraciones encareciendo la importancia de esta clase de estudios, principalmente por lo que pueden ayudar a resolver el problema de la ortografía catalana, puesto que con la reunión de todas ellas podría formarse un vocabulario de locuciones viviente, que serviría para aclarar muchas dudas respecto a si tal o cual palabra es o no anticuada, y si puede, por lo tanto, usarse en literatura, como también a su manera propia de escribirse, según su pronunciación y significado (p. 6).

Més col·laboracions per al Centre Excursionista de Catalunya

D'aquest mateix any són els articles «Tradicions fabarolas», publicat al BCEC (Gomis 1892c), i «Le télégraphe» que apareix a la *Revue des traditions populaires* (Gomis 1892a), probablement gràcies al contacte amb Paul Sébillot.²⁶⁴ Les «Tradicions fabarolas» són fruit de l'estada de Gomis a Favara el 24 de gener de 1892. L'escriptor hi recull dues tradicions. L'una és «Lo regidor de Valimanya», en què s'explica la mort a traïció del regidor de Valimanya i com la gent de Favara intenta venjar-lo. L'altra és «La casa dels moros», s'hi parla del sepulcre romà que hi ha a Favara i que es coneix amb el nom de «Casa dels moros». S'hi explica que allí hi ha una entrada que condueix a grans sales plenes de tresors. En aquest lloc, hi viu una mora encantada que, de vegades, surt a passejar per aquesta zona, coneguda com la «carrera de la mora». El palau no es pot visitar ni tampoc tombar perquè quan ho intenten es gira un vent molt fort.²⁶⁵

²⁶⁴ «Le télégraphe» correspon al tipus ATU 1710 (Boots Sent by Telegraph). Per als detalls, vegeu Samper (2013: 259-260).

²⁶⁵ Aquestes dues tradicions recollides per Gomis apareixen també al recull *Lo Molinar* d'Artur Quintana (1995: 262-263; 266).

El 8 d'abril de 1893, Gomis visita la ciutat d'Olot on recull una tradició explicativa sobre l'origen de l'estany de les Preses que publica a «De com se formà l'estany de Las Presas» dins del BCEC (Gomis 1894a). Resulta interessant perquè Gomis explica la versió que circula a través de la tradició oral només per a desmentir-la des d'un punt de vista científic:

Diu també la tradició que aquestes preses naturals foren destruïdes per la mà de l'home, i fins un que s'ha ocupat molt de les coses d'Olot²⁶⁶ atribueix aquesta destrucció als moros. Mes aquestos no estigueren pas tant de temps possessionats d'aquesta enconstrada per a què poguessin pensar en fer-hi obres. [...]

Jo crec que la destrucció d'aquelles preses fou deguda a una causa tan natural com la de la llur formació: una corrent volcànica les formà, i lo continuat còrrec de la corrent d'aigua les destruï (Gomis 1894a: 259).

El folklorista conclou: «Deixem tranquils als moros i donem a la naturalesa lo que és seu» (Gomis 1894a: 260). No és la primera vegada que l'escriptor fa aquest comentari. En un dels articles que recullen la seva estada per la província de Guadalajara afirma «És particular la creença tan generalment estesa per tot Espanya entre el poble, de que tota obra antiga és obra de moros» (Gomis 1882m: 195). Aquests són clars exemples d'aquesta visió racional i científica de l'escriptor, que seguint les idees exposades a l'edició de 1884 de *La lluna segons lo poble*, recull les creences per a desmentir-les des d'un punt de vista racional.

El 1894 el Centre Excursionista de Catalunya inaugura una nova col·lecció, la Biblioteca Econòmica,²⁶⁷ amb un treball monogràfic de Cels Gomis dedicat a la vall d'Hostoles (Gomis 1894b), resultat de la seva estada a les Planes d'Hostoles entre els mesos de desembre de 1892 i gener de 1893. La primera part del treball és eminentment excursionista. Gomis hi descriu la zona en qüestió, tot oferint-ne abundosos detalls. En la segona part, hi presenta tres tradicions d'aquesta zona: «La pubilla del castell de Hóstones», «La serpent de la vedruna»²⁶⁸ i «Lo Sant Cristo Gros». La publicació d'aquest treball s'emmarca en els estudis comarcals desenvolupats a Catalunya a partir de 1881, duts a terme en el marc de les societats excursionistes. Aquestes investigacions territorials demostren la necessitat d'emprendre treballs monogràfics, com el de Gomis, per tal d'assolir-ne amb més exactitud l'estudi global (Martí 1994: 148).

L'any 1895 el BCEC acull més treballs de Gomis, amb informació folklòrica diversa. A «L'invençió de la fanga i els arpells» (Gomis 1895a) dona notícia de l'existència de diferents variants d'aquest mateix relat en diferents territoris de parla catalana.

266 GOMIS] Paluzie en sa *Història d'Olot* (Gomis 1894a: 259).

267 Com s'anuncia al BCEC 4, núm. 15 (octubre-desembre, 1894): 273.

268 Sobre la catalogació de «La serpent de la vedruna», vegeu Samper (2093: 334-335).

En aquest cas també facilita l'ofici de l'informant, un «peó caminer».²⁶⁹ A «Gnomos y follets» estudia aquests dos éssers de l'imaginari popular. Com és habitual en el cas de Gomis, un dels factors a destacar és l'existència de diferents variants i la comparació amb diferents zones. El mateix article es torna a publicar a les pàgines de *L'Atlántida* l'any següent (Gomis 1896f).²⁷⁰

L'estada de Gomis a Vic el desembre de 1864 propicia l'article «L'arpa de Davit» publicat al *BCEC* el 1896. L'escriptor recull un relat que explica per què els habitants de Taradell toquen l'arpa: quan David es mor i arriba al cel, sant Pere li diu que no hi pot entrar amb l'arpa; David l'ha de llençar i l'arpa cau a Taradell. El folklorista comenta, en una nota, una versió d'aquest mateix relat que ha recollit a Vilaverd, al Camp de Tarragona.²⁷¹ A «Origen d'un modisme ampurdanés», també de 1896, Gomis hi explica l'origen d'un modisme a partir de les vivències del personatge que li dona nom.²⁷²

El món de les composicions populars cobra protagonisme en un article de 1897 en el qual Gomis presenta diferents variants de follies recollides a Fraga, Mequinensa i Tortosa (Gomis 1897a). Cada folia ve acompanyada de comentaris de caire divers, referits a la zona de recollida, possibles variants, etc. Amb relació a l'interès de l'escriptor per la llengua, destaca la nota següent, referida a una folia recollida a Mequinensa:

Per més que he fet, no he pogut trobar a Mequinensa cap folia una mica sèria en català, sent així que n'hi ha moltes en castellà. Aquesta observació puc fer-la extensiva a totes les poblacions de la ribera de l'Ebre. No sembla sinó que el català no es pugui emprar, per lo que als cants populars se refereix, més que per a cançons de broma (Gomis 1897a: 114).

Ens trobem davant d'un exemple clar de diglòssia en què el català és vàlid per a representacions de tipus humorístic però no quan es tracta d'àmbits de nivell elevat. També demostra, un cop més, la sensibilitat lingüística de l'escriptor.

L'excursionisme torna a agafar el protagonisme a «De Sant Feliu de Pallarols a Olot, passant per la dreuera» en què Gomis explica, amb profusió de detalls com és habitual en ell, aquest recorregut, fruit de la seva estada a Sant Feliu de Pallerols el Diumenge de Rams de l'any 1892. D'interès folklòric són les llegendes sobrenaturals que anota en aquest article i que anticipen l'interès de l'escriptor per un tema al qual dedica tot un monogràfic, com és la publicació pòstuma *La bruixa catalana* de 1987.²⁷³

269 Per als detalls d'aquest relat i altres versions catalanes, vegeu Samper (2013: 336-338).

270 Per als detalls d'aquesta llegenda, vegeu Samper (2013: 389-394).

271 Sobre aquesta tradició explicativa, vegeu Samper (2013: 373-377).

272 Es tracta del tipus ATU 1960D (The Great Vegetable) + 1891 (Catching a Rabbit); per als detalls, vegeu Samper (2013: 264-265).

D'altra banda, Vila (2010) recupera i transcriu l'original d'aquest recull de «modismes empordanesos» que es troba al FCGM (registre 072/01).

273 Sobre la catalogació d'aquestes llegendes, vegeu Samper (2013: 277-278; 325-326; 425-428).

L'any 1896, s'anuncia al número 4 de *L'Atlántida* la propera inauguració d'una nova secció:²⁷⁴

En lo vinent nombre inaugurarem la secció de Folk-lore tan interessant en la literatura catalana; començarà amb un estudi sobre lo popular estiuet de Sant Martí, de l'il·lustrat escriptor D. Cels Gomis, seguint després, costums, cançons i tot lo perteneixent a dita ciència popular (*L'Atlántida* 1, núm. 4 [1 de juliol, 1896]: 15).

L'estudi anunciat es publica, efectivament, al número 5, corresponent al 15 de juliol (Gomis 1896d). Es tracta d'un article sobre una tradició explicativa (l'estiuet de sant Martí),²⁷⁵ amb referències a una altra tradició explicativa (les petjades del cavall de sant Martí) a Trillo, Sotoca i Teras de Viana (Espanya), i Padirac (França).

Entre els mesos de gener i juliol de 1901, es publica el treball «Literatura oral catalana. Ditxos tòpics» a les pàgines del BCEC. Cels Gomis presenta en aquest article el resultat del seu treball de camp acompanyat de diferents variants i explicacions. En aquest cas, es tracta d'un dels temes que més vegades es troben en els seus treballs, com són les representacions populars de dites i refranys. La seva intenció queda prou clara a l'inici del treball:

Mes pretencions no passen de voler fer un petit assaig sobre aquesta branca de la literatura oral catalana, formant un aplec dels ditxos recollits per mi en mos diferents viatges per nostres encontrades i posant-hi les confrontacions i referències amb els ditxos d'altres pobles de nostra península. Me donaré per plenament satisfet si mon petit treball desperta en altres el desig d'anar-lo augmentant i arribem a tenir, més o menys tard, una col·lecció complerta dels ditxos tòpics de nostra benvolguda Catalunya (Gomis 1901a: 12).

A les pàgines del BCEC d'aquest any l'escriptor també publica articles de caire excursionista, fruit dels seus viatges. En aquest cas, Gomis descriu i narra les seves impressions de Ciudad Rodrigo, a Salamanca (Gomis 1901c) i de Medina del Campo, a Valladolid (Gomis 1901d). També d'aquest any és un article dedicat de manera pòstuma a Josep Serra i Campdelacreu (1848-1901), soci del CEC, de qui destaca, especialment, la seva modèstia (Gomis 1901b).

274 *L'Atlántida*, vinculada a «l'actuació periodística» de Jacint Verdaguer (1845-1902) apareix a Barcelona del 15 de maig de 1896 fins al 13 de desembre de 1900. Fundada, oficialment, per Josep Quera de Córdoba (1879-1958), és dirigida, entre d'altres, pel mateix Jacint Verdaguer, Simó Alsina i Clos (1851-1920) i Josep M. Folch i Torres (1880-1950) (Torrent/Tasis 1966: 216).

275 Per als detalls de la tradició explicativa i la llegenda hagiogràfica sobre l'anomenat «estiuet de sant Martí», vegeu Samper (2013: 359-368; 389-394).

L'excursionisme i el folklore segons Gomis

L'any 1902, amb motiu de les festes jubilaires celebrades per commemorar el 25è aniversari de la fundació del CEC, Cels Gomis realitza una conferència sobre «L'excursionisme i el folk-lore».²⁷⁶ Es tracta d'una breu aportació teòrica al tema, que complementa, en aquest sentit, amb els articles d'aquest mateix tipus presentats per l'escriptor.²⁷⁷ En aquesta conferència (publicada posteriorment al BCEC) Gomis parla de la «fugida» de les tradicions de les grans ciutats (en contraposició amb els pobles) i de les dificultats amb les quals topa el folklorista que pretén recollir-les. En aquest sentit, hi té un paper important la immigració, que afecta no només les tradicions i els costums locals sinó també la llengua:

La contínua immigració de forasters fa que no hi hagi en les grans viles un poble típic, sinó una barreja de pobles que poc a poc se compencten i acaben per formar un poble mestís que corromp la llengua i les costums locals. I la prova és que on pitjor se parla la llengua d'un país és en els grans centres de població. Quina diferència entre el francès que es parla a la Touraine i el que es parla a París! Quant més pur i castís no és el castellà que es parla a Valladolid o a Salamanca que el que s'usa a Madrid! (Gomis 1902b: 47).

Es veu aquí un clar ressò de l'esperit romàntic que cercava l'ànima del poble en aquelles manifestacions populars pures que encara no havien estat corrompudes per la barreja amb les d'altres pobles. En el cas de la llengua, i seguint aquest mateix esperit romàntic, l'escriptor reivindica la puresa de la llengua que encara es conserva en determinats llocs que no es corresponen, habitualment, amb els centres i nuclis més importants (i més poblats), que han rebut la influència més directa de l'arribada dels nousvinguts. Gomis se centra en el cas que coneix personalment i que ens interessa de manera especial, el català i, en aquest cas, el català de la capital:

I què direm del català que es parla a Barcelona? Lo que aquí es parla i s'hi escriu és un català bord, barreja de català i castellà, i encara hi ha qui hi barreja además paraules del francès per a què hi hagi una mica de tot; qui més qui menys, tothom hi parla en *municipal*, i fins s'hi escriuen els diaris que més s'alaben de voler conservar la puresa de la nostra llengua. I lo que hi passa amb el llenguatge hi passa encara en molta més gran escala amb les tradicions: les han barrejades de tal manera que no hi ha medi de treure'n l'entrellat (Gomis 1902b: 47).

Gomis introdueix el concepte de «català bord» per a referir-se a la variant parlada per la població de la capital catalana per influència de llengües veïnes com el cas-

276 Concretament, el 3 de febrer de 1902, com recull el BCEC 12, núm. 85 (febrer, 1902): 62.

277 Com són la «Lliteratura oral catalana» (Gomis 1884f) i la seva ampliació, «Folklore català» (Gomis 1912b).

tellà i, fins i tot, el francès. Aquesta influència sobre la llengua parlada no obeeix tant a qüestions geogràfiques de proximitat sinó que s'hi poden veure més aviat qüestions de prestigi social. D'aquí, l'ús per part del folklorista del terme «municipal». La interferència lingüística també es pot traslladar a l'àmbit de la literatura popular. De fet, l'escriptor creu que és en aquest darrer àmbit en el qual s'acusen més les relacions entre les tradicions i els costums de pobles diferents i que acaben per crear-ne de noves, resultat de la fusió de les anteriors.

Existeix, doncs (i així ho manifesta Gomis), una estreta relació entre llengua i tradició.²⁷⁸ L'escriptor continua l'article explicant que, a les grans ciutats, només s'hi pot trobar un tipus de folklore, les «beneiteries». Gomis critica el ritme accelerat de les ciutats així com la seva manera de viure i de veure el món. La reivindicació del poble és més que evident. És en aquestes viles, allunyades dels grans centres, on cal cercar, segons ell, les tradicions de la literatura oral. Gomis adverteix, però, dels grans canvis dels darrers quaranta anys,²⁷⁹ amb la millora de les comunicacions i la reducció de les distàncies. Tot plegat ha portat grans canvis a la societat i fa que la tasca del folklorista esdevingui més difícil i s'hagi de fer com més aviat millor. Com havia fet a «Literatura oral catalana» (Gomis 1884f) també fa explícita la dificultat de la tasca que cal realitzar, amb relació a la desconfiança de l'informant davant del foraster.²⁸⁰

Cal, doncs, com he dit abans, que el folklorista cuiti a anar-hi, si vol recollir lo poc que hi queda. I encara anant-hi li ha d'ésser molt difícil recollir-ho (Gomis 1902b: 49).

La idea que Gomis té del treball de camp, en el cas del folklore, i de la recollida d'aquest tipus de material, és moderna, fet que l'allunya de la majoria dels seus contemporanis:

Mes no n'hi ha prou amb recollir lo d'una sola encontrada: és menester confrontar-ho amb lo que de similar hi hagi en les altres, puix de no fer-ho així no es coneixerien les semblances ni les diferències que pot haver-hi entre les creences, supersticions, costums i llenguatge d'unes i altres (Gomis 1902b: 49).

L'escriptor reivindica la importància de les variants en el treball de camp. I no només pel que fa al folklore. En el cas concret català i en relació amb la llengua, Gomis té una visió també moderna ja que creu que cal conservar cada variant lingüística tal i com s'ha dit, sense retocar-la ni unificar-la amb relació a les altres o a les que gaudeixen d'un major prestigi:

278 Sobre el model de llengua en el cas concret de les rondalles en el període romàntic, vegeu Guiscafrè (2011).

279 Cal recordar que l'article s'escriu tot just a principis del segle xx.

280 En aquest sentit, Gomis destaca de nou (per la seva experiència com a tal) la figura del soci delegat, ja que aquest soci s'involucra en la vida del poble i pot acostar-se més als seus habitants.

Dins de Catalunya mateix amb prou feines hi ha cap encontrada que no tingui alguna particularitat de llenguatge que la distingeixi de totes les demés. Per això és precís escriure lo que es reculli tal com ho diguin els que ho contin, a fi i efecte de no fer parlar a un pagès del Camp de Tarragona com a un de la Conca de Tremp, o a un de l'Empordà com si fos de la Vall de Ribes, de la Conca de Barberà o de la Ribera d'Ebre. El principal defecte dels folkloristes catalans és posar-ho tot en barceloní, que, com he dit abans, és un català degenerat (Gomis 1902b: 49).

Aquestes línies suposen tota una declaració de principis per part de l'escriptor que reivindica la importància de conservar totes les variants recollides al treball de camp i de presentar-les, després, conservant la seva forma original, sense passar-les pel sedàs d'una única variant pel fet de gaudir de més prestigi. Aquesta filosofia de treball també la segueix des d'un punt de vista temàtic quan presenta, en alguns dels seus treballs, variants que, pel seu to o pel seu llenguatge s'allunyen de la tendència general, marcadament conservadora.²⁸¹ En aquest sentit, Gomis segueix la línia encetada per Milà i Fontanals (Comas 1915: 242), que contrasta amb la d'altres folkloristes posteriors a ell (com Sebastià Farnés, Aureli Capmany o Joan Amades) que van optar per retocar i recrear les versions recollides per tal de donar-los un aspecte més elaborat des d'un punt de vista estètic (Oriol 2003).

Cels Gomis *versus* Francesc Maspons i Labrós

El dia 1 de setembre de 1901, mor als seixanta-un anys, a la casa pairal de Bigues, Francesc de Sales Maspons i Labrós, un dels folkloristes més importants d'aquesta època (Pujol 2010: 45).²⁸² Cels Gomis és l'encarregat, el 3 de gener de 1902, de llegir davant dels socis del CEC la «notícia necrològica» del folklorista, dins la sessió que el Centre dedica a qui va ser-ne el president honorari, com ho recull *La Vanguardia* del dia següent:

La necrología estuvo a cargo de don Celso Gomis, quien hizo una reseña crítica de las obras del señor Maspons, consignando con especialidad el profundo cariño que en todas ellas revela el autor a Cataluña y sobre todo, a la comarca vallesana en que nació (p. 2).

Aquesta necrològica es publica al *BCEC* (Gomis 1902a) i representa una oportunitat immillorable per veure la valoració que l'escriptor fa del seu contemporani, amb

281 Un exemple clar el trobem en la nota que acompanya una de les cançons recollides per Gomis a l'«Aplech de cançons populars catalanes», com s'ha vist anteriorment. Sobre aquest aspecte, vegeu Prats (1985; 1994).

282 Per a l'estudi de Maspons i Labrós resulta imprescindible la introducció de Josep M. Pujol (2010) a la nova edició del *Rondallaire*.

qui s'havia relacionat dins de l'àmbit folklòric i excursionista.²⁸³ Gomis adverteix a l'inici que no pot fer-la tan extensa com ell voldria, sobretot atès el Reglament de l'entitat que no permet entrar en qüestions polítiques:

El nostre Reglament, molt sàviament per cert, nos mana que al pujar aquí deixem la política al peu de l'escala, sola manera de que ens hi poguem aplegar tots els que, estimant per igual a Catalunya, tinguem diferent modo de pensar respecte als medis de regenerar-la (Gomis 1902a: 42).

Així, Gomis se centra en la figura de Maspons «baix el punt de vista literari, folklòric i excursionista» (Gomis 1902a: 42). Ja en el primer punt s'aprecien diferències entre els dos autors, pel que fa a l'itinerari vital, tot i la proximitat d'edat.²⁸⁴ Gomis explica com durant els primers anys de joventut, coincidents amb una època agitada políticament,²⁸⁵ mentre la majoria del jovent (entre el qual cal incloure de manera especial el mateix Gomis) es dedicava a la política, Maspons es va centrar en les investigacions de tipus històric, aplegades, la majoria, a les pàgines de *Lo Gay Saber*.²⁸⁶

La importància de Maspons dins el camp de la rondallística és indiscutible. De fet, és el responsable de publicar «el primer aplec imprès de rondalles catalanes que es basa de manera sistemàtica i exclusiva en fonts orals i les posa per escrit en català respectant-ne l'argument i els personatges» (en paraules de Josep M. Pujol 2010: 7), després de la primera incursió en aquest camp que va suposar la publicació dels «Cuentos infantiles (rondallas) en Cataluña» de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) el 1853 i de l'aparició de *Lo llibre de l'infantesa* de Terenci Thos i Codina (1841-1903) el 1866 (Pujol 2004; 2012). Maspons suposa doncs l'autèntic inici de l'interès per la recollecció rondallística a Catalunya amb la publicació dels tres volums de *Lo rondallayre* (1871-1874) i dels *Qüentos populars catalans* (1885).²⁸⁷ Gomis valora la importància d'aquests aplecs de rondalles (i d'altres, de «tradicions») i els ressegueix breument en aquest article. El que és important en aquest discurs de Gomis és remarcar l'estil literari de Maspons, sobretot en aquests escrits:

I és que en Maspons tenia el do de poetisar tot allò de que tractava. ¡Quant més n'havia de fer ús al descriure alguns dels episodis dels seus primers amors, que per ell foren també els darrers, puix que duraren tant com la seva existència!

283 Com s'ha vist quan coincideixen a l'«Aplech de cançons populars catalanes» (Gomis 1883n) i quan Maspons li escriu el pròleg de *Lo llamp y'ls temporals* (Maspons 1884). He analitzat la relació entre els dos folkloristes a Samper (2008).

284 Maspons neix el 1840 i Gomis el 1841.

285 Destaquen, per exemple, la revolució de setembre (1868) i l'aixecament republicà d'octubre (1869), el fracàs del qual provoca l'exili de Gomis a Ginebra (1870). Per als detalls, vegeu el capítol 2.

286 Diari que dirigeix el seu cunyat, Francesc Pelagi Briz i Fernández (1839-1889).

287 Precisament el segon volum de la Biblioteca Popular de l'Associació d'Excursions Catalana, com s'ha vist més amunt.

Mes aquesta facilitat de poetisar les coses, molt recomanable quan se tracta no més que de fer literatura, ja no ho és tant quan s'aplica al folklore, i el nostre amic no s'en sapigué despendre al dedicar-se a l'estudi del saber popular (Gomis 1902a: 43).

Gomis ressalta, aquí, una de les característiques pròpies de l'obra de Maspons (sobretot dels seus primers escrits) i que es pot fer extensiva a les dues primeres generacions de folkloristes,²⁸⁸ emmarcades dins l'estètica romàntica, i és aquesta manipulació del material recollit amb l'objectiu d'embellir-lo literàriament. Aquest és el punt en què Gomis discrepa obertament de Maspons:

[Als reculls de rondalles] s'hi veu massa la mà del col·leccionador; amb lo que, si bé hi guanyen molt els llegidors, que hi troben un estil més florit i agradable, hi perd en canvi bon tros la propietat del llenguatge, al que es deu procurar conservar el gust del terrer en què es conrea (Gomis 1902a: 43).

No és el mateix la creació literària que la recol·lecció folklòrica. En aquests autors, l'estètica literària està per sobre de la fidelitat al material recollit. En aquesta decisió hi tenen a veure, evidentment, motius de caràcter literari, però també ideològic, ja que el que es fa en la majoria de casos no és únicament reelaborar el material recollit sinó també excloure tot allò que no segueixi unes determinades directrius ideològiques. Tornant a l'obra de Maspons, Gomis exclou d'aquestes manipulacions literàries els *Jochs de la infància* (1874) en què la tasca de l'autor ha estat la de recollir i ordenar el material sense afegir-hi res de la seva pròpia collita.

En aquest article de Gomis del que es tracta és de lloar la figura de Maspons com a escriptor, folklorista i excursionista i criticar obertament una de les característiques de la seva obra no sembla una manera massa correcta de fer-ho (i menys en una necrològica). Però Gomis no pot evitar donar la seva opinió quan discrepa amb la resta, com passa en tota la seva obra (sigui política, folklòrica o pedagògica). Tot i això, donades les circumstàncies apunta la disculpa següent:

I ara vos prec que em dispenseu si he senyalat aquesta petita tara del nostre difunt amic. No és pas amagant els defectes com s'hi posa remei, sinó indicant-los, per a què els que vinguin darrere no hi tornin a incórrer (Gomis 1902a: 43-44).

I quina és l'opinió de Maspons en aquest punt? Per corroborar les seves afirmacions, Gomis rescata precisament unes paraules que Maspons li escrigué al pròleg de *Lo llamp y'ls temporals*:

Ademés que, en aquest punt, en Maspons pensava igual que jo, lo mateix que tots els que al folklore es dediquen. Vegi's què escrivia en el ja esmentat pròleg a *Lo llamp y'ls*

288 Seguint de nou la terminologia de Prats explicada a l'inici d'aquest capítol.

temporalis (plana XXI): «Ho conta com ho sent o li diuen, qualitat altament recomanable si no necessària en estudis d'eixa mena».

La veritat és que no es pot fer parlar a un pagès com si fos un doctor en filosofia i lletres; i si el poble fa un vers coix, la missió del folklorista és deixar-lo coixejar, no posar-li crosses (Gomis 1902a: 44).

El mateix Maspons recomana no manipular el material recollit. Cal tenir en compte alguns factors per entendre, més que justificar, aquesta contradicció entre el que pensa Maspons i el que fa a la seva obra. Com he apuntat més amunt, aquells escrits en què la ploma del folklorista es manifesta més obertament són, sobretot, els primers que va recollir. Són els que pertanyen, podríem dir, a la seva primera etapa com a folklorista, quan segueix l'estètica romàntica de la «seva» generació. A partir del 1881, Maspons entra en contacte amb les societats excursionistes i és, també, un responsable destacat en el procés de reunificació que condueix fins a la fundació del Centre Excursionista de Catalunya.²⁸⁹ Per tot plegat, però, no es pot qualificar Maspons de «folklorista excursionista». En aquest sentit, Prats (1988: 106) en destaca la consciència de la «dimensió cultural i patriòtica del fenomen excursionista a Catalunya», cosa que afavoreix la recerca que es vol dur a terme des de l'àmbit folklòric. D'alguna manera, Maspons s'adapta al seu temps i la seva figura serveix d'enllaç entre dues generacions: la seva, amb una estètica marcadament literària, i la següent, fomentada per l'aparició de les societats excursionistes. Prats (1988: 107) ho posa de manifest quan destaca la importància de Maspons com a «llaç d'unió entre les primeres generacions de folkloristes romàntics i la nova generació de folkloristes que sorgien de les societats excursionistes i s'escampaven pel país». Molts dels articles que escriu Maspons en aquesta etapa vinculada a aquestes entitats són producte de les seves excursions i el resultat que en deriva no és fruit d'una alteració literària a diferència de les obres anteriors. Aquest fet pot ser producte tant del canvi de contingut d'aquests treballs com fruit d'una evolució, arran del seu contacte amb la nova generació excursionista, allunyada de les tendències romàntiques imperants anteriorment. En aquest sentit s'expressen Prats/Llopart/Prat (1982) quan parlen del «doble sentit evolutiu del folklore català» en el cas de Maspons:

Maspons tampoc no estigué exempt dels excessos literaris en les seves publicacions, si bé en aquest sentit fou molt més moderat que la seva germana o que el mateix Briz. De fet, en les seves obres es reflecteix un doble sentit evolutiu del folklore català, provocat al seu torn per una doble influència externa i interna: d'una banda la pròpia evolució dels estudis de literatura popular arreu d'Europa, que es denota en la seva mateixa orientació teòrica i en la progressiva exigència pel que fa a la documentació de les

²⁸⁹ Maspons és soci de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i de l'Associació d'Excursions Catalana, de la qual també n'és president, des del 1883 fins que es dissol. També ocupa el càrrec de president del Centre Excursionista de Catalunya entre 1892 i 1896, per passar després a ser nomenat president honorari (Carulla et alii 1975).

recopilacions; d'altra banda una tímida ampliació del camp temàtic fruit de la renovació que impulsà al folklore català l'excursionisme, a partir dels anys vuitanta (Prats/Llopart/Prat 1982: 26).

Cels Gomis i Mestre i Francesc de Sales Maspons i Labrós representen doncs dues maneres diferents d'entendre la recol·lecció folklòrica al segle XIX. Propers temporalment per edat, segueixen trajectòries diferents pel que fa a la seva manera d'acostar-se al folklore. Maspons és deutor, sobretot a l'inici, d'una determinada estètica que implica una manera concreta de treballar en la recol·lecció folklòrica en què, abans que el material recollit, és més important l'aspecte com es presenta i la seva finalitat. Gomis, per la seva banda, segueix una trajectòria diferent i propugna la no-intervenció del recol·lector en el material folklòric aplegat. Tots dos coincideixen, en un moment determinat, en les societats excursionistes cosa que els acosta tot i mantenir encara una certa distància. El paper d'enllaç entre generacions de Maspons l'apropa als folkloristes representants del fenomen excursionista, com el mateix Gomis. Tot i això, les seves diferències són evidents. Un altre motiu que explica aquesta diferent manera d'entendre la recol·lecció folklòrica és, precisament, la seva ideologia política. Gomis i Maspons són defensors de la pàtria catalana i en desitgen la prosperitat. Com el mateix Gomis deixa clar a l'article necrològic, tot i que els objectius poden ser els mateixos (o propers) el camí triat per arribar-hi difereix. Políticament els dos autors no comparteixen unes mateixes idees. Això no impedeix, però, que es puguin aplegar (juntament amb d'altres escriptors amb aquestes mateixes característiques) sota un denominador comú, com pot ser l'excursionisme, i unir d'aquesta manera esforços.

Del mateix estil que aquest article dedicat a Maspons i Labrós, l'any 1903 Gomis en publica un altre dedicat aquest cop a Ramon Arabia i Solanas, autor clau de l'excursionisme català, i que l'escriptor llegeix amb motiu del XXVII aniversari de la fundació del CEC en la vetllada necrològica dedicada a Arabia.²⁹⁰ Gomis en destaca, en aquest cas, la feina duta a terme, sobretot, en el camp de l'excursionisme.

El 1904 és una altra data important perquè es constitueix la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya, presidida per Rossend Serra i Pagès (1863-1929) i amb Aureli Capmany (1868-1954) de secretari. Té com a antecedent la secció del mateix nom de l'Associació d'Excursions Catalana (Iglésies 1964: 222) creada en origen com la societat Folk-Lore Català, com s'ha vist.

290 *La Vanguardia* recull el 30 de novembre de 1903 la crònica d'aquesta sessió. Sobre la necrològica llegida per Gomis, es diu que era «un hermoso trabajo, debido a la pluma del notable escritor don Celso Gomis» (p. 3).

Cròniques des de Guadalajara

L'any 1906 Gomis recupera les quatre primeres parts de la seva extensa «Excursions per la província de Guadalajara», escrites originàriament a finals de 1880 i principis de 1881, les tradueix al castellà i les publica, sense les il·lustracions, durant quatre números, entre els mesos d'abril i setembre, a *El Briocense: periódico quincenal, festivo, literario y de noticias* del municipi de Brihuega.²⁹¹ En el primer dels articles recuperats, hi afegeix una nota final, datada el mes de març de 1906, que no es troba en la versió catalana original:

P.S. Desde 1880 acá he corrido una gran parte de nuestra península y en ningún punto de ella he vuelto a encontrar aquella especie de geodas calizas que tanto me llamaron la atención en Sierrezuela (Gomis 1906a).

En aquestes cròniques per la província de Guadalajara (i, per extensió, en la resta de cròniques escrites sobre qualsevol territori que visita), Gomis hi descriu el que veu i no s'està d'expressar-hi el seu malestar pel desapropiament dels recursos naturals de la zona, per la manca d'iniciativa industrial i per l'abandonament dels monuments artístics i històrics, com fa sempre en aquest tipus d'articles excursionistes. En aquest sentit, «Gomis está tan lejos de los hispanistas de ayer, que nos visitaban con los ojos teñidos de romanticismo, como de los turistas de hoy, que juegan a ser cómodos aventureros por un día», com diu Juan Pablo Calero (2010: 35), que ha recuperat recentment aquests articles de Gomis per acostar-los als habitants dels pobles que l'escriptor va visitar. L'editor afegeix:

¡Que nadie se sienta ofendido por sus palabras! Cuando tantos prohombres de Guadalajara, con el conde de Romanones al frente, entorpecían la modernización de la provincia y obtenían pingües réditos políticos de la pobreza económica de sus vecinos, es singular oír a un anarquista catalán proponer remedios y afligirse por la incuria que azotaba a estas comarcas tan lejanas y tan distintas de su Cataluña local. El eco de la solidaridad humana resuena con fuerza en sus palabras (Calero 2010: 35).

Calero es posiciona al costat de Gomis, més d'un segle després, i defensa la seva visió crítica de la realitat, fins i tot davant de la possible rebuda crítica de les paraules de l'escriptor català per part del lector d'avui:

A pesar de todo, estoy seguro que no faltarán alcarreños que, después de leer los artículos que hacen referencia a sus pueblos y comarcas, se sentirán ofendidos y protestarán airadamente. Unas descripciones muy crudas, algunas comparaciones discordantes y

291 Dirigit per l'historiador, periodista i cronista oficial de la província de Guadalajara, Antonio Pareja Serrada (1842-1925), es publica des del 20 de setembre de 1904 fins (com a mínim), el 31 de desembre de 1907, amb un total de 79 números quincenals.

ciertas opiniones no siempre afortunadas del autor provocarán duras respuestas lastradas con el malhumor habitual del que siempre se siente ofendido. Haremos mal en cargar las tintas contra quien sólo puso un espejo frente a la difícil realidad de la Guadalajara de la Restauración; mejor haríamos en desenmascarar a quienes, como el madrileño callejón del Gato de Ramón del Valle-Inclán, nos enseñan espejos deformantes que quieren hacer pasar por la auténtica realidad (Calero 2010: 35-36).

De les variants de la *Zoologia* a les aportacions teòriques del «Folklore català»

L'any 1910, el CEC publica una de les obres més extenses de Gomis de l'àmbit del folklore. Es tracta de la *Zoologia popular catalana* publicada dins la «Biblioteca Folkòrica» del CEC.²⁹² Al llarg de gairebé cinc-centes pàgines, l'escriptor presenta modismes, aforismes, creences, supersticions i un llarg etcètera de formes relacionades amb el món animal.²⁹³ Complement ideal de la *Botànica popular*, segueix l'estructura d'aquella i de la resta d'obres de Cels Gomis dedicades a aquest camp i, com ell mateix explicava a «L'excursionisme i el folk-lore» (Gomis 1902b), confronta cada resultat amb variants d'altres zones de dins i fora dels Països Catalans. Aquesta tasca, començada l'any 1882, resta inacabada ja que es pot ampliar, de la mateixa manera que ell ha fet amb altres obres seves. El mateix autor anima les futures generacions a seguir-la amb el seu mateix entusiasme. Amb la publicació d'aquesta obra, Gomis compleix l'anunci que havia promès al pròleg de la *Botànica popular* de 1891 quan diu que la lectura de l'obra de Paul Sébillot li «va fer acudir la idea de col·leccionar les dites, creences i supersticions que en Catalunya hi ha sobre animals i plantes» (Gomis 1891c: v).

Com ja havia passat amb la publicació de la *Botànica popular*, és el mateix Paul Sébillot qui es fa ressò del llibre a les pàgines de la *Revue des traditions populaires*. Sébillot destaca que Gomis adopta la classificació que havia donat a les *Traditions de la Haute Bretagne* (tom II, p. 3-208) i que «Ce volume est riche en faits, bien rapportés, et il constitue une des meilleures contributions qui aient été jusqu'ici apportées à la Faune populaire d'une région déterminée» (*Revue des traditions populaires* 25, tom xxv, núm. 12 [desembre, 1910]: 469).

292 És el volum novè, amb el qual es tanca la col·lecció Biblioteca Folkòrica del CEC (abans Biblioteca Popular de l'AEC), com s'ha vist anteriorment. Al BCEC 21, núm. 196 (maig, 1911): 164 s'anuncia la publicació del llibre. Anys abans, concretament els dies 18 i 25 de febrer i 1 de març de 1905, Rossend Serra i Pagès ja havia donat a conèixer als socis del CEC alguns fragments de l'obra, com recullen el BCEC 15, núm. 121 (febrer, 1905): 61 i el BCEC 15, núm. 122 (març, 1905): 90.

293 Bellés (2004: 64-65) comenta el parentiu entre algunes de les dites recollides per Gomis en aquesta obra i els bestiaris medievals.

El 1912 apareixen novament obres ja conegudes de Gomis. A les pàgines de l'*Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa* publica «Folklore català».²⁹⁴ Es tracta d'una nova edició, corregida i augmentada, sobretot pel que fa als exemples i les mostres de folklore, de l'article programàtic publicat el 1884 a *L'Avenç*.²⁹⁵ Es tracta, doncs, d'una veritable guia per orientar el treball de camp dels folkloristes. Les orientacions que hi apareixen són el resultat de l'experiència adquirida sobre el terreny durant anys, a base de parlar amb informants diversos (Oriol 2003). En aquesta nova edició, Cels Gomis dedica tot un apartat a classificar les «Tradicions». Les divideix en quatre grups: (A) mitològiques, (B) religioses, (C) històriques i (D) locals. I estableix noves subdivisions dins de cada grup (Gomis 1912b: 84).²⁹⁶ Resulta interessant aquesta darrera classificació perquè en aquesta nova edició el folklorista explica i exemplifica els diferents apartats. Per exemplificar les tradicions que fan referència a l'adoració dels astres (dins les tradicions de caràcter mitològic) Gomis utilitza el relat de l'home de la lluna (que ja ha estudiat al recull de *La lluna segons lo poble*), aquest cop dividit en dues variants: «l'home dels arços» i el «Mal caçador»:

Conta la primera que un home molt ric, i encara molt més egoista que ric, volent tancar un camí que des de temps immemorials passava al través de les seues terres, aprofitant la fosca de la nit, va començar a arrestellar-hi arços i més arços quan, sortint de sobte la Lluna i sorprenent-lo en aquella tasca, se'l va xuclar junt amb lo feix d'arços que en aquell moment traguina, i allà dalt lo té per vergonya i escarment de tots los egoistes del món (Gomis 1912b: 175).²⁹⁷

Pel que fa a la tradició del mal caçador, explica Gomis:

Diu la segona que hi havia un pagès tant i tant aficionat a la caça que no respectava mai res amb tal de poder satisfer la seua dèria. Sent un diumenge a missa i estant oberta la porta de l'iglésia, al moment d'alçar a Déu va veure passar una llebra i es va posar a córrer darrere d'ella. Però la Lluna se'l va empassar i des d'aleshores corre i correrà sempre més allà dalt per tota una eternitat (Gomis 1912b: 175-176).

Aquesta darrera variant de l'home de la lluna resulta interessant perquè Gomis no l'havia presentat dins el treball sobre la lluna i perquè ve acompanyada per un motiu recurrent en la literatura popular, com és el del mal caçador. En aquesta versió recollida per Gomis es donen la mà les dues tradicions (com ell mateix les anomena): el mal caçador que no pot descansar en pau per haver incomplert una tradició religiosa

294 Revista d'aquesta entitat excursionista que apareix entre l'octubre de 1911 i el primer trimestre de 1915, amb un total de 19 números trimestrals (Torrent/Tasis 1966: 127).

295 Aquesta guia resta inacabada perquè la revista deixa de publicar-se, com s'ha vist en la nota anterior.

296 Per als detalls de tots els gèneres proposats per Gomis, vegeu Samper (2013: 186-191).

297 La rondalla de l'home de la lluna correspon al tipus ATU 751E* (Man in the Moon). Per als detalls de les versions que Gomis recull d'aquest relat, vegeu Samper (2013: 217-224).

i l'home de la lluna. Ens trobem un cop més davant d'un cas de relació entre elements diferents, en aquest cas, motius temàtics. En la versió que Gomis ens presenta com a exemple, el motiu de mal caçador ve acompanyat pel relat de l'home de la lluna. Es tracta d'una versió que val la pena destacar perquè habitualment, la condemna que rep el mal caçador per haver violat el respecte a la litúrgia és vagar tota l'eternitat sense repòs.²⁹⁸ En aquest sentit, és remarcable el comentari que fa el folklorista amb relació a aquesta tradició en una nota explicativa:

Com los caçadors són matiners ouen la missa primera i com és durant los dies curts que es fan les caceres no s'ha d'estranyar que fos la Lluna l'astre que es xuclés lo Mal caçador (Gomis 1912b: 176).

És a dir, presenta arguments a favor de la plausibilitat d'aquesta versió en concret.

Precisament aquest mateix any apareixen noves edicions de *La lluna segons lo poble*.²⁹⁹ En primer lloc, és el número 174 de la col·lecció Lectura Popular. Biblioteca d'Autors Catalans de la Il·lustració Catalana (p. 513-544). En aquesta s'hi troben noves aportacions de l'escriptor però hi manca el pròleg a la segona edició. En segon lloc, es publica la tercera edició, aquest cop augmentada amb noves aportacions que se sumen a les de les anteriors edicions, així com el pròleg de la segona edició, dins les Publicacions de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya.³⁰⁰ En aquest pròleg, el mateix escriptor manifesta com les seves aportacions poden augmentar notablement, cosa que ell mateix s'aplica, com queda clar amb les successives edicions d'algunes de les seves obres. Gomis diu:

Si aquestes prohibicions i condemnes van donar cap resultat, digui-ho lo gran nombre de preocupacions i supersticions que respecte a la Lluna hi ha encara entre nosaltres, segons podrà veure's a l'aplec que a continuació publico, aplec que un més detingut estudi podria fer que fos encara molt més nombrós (Gomis 1912d: 11).

És evident que un estudi més acurat (no només en folklore però sí de manera especial en àmbits com aquest on és important el treball de camp) proporciona una major profunditat i riquesa de contingut. Però també són d'agrair tasques com la de Cels Gomis, que publica el material recollit, en continua recollint i el presenta de nou, amb les noves aportacions. En aquest sentit, tot i deixar material inèdit,³⁰¹ Cels Gomis

298 És el cas de les versions d'«El Mal Caçador» de Bertran i Bros (1909: 289-290; 1989: 175) i «Els de Beuda sempre cacen» d'Amades (1950: 847).

299 Durant aquest temps, Gomis ha recollit noves variants sobre el tema, com prova el treball llegit el 20 de maig de 1897 que apareix al *BCEC* 7, núm. 28 (maig, 1897): 174 en el qual s'especifica que aquest treball «és molt augmentat de comprovants sobre el que el mateix autor va publicar el 1883».

300 És aquesta tercera edició la que recupera l'editorial Alta Fulla com a facsímil l'any 1999, dins la col·lecció «El calaix de sota».

301 El cas més clar és *La bruixa catalana* que conté materials recollits entre 1864 i 1915 i que es publica l'any 1987 de manera pòstuma.

s'allunya d'altres autors, com Marià Aguiló (1825-1897) que no va veure en vida el fruit (la publicació) de tants anys de recol·lecció de material.³⁰² Cal matisar, però, que ens trobem amb autors que pertanyen a diferents generacions (amb les diferències que això pot implicar), tot i viure ambdós al segle XIX. Seguint, un cop més, la terminologia emprada per Prats (1988), recordem que Marià Aguiló pertany a la primera generació (la «generació romàntica») i Cels Gomis a la tercera (la «generació excursionista»).³⁰³

L'amor a la naturalesa que demostra Cels Gomis sobretot en els escrits de caire excursionista és el tema exclusiu d'un article publicat al BCEC l'any 1912 (Gomis 1912a). Es pot relacionar aquest sentiment amb la passió de l'escriptor pel contacte amb la natura, per l'estudi de la botànica, la zoologia o la geologia. I també amb la seva reivindicació de llibertat per gaudir de les bel·leses d'aquest món sense restar lligat a res. Com diu Llorenç Prats (1997: 60): «En effet, l'amour envers la nature, qui a constitué l'une de ses affections les plus intenses et constantes, ne dépend pas, pour Gomis, d'un sentiment indéfini, mais de la connaissance rationnelle de l'objet». Efectivament:

Jo, quan veig un bosc, hi veig quelcom més que un adornament del paisatge: hi veig la conservació de l'humitat, que és la vida de la terra que habitem. On no hi ha boscos, la pluja, en lloc de ser un bé, és una veritable calamitat, puix tot ho arrossega i s'ho emporta cap a mar. Quan veig obrir-se una flor, quedo encantat veient com pren els seus més bells colors per a rebre en el seu ovari el pol·len que l'ha de fecundar i assegurar la reproducció de l'espècie. Fins quan veig una roca no puc menys d'admirar aquell amor immaterial, nomenat atracció, que fa unir i manté juntes amb tal força les seves molècules, que no hi ha medi de separar-les sense usar de violència. Sé que tot, en la Naturalesa, fins el llamp, que purifica l'aire, té un fi determinat; i, com que sé que aquest fi és bo, per això l'estimo. Però jo no podria saber això si no l'hagués estudiada, si no hagués fet més que veure-la a corre-cuita. Vista d'aquesta manera, podria agradar-me: mai inspirar-me amor (Gomis 1912a: 60).

El 1915 les pàgines del BCEC acullen una nova edició de l'article «Un dijous Sant a Sant Esteve de Bas», publicat originalment l'any 1904 a la revista *Catalunya*, i que conté la descripció i transcripció del text de la «comèdia del Sant Sopar» celebrada en aquesta localitat.³⁰⁴

Entre els mesos de gener i juliol de 1915, Gomis publica a la *Revue Catalane* sis articles que recullen parèmies de cadascun d'aquests mesos. Aquesta secció havia estat

302 Un exemple clar, en aquest sentit, és el rondallari d'aquest autor, editat i estudiat per Jaume Guiscafrè (2008).

303 En la mateixa línia, una altra distinció que es pot establir entre ambdós és, amb relació a l'àmbit de treball, «folklore literari» (Marià Aguiló) i «folklore excursionista» (Cels Gomis) (Prats/Llopart/Prat 1982).

304 Ja abans, concretament el 26 de novembre de 1900, Gomis havia donat a conèixer aquest treball als socis del CEC, com recull el BCEC 10, núm. 70 (novembre, 1900): 272. Anys més tard, Vila (1991) reproduceix el text recollit per Gomis en el seu estudi sobre aquesta representació.

realitzada, durant l'any 1914, per Joan de Giorgio i Vitelli (1870-1916) de l'Alguer.³⁰⁵ Com ja ha fet en altres publicacions d'aquest tipus, el folklorista afegeix en notes els aclariments pertinents per a entendre les parèmies, ja sigui explicant el significat d'una paraula o clarificant el sentit de tota l'expressió. En relació amb el mes de març, per exemple, diu:

Per Sant Josep,
la múrgula treu lo bec.
(Múrgula: espècie de bolet que es fa en les vinyes; té forma d'una pinya).

Per la Mare de Déu de Març,
la múrgula treu lo nas.
Març marçot
mata l'anyell i l'anyellot,
i la vella a la vora del foc.
(És dir: que el mal temps del mes de març mata fins lo bestiar que és a l'estable, i fins la gent que s'estan a la vora del foc) (Gomis 1915c).³⁰⁶

La bruixa catalana, un treball inèdit

L'any 1987 i gràcies a Cels Gomis i Serdañons, nét de Cels Gomis i Mestre, es recupera el llibre que queda inèdit a la mort de l'escriptor, l'any 1915. Es tracta de *La bruixa catalana*, que aporta creences, supersticions i llegendes recollides a Catalunya pel seu autor entre els anys 1864 i 1915, a més d'oracions i documents diversos.³⁰⁷ El seu interès és doble, ja que, a més de les versions sobre diferents llegendes protagonitzades per bruixes s'hi troba el particular punt de vista d'un autor interessat en aquest material que s'allunya de la temàtica més tradicional i religiosa de l'època.³⁰⁸

L'interès per l'estudi de la bruixeria dins la cultura popular catalana es remunta als primers anys del naixement de la disciplina.³⁰⁹ Ja als treballs presentats pels folkloristes catalans d'aquesta època i publicats a les revistes literàries i excursionistes s'hi

305 *La Revue Catalane* és l'òrgan de la Societé d'Études Catalanes de Perpinyà. Es publica des del 15 de gener de 1907 fins a l'octubre de 1921. Dirigida per Joan Amade (1878-1949), és la successora de la *Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon* de Pere Vidal (1848-1929) (Torrent/Tasis 1966: 585).

306 El contingut corresponent al mes de març també apareix a les pàgines de l'*Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa* (Gomis 1915d).

307 La premsa es fa ressò de la publicació del llibre amb notícies com «Recuperat un aplec de textos del folklorista Cels Gomis sobre la bruixeria a Catalunya». *La Vanguardia* (9 de juny, 1987) i la ressenya apareguda a *La Vanguardia* (18 de juny, 1987).

308 Per a l'estudi i la catalogació de les rondalles i llegendes protagonitzades per bruixes incloses en aquest llibre, vegeu Samper (2013: 203-205; 285-294; 300-324; 403-428).

309 Els anys trenta del segle XIX (Prats 1988: 49).

troben referències a relats protagonitzats per bruixes,³¹⁰ però no és fins anys més tard (ja en dates recents), quan trobem aquest treball monogràfic centrat en el tema. Un d'aquests treballs publicats amb anterioritat al recull de Cels Gomis és l'article titulat «Las Bruixas» de Francesc de Sales Maspons i Labrós, que apareix al llarg de quatre números de la revista *Lo Gay Saber* entre els mesos de novembre i desembre de 1880. Aquest material és aprofitat posteriorment per Cels Gomis per enriquir i contrastar les versions que publica al seu treball.

Tot i que Cels Gomis no veu publicat el seu llibre sobre bruixes (fruit de tota una vida de dedicació a la matèria), sí que comparteix amb els seus contemporanis part d'aquest material, a través de diferents conferències impartides al Centre Excursionista de Catalunya.

Dia 15 [de gener]: Sessió preparatoria de l'excursió a les Boques Calentes del Montmell (Tarragona). Lectura del treball de D. Cels Gomis: Reunions de bruixes i Les bruixes i els temporals. Presidí la sessió lo senyor president honorari del CENTRE, D. Francisco de S. Maspons i Labrós (*BCEC* 7, núm. 24 [gener, 1897]: 31).

Ja durant aquests anys, el folklorista recull diferent material que forma part de dos dels capítols del llibre. L'any 1902, en una altra nota informativa sobre la lectura d'una part d'aquests materials, es pot comprovar com aquests ja estan ordenats en forma de capítols i que estan preparats per a ser publicats:

L'èminent folklorista D. Cels Gomis, que tants treballs porta fets en aquesta matèria, va donar-nos a conèixer lo molt que el folklore deu a l'excursionisme, amb el qual està íntimament lligat, ja que, si hem de recollir tot allò que és geni del poble per a historiar el caràcter del mateix, hem d'anar a la muntanya, on les costums s'hi mantenen més pures que en les populoses ciutats, de les quals ha desaparegut lo que les particularitzava, a causa del cosmopolitisme que en elles impera.

Va llegir, además, alguns capítols del seu llibre inèdit sobre tradicions de les bruixes a Catalunya, que varen ésser força aplaudits per la concurrència (*BCEC* 12, núm. 85 [febrer, 1902]: 62).

En la «Nota sobre l'edició» del llibre (Gomis 1987: 33-34), Gomis i Serdañons detalla el procés d'edició de l'obra. D'entrada, cal remarcar que, tot i que el treball sobre les bruixes no estava acabat del tot, se'n preparava, efectivament, la publicació, amb la qual cosa l'obra comptava amb una estructura definida.³¹¹ Rossend Serra i Pagès, l'any

310 Entre d'altres, trobem el recull *Bruixes i bruixots* de Joan Amades, publicat l'any 1934 dins la Biblioteca de Tradicions Populars. Mossèn Alcover dedica un capítol del volum v del seu *Aplec de rondalles mallorquines d'en Jordi des Recó* (1936-72) a les «Bruixes, bruixots i fullets». Més tardans, tot i que anteriors a la versió publicada de *La bruixa catalana*, són el recull d'Antoni Gelabert dedicat a les bruixes d'Altafulla (1971) i el treball de Joan Guillamet (1976).

311 Segons apunta Cels Gomis i Serdañons, fins i tot les pàgines de la Biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya anuncien, l'any 1910, l'aparició del treball de Gomis sobre les bruixes.

1928, ja avançava part d'aquest contingut, dins de l'article que recull l'obra folklòrica de Gomis; presentava l'esquema inicial d'aquest aplec sobre les bruixes, així com el començament del pròleg (Serra i Pagès 1928b: 352-355). L'editor segueix d'aquesta manera l'esquema de l'índex deixat pel seu avi. Tot i respectar-lo, les modificacions són inevitables. Així, es canvien alguns dels capítols, se'n suprimeix un per manca de materials («Quiromància i cartomància») i se'n amplia un altre («La bruixa i les tempestats») amb el material d'un altre manuscrit inèdit per a una nova edició de l'obra *Lo llamp y'ls temporals* de 1884. Finalment, l'apèndix del llibre inclou la resta de material inèdit que, per la seva naturalesa, no s'adequa a cap dels apartats de l'obra, però que té un interès especial.

La visió teòrica de Michelet

La bruixa catalana està dividit en tretze capítols, a més del pròleg i els apèndixs. L'esquema és el següent: Generalitats; Bruixes i bruixots transformats en animals; Reunions de bruixes; La bruixa i les tempestats; La velocitat de translació de les bruixes; Tiradors de sort i endevinaires; El dimoni. Aparicions nocturnes; Els ponts del Diable. Les pedres del Diable; Imprecacions contra les bruixes i les males arts; Desencordadors, saludadors i curanderos; El mal donat; Remeis populars; La nit de Sant Joan; Apèndixs: Catolicisme i superstició; Oracions i documents curiosos relatius a la bruixeria a Catalunya.

Gomis segueix la visió teòrica sobre la bruixeria europea que Jules Michelet (1798-1874) presenta a *La Sorcière*, publicat l'any 1862. Segurament, el folklorista reusenc coneix aquesta obra a partir de la traducció publicada a la Nueva biblioteca de Lluís Tasso, tenint en compte que en el catàleg de l'any 1906 d'aquesta editorial apareix anunciada la sisena edició del llibre.

Michelet (1987) considera la bruixeria com la darrera expressió de les religions precristianes i l'associa romànticament amb un culte innocent i respectuós de la natura, desfet per l'aculturació cristiana que va substituir la vitalitat i alegria del paganisme per un obscurantisme cristià (Roma 2007: 164-165). L'amor, escenificat en el culte a la natura, ha estat substituït pel patiment de la religió i per les seves pràctiques:

El culte a la natura ha mort per sempre. [...]

Foragiteu de vosaltres l'amor, aquesta impúdica flama que fa viure i glatir tot el que al món hi ha. L'amor és la vida i l'home només ha de pensar en la mort, que és la seva deslliurança. La virginitat és la summa perfecció. [...]

L'home s'ofega enmig d'aquella atmosfera d'encens i té ànsia de respirar novament l'aire pur i sanitos dels camps; enyora la natura i vol tornar al seu si; se sent morir sota una pesada llosa de plom i vol viure en plena llibertat. Poc li importa la condemnaió eterna (Gomis 1987: 38-39).

No és la primera vegada que el folklorista expressa aquesta atracció per la naturalesa, com si la persistència d'un cert «paganisme» que endevina sota les supersticions, fos equivalent a una harmonia amb la mateixa natura, en contraposició al posterior domini del cristianisme i a l'evolució de l'estat que hauria marginat la creença anterior (Roma 1995: 198). Així s'expressa l'escriptor a «Una visita al Monastir de Piedra (provincia de Zaragoza)» dins el *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*:

¡Bé n'haja aquesta mare nostra, en quina falda troba l'home un consol per a ses penes o bé les forces que li manquen per a emprendre de nou la diària i prosaica lluita per l'existència! ¡Bé n'haja la Naturalesa quan se'ns presenta tan abundosa en agradables sorpreses i tan generosa en dons com en aquestos ombrívols i ferèstecs giravols del Piedra en lo clos de l'antic Monestir d'aquest nom!

Lo Paganisme hauria omplert aquestos llocs amb ses més rialleres creacions; lo misticisme cristià l'omplí d'ascetes i d'infernals visions; la Ciència moderna, que es complau en anar destruint una per una totes les falagueres il·lusions de la infantesa de la Humanitat, no hi veu més que una petita part d'aquest immens laboratori anomenat Univers on la matèria es renova i transforma eternament sense perdre-se'n ni l'àtomo més petit.

Mes ni el Paganisme podria afegir poesia a la que a dolls hi vessa, ni l'ascetisme ni la Ciència podran prendre-li mai l'encisador encant que arreu s'hi troba (Gomis 1889b: 299).

En un article posterior, dedicat precisament al mateix monestir, Gomis insisteix en aquesta idea sobre el paganisme, que presenta precedida d'aquestes paraules sobre la naturalesa:

Yo de mi sé decir que cada vez que, cansado del diario trajín o hastiado de la monótona existencia de las grandes ciudades, he acudido a ella [la Naturaleza], siempre he encontrado en su seno un lenitivo a mis penas y nueva fuente de energías para poder continuar mi viaje por los ásperos senderos de la vida (Gomis 1903c: 997).

El pròleg de *La bruixa catalana* és, doncs, tota una declaració romàntica de l'admiració per l'antic culte a la natura, desaparegut per l'acció opressiva de la religió. Es poden llegir, en aquestes paraules, dues constants de l'obra del folklorista, que es troben, de fet, al seu ideari polític i ideològic i s'estenen a la seva manera de veure el folklore. D'una banda, la seva visió crítica vers la religió i el seu efecte que priva l'home de la llibertat:

L'atenció de Gomis a la teoria del folklore, interessat a utilitzar-lo per flagel·lar els capellans i el clericalisme com a promotors de supersticions i fre del progrés, en fa un

successor dels debel·ladors d'«errors vulgars» dels segles XVII i XVIII, una mena d'hereu laic i anticlerical del P. Feijoo (Pujol 1989: LXIII).³¹²

De l'altra, la declaració d'aquestes creences com a irracionals i l'efecte que ha de tenir la formació i l'estudi en les classes populars menys afavorides, precisament per acabar amb aquestes supersticions. Gomis es posiciona, com fa sempre, al costat del poble i en reclama la formació a les classes il·lustrades que el mantenen en la ignorància quan, aquestes mateixes classes no s'escapen dels efectes de les supersticions i creences irracionals:

I vosaltres, que us considereu persones il·lustrades, no us burleu, no, de les preocupacions dels qui teniu a menys com a gent vulgar perquè en teniu tantes com aquestes o més. Qui, si no vosaltres, fa la fortuna de les tiradores de cartes, dels curanderos, de les somnàmbules, dels endevinaires, que són unes altres formes que revesteix la bruixa moderna? Els carruatges luxosos que s'aturen a les portes de tota aquesta gent no són pas del poble: tots pertanyen a aristòcrates (Gomis 1987: 43).

La figura de la bruixa

Gomis caracteritza en poques línies la bruixa catalana i ho fa seguint breument l'evolució d'aquesta figura al llarg dels temps. En resum, la bruixa personifica totes les misèries i totes les malalties de la humanitat. Amb un aspecte de dona vella, pobra i repugnant, la bruixa és present a tots els pobles catalans, així com també la trobem representada a través de noms de coves, turons o gorgs. I, com s'ha vist més amunt, exerceix el seu poder amb qualsevol persona, sigui de la classe social que sigui:

La bruixa, malgrat la pretesa il·lustració de què tant ens enorgulлим, viu encara entre nosaltres, tant als pobles petits com a les grans ciutats. Hi creuen tant el pagès ignorant com el senyor il·lustrat: tota la diferència està en el ram de bruixeria en què cadascun té fe (Gomis 1987: 41).

La bruixa ha sabut sobreviure als canvis del pas del temps i de l'evolució de la societat i ha arrelat de manera irracional en l'ésser humà. Aquesta imatge negativa contrasta amb la visió teòrica inicial que presentava la bruixa com la continuadora dels cultes naturals i es veu reforçada amb els exemples amb els quals el folklorista basteix el seu treball.

312 Pujol afegeix en nota: «Que el seu interès per l'especulació teòrica fos nul (Prats 1988: 136) és tant més lamentable perquè ell era, ideològicament, el corresponsal que li hauria hagut de tocar a Machado i l'únic aliat natural que els evolucionistes anglesos haurien pogut tenir a Catalunya: no vull imaginar-me el calvari que li hauria fet passar al Dr. Torras i Bages un Gomis autènticament interessat pel folklore i armat amb tota la panòplia evolucionista!...» (Pujol 1989: LXIII, nota 74).

Tot i el títol específic del llibre, Gomis no se centra de manera exclusiva en les bruixes. En el recull apareixen històries protagonitzades per bruixes, però també per bruixots i, fins i tot, pel diable. De fet, no només s'hi troben explicats els aspectes més importants de la bruixeria, sinó que la superstició també hi és present, relacionada, sobretot, amb les dones i amb les classes socials menys afavorides, tot i que, com s'apunta més amunt, no és exclusiva d'aquestes, ans al contrari (Roma 2007: 165). Pel seu caràcter satànic i malèfic, la figura de la bruixa té una estreta relació amb el diable. Aquest personatge és present a les reunions de les bruixes. Gomis, al pròleg del llibre, ja destaca aquesta vinculació, a través de les creences atribuïdes a un ésser o a l'altre:

I és que la bruixeria té una connexió íntima amb les creences en què ens havem criat. Hi ha tanta semblança entre les coses que el catolicisme atribueix al dimoni i les que el poble considera com a pròpies de la bruixa, que és gairebé impossible separar aquests dos éssers malignes l'un de l'altre. Les pràctiques de l'Església per a conjurar el mal esperit i les que utilitza el poble per a conjurar la bruixa i desfer-ne els sortilegis són tan similars que talment sembla que aquestes siguin copiades d'aquelles (Gomis 1987: 41).

L'escriptor fa referència al vessant supersticiós d'aquestes creences amb els sortilegis utilitzats en tots dos casos per combatre aquestes criatures.

La bruixa catalana de Cels Gomis, treball amb què es clou la seva producció folklòrica, mostra l'arrelament profund de la bruixa dins del folklore i la varietat de la seva presència en diferents tipus de relats, i és un bon exemple d'aquesta varietat. El material inclòs per l'escriptor, i recuperat pel seu nét, pot interessar des d'un punt de vista temàtic, però també formal. El treball de camp inclòs en el llibre, complementat per les notes bibliogràfiques pertinents, serveix d'exemple, alhora, de la pervivència de la bruixa en el pensament i les creences, però també en la vida diària, d'una època determinada de la nostra societat amb la qual cosa es converteix en un testimoni valuós i extraordinàriament útil.

Primer retrat de Cels Gomis i Mestre fet a la llum del magnesi per Ignacio Roig. Barcelona, 1901.
Font: fons familiar de Gerard Gomis Omedes i Clàudia Gomis Lleal.

4. Pedagogia i literatura

El hombre no ha venido a la tierra para permanecer en ella cruzado de brazos: tiene también su misión que cumplir: la de perfeccionarse moral, intelectual y materialmente. Esta misión sería muy hacendera si todos aunásemos nuestros esfuerzos para realizarla. Desgraciadamente la ambición de unos, el orgullo de otros y la imbecilidad de los más, han hecho que vivamos en perpetua lucha y que, en vez de unirnos, pensemos sólo en destruirnos mutuamente, como si el mundo no fuera bastante grande para contenernos a todos durante el corto espacio de tiempo que hemos de permanecer en él.

(Celso Gomis, *Lecturas instructivas: segundo libro de lectura para las escuelas de instrucción primaria*, 1923)

Poesies primerenques

Les primeres composicions poètiques de Cels Gomis i Mestre daten dels seus anys de joventut, cap a les dècades de 1850 i 1860. Segons anota Gras i Elías (1899), Gomis publica aquests primers poemes en diaris locals de Reus i Barcelona i col·labora en les revistes *La Niñez* i *La Moda Elegante*:³¹³

En su juventud publicó diferentes poesías catalanas en los diarios de esta ciudad [Reus] y en los de Barcelona, y ha colaborado en las revistas *La Niñez* y *La Moda Elegante*, el periódico de esta naturaleza más antiguo que se publica en la Corte (Gras 1899: 107-108).³¹⁴

313 Enric Olivé apunta, a partir d'una referència de Teresa Abelló i Güell (Olivé 1994: 86, nota 53) que el socialista José Mesa (1831-1904), un dels primers internacionalistes madrilenys i membre del nucli fundacional del PSOE, treballava, des de França, per a *La Moda Elegante*. No he trobat cap més dada que relacioni aquest personatge amb Cels Gomis, tot i que és possible que arribessin a coincidir, tenint en compte la vinculació d'ambdós amb l'Associació Internacional de Treballadors.

314 No m'ha estat possible localitzar i identificar aquestes primeres publicacions que esmenta Gras i Elías.

D'època una mica més tardana, datada l'any 1879 (de manera estimada), es conserva al FCGM una llibreta de camp, sense títol, que conté notes de la seva activitat professional i també esborranys de poemes propis, inèdits.³¹⁵ En un d'ells s'indica, també, la data de composició, el 21 de maig de 1875. Es tracta d'una composició temàticament centrada en l'exaltació de les flors, que mostra l'amor a la naturalesa de l'escriptor. En reproduïxo l'inici:

De les flors boscanes
de la meva terra
Tot un gros pomell
Te'n porto, minera.
Té mil margarides,
vermelles roselles,
flairoses violes (FCGM: registre 046).

I una estrofa anotada en un racó d'aquest mateix full:

Que és un petit món
Del Ter l'albareda,
Món ple d'alegries,
Llàgrimes i penes (FCGM: registre 046).

D'aquesta mateixa llibreta, però sense data, prové aquesta composició de la mateixa temàtica, centrada, en aquest cas, en la descripció i exaltació del camp. S'uneixen en aquesta composició l'amor per la naturalesa de l'escriptor i l'exaltació del treball que també s'hi pot endevinar; ja que, si es vol obtenir el fruit de la terra, cal treballar i cuidar-lo:

N'és hermosa matinada
Del més hermós mes de Maig
Espessa boira cobreix
Muntanyes, turons i camps.
Cobrint-se de verdes fulles
Los ceps de les vinyes van
I grogueixen en començar
Los sègols ordis i blats.
Algunes que altres cireres
La veuen vermellejar (FCGM: registre 046).

315 FCGM: registre 046.

En altres llibretes de camp d'aquest tipus es troben composicions datades entre 1865 i 1896, algunes d'elles amb data i lloc i signades amb un dels pseudònims més utilitzats per Cels Gomis: Celso Enrique de Campflorit.³¹⁶

Les primeres traduccions

A la dècada de 1870 es publiquen els primers llibres de Cels Gomis situats en l'àmbit de la pedagogia. La primera mostra en aquest camp és una traducció al castellà del *Tratado de álgebra superior conforme a los programas oficiales de enseñanza* del matemàtic francès Charles August Briot (1817-1882) de l'any 1874.

L'any 1873 veu la llum la traducció al castellà, a partir de l'original francès, de la novel·la *Dionisia*, de Charles Deslys (1821-1885), autor de diferents novel·les i fulletons, com *Les étudiants d'Heidelberg* (1857) o *Fanfan Latulipe* (1879).³¹⁷ Es descobreix, així, un nou vessant de Cels Gomis com a traductor literari perquè les traduccions localitzades fins ara pertanyien a l'àmbit polític (com s'ha vist en els dos assaigs d'Almirall que Gomis tradueix al castellà els anys 1886 i 1902) i a l'àmbit pedagògic. També al camp de la traducció literària pertany l'edició de 1874 de les *Novelas* de l'escriptor francès Alexandre Dumas (fill) (1824-1895), en dos volums, dins la Biblioteca Escogida d'A. Palou. Les versions castellanques d'aquestes novel·les estan traduïdes per Cels Gomis, Juan de la Cuesta i Justo Guteu.

L'any 1876 Gomis tradueix de l'alemany (segons indica ell mateix) la poesia «La nina y lo peix», que es publica a *La Renaixensa*.³¹⁸

Els manuals de l'editorial Bastinos

En el vessant pedagògic de Cels Gomis hi juga un paper important la Libreria de Juan y Antonio Bastinos que acull molts dels treballs d'aquest tipus elaborats per l'escriptor. Fundada l'any 1842 per Juan Bastinos Coll (1816-1893) i continuada després amb el seu fill Antonio Juan Bastinos Estivill (1838-1928), l'editorial Bastinos s'especialitza en la publicació d'obres didàctiques en llengua castellana i es converteix en una de les primeres editorials d'Espanya en el camp de l'ensenyament.³¹⁹

Els anys 1877 i 1878 es publiquen els dos primers treballs pedagògics de Cels Gomis, titulats *La Tierra* i *Las plantas*, respectivament. Es tracta de dos manuals, en la línia que l'escriptor publica en aquest àmbit, escrits per a l'educació dels infants. El

316 FCGM: registres 032 i 033; 029/07 i 012/27; 072/02.

317 «Carlos Deslys» en aquesta traducció. D'aquest mateix escriptor també es tradueix la novel·la *Lia*, l'any 1865, a càrrec de Francisco de P. Sanmartín, a Madrid, a la Imprenta d'*El Diario Español*.

318 Sobre el contingut de *La Renaixensa*, vegeu Duran (1998).

319 Per a més detalls de la seva activitat en el context de l'època, vegeu Martínez (2001: 342-343).

primer d'ells explica i analitza al llarg de cinc parts diferents fenòmens naturals com ara: «Los primeros tiempos de la tierra; Las aguas; Las llanuras y las montañas; Los tesoros de la tierra; La atmósfera y sus fenómenos». El manual té forma de diàleg entre un pare (don Federico de Guzmán) i el seu fill Enrique. En la darrera part del llibre, Gomis contraposa alguna de les creences que trobarem després a *Lo llamp y'ls temporals* (1884) amb explicacions científiques i racionals:

—Para evitar los tristes efectos del rayo hay un medio ¿no es verdad, Papá?

—Sí.

—El de tocar las campanas ¿no es cierto?

—No, hijo mío, no es ése. Al contrario, el mejor medio para atraer el rayo sobre una iglesia es tocar las campanas.

—¿Entonces porque tocan a *mal tiempo*?

—Porque las preocupaciones, y sobre todo las que están fundadas en la superstición es lo más difícil de destruir, y los campesinos, y hasta muchos habitantes de las ciudades, han creído mucho tiempo y creen aún, que para alejar las tormentas no hay nada tan eficaz como echar al vuelo las campanas que, como sabes, son bendecidas. Pero ¿sabes lo que se consigue con esa práctica? Hacer vibrar las capas de la atmósfera y facilitar el paso por ellas a la chispa eléctrica, que muchas veces va a caer a los campanarios donde se tocan las campanas. A fuerza de repetidos ejemplos de lo que acabo de decirte se ha ido perdiendo poco a poco esa peligrosa costumbre, que hoy queda relegada a pequeños pueblos donde es muy difícil que penetren los progresos de la ciencia (Gomis 1877: 299-300).

Més endavant, parlant del nou servei meteorològic de França, Enrique pregunta al seu pare si a Espanya no hi ha cap servei d'aquest tipus. Gomis, a través de la veu de Don Federico de Guzmán, respon:

—¿En España? En España los gobiernos tienen que ocuparse de tal cúmulo de pequeñeces que generalmente no les sobra tiempo para atender a las grandes cuestiones que interesan al país en general. Por otra parte, la iniciativa particular es poco eficaz entre nosotros, y los representantes de la ciencia oficial se limitan, salvo honrosas excepciones, a ponerse al corriente del movimiento científico en Europa y América (Gomis 1877: 332).

Com succeeix en la majoria de les obres de Gomis d'aquest tipus, se'n fan diverses edicions. En el cas de *La Tierra*, per exemple, hi ha una segona edició l'any 1881 i una tercera el 1892.

Pel que fa al segon manual esmentat, *Las plantas*, es divideix en sis parts i explica de manera amena les diferents classes de plantes: «En los bosques; Una ladera; Cruzando prados; En plena campiña; Entre flores, frutas y legumbres; De sobremesa o los ultramarinos».

Poemes a la premsa

Les col·laboracions de Cels Gomis al *Diari Català* inclouen, també, composicions poètiques, a més dels escrits de caire polític.³²⁰ L'any 1880 se'n publiquen dues. La primera, titulada «Lo meu nen», probablement l'escriu amb motiu del naixement d'un dels seus fills, i és una comparació constant d'aquest nadó amb les meravelles de la naturalesa. La primera estrofa n'és una bona mostra:

La primavera
¡Que hermosa nés!
¡La nit, que hermosa!
¡Que hermós nés sempre
Lo sol naixent...!
Més ho és encara
Molt més mon nen (Gomis 1880c).

En la segona («Lo mar») apareix la reivindicació de la força del poble:

Les ones del mar altiu
la sorrenca platja besen,
afegint-hi cada jorn
nous grans que ses aigües llencen;
mentres que a l'aspres rocam
ne colpeixen amb feresa
esmicant-ne amb los seus colps
les roques més gegantesques.
Lo poble nés com lo mar:
generós quant se li deixa
lliure d'estorbs lo camí;
fer al trobar resistència (Gomis 1880g).

També l'any 1880 publica un *Álbum pintoresco de Historia Natural para instrucción de los niños* escrit en col·laboració amb Lluís Puig i Savall (1840-1883)³²¹ i publicat dins la Librería de Juan y Antonio Bastinos, com molts dels treballs pedagògics escrits per l'escriptor aquests anys.

El 12 de gener de 1881 l'escriptor es troba a Ocentejo (a la província de Guadaluajara), com ho prova una composició poètica publicada al *Diari Català* aquest mateix mes de gener i localitzada en aquest municipi. Títulat «Faula», aquest poema reivindi-

³²⁰ Estudiats al capítol 2.

³²¹ Llicenciat en Dret, exercí de mestre. És l'autor d'obres com *Método para organizar en la capital de las Baleares escuelas gratuitas para adultos* (1864), *Cartilla de economía política* (1864), *Medios para evitar la lucha entre el capital y el trabajo* (1882) i *Medis per a millorar la condició social dels obrers, precedits d'una refutació dels errors comunistes i socialistes* (1883).

ca la importància de tots els oficis per igual, a partir del diàleg a quatre bandes entre un arquitecte, un mestre de cases, un escombriaire i un vell:

—¡Qui hi ha tant útil com jo!

Un arquitecte exclamava,
Mirant una de ses obres,
I de les més ben deixades.

—Jo, que sóc lo qui l'ha feta,
Si bé tu l'has projectada;
Li replicà de seguida
Un fadrí mestre de cases.

—I jo, que una volta llesta,
Faig que pugui ser habitada
Venint a treure la brossa,
Respon un escombriaire.

—No disputeu sobre això,
Murmura un vell amb veu baixa:

Tots ne són igualment útils

Los que en aquest món treballen (Gomis 1881a).

El paper d'editor i traductor

També de 1881 data la novena edició del llibre de Luis Nata Gayoso i Juan Pla Vilallonga,³²² *Las Ciencias naturales al alcance de los niños*, un «programa de historia natural, física y química», que Gomis edita.³²³ L'èxit d'aquest manual fa que es reediti força vegades.³²⁴ Gomis té un paper destacat en aquestes noves edicions, en corregeix el contingut i també l'augmenta, com es pot veure al pròleg de la novena edició (reproduït a la catorzena de 1893):

Esta reforma, encomendada a una especialidad en esta clase de estudios, cual es el ingeniero D. Celso Gomis, no solamente ha mejorado la obra en el sentido de hacerla más y más accesible a la comprensión de los niños, sino que ha modificado su distribución en un orden completamente lógico, y ha aumentado todas sus partes, hasta el punto de que la presente edición tiene cien páginas más que las anteriores (Nata/Pla 1893: 5).

322 Luis Nata Gayoso (1827-?) va ser professor de Ciències Naturals a les Escuelas Normales de Salamanca, Saragossa i Girona, on també va ser director, abans de ser inspector educatiu a Barcelona (Calero 2010: 25, nota 7).

323 Calero (2010: 25) dona l'any 1877 com a data de la primera edició corregida i millorada d'aquest manual per part de Cels Gomis.

324 1884 (10a edició), 1887 (12a edició), 1890 (13a edició), 1893 (14a edició), 1897 (15a edició), 1900 (18a edició), 1914 (22a edició).

El paper de Gomis com a editor o traductor d'aquest i d'altres manuals adreçats als més joves i que tenen com a objectiu acostar temes científics, s'emmarca dins la vulgarització (en el sentit d'acostament a tothom) de la ciència propugnada pel pensament anarquista.³²⁵

L'any 1885 apareix un dels números de la col·lecció Biblioteca Infantil Històrico-biogràfica publicada també per la Librería de Juan y Antonio Bastinos. En aquest número concret (el x), Gomis escriu les biografies d'Isaac Newton i James Watt. S'esplaia particularment en l'explicació dels fets més rellevants de la vida de l'inventor escocès, de qui lloa l'esforç de la feina feta: «su vida laboriosa y aprovechada es un modelo digno de ser imitado por cuantos consagran su inteligencia y su trabajo al servicio de la humanidad» (Gomis 1885c: 26) i repeteix, un cop més, les seves idees sobre el progrés de la humanitat a través del treball i de l'esforç.

La implicació de Gomis amb l'ensenyament dels més joves no es troba únicament en aquests manuals pedagògics que tradueix, edita o escriu ell mateix. Com en tots els altres àmbits de la seva obra, en els escrits excursionistes opina sobre determinades actituds que observa en els seus viatges. L'any 1888 escriu al *BAEC* unes «Impressions d'una excursió á Sant Martí Sarroca, Torrellas y Pontons (provincia de Barcelona)» recollides el mes de desembre de 1885. En aquestes impressions, l'escriptor comparteix amb els lectors una anècdota personal que mostra la seva actitud vers la llengua triada en l'ensenyament:

A l'hora de sopar me trobo a taula costat per costat de la mestra de costura, senyora molt aficionada a parlar en castellà. Té horror al català i està desesperada perquè les noies que van a costura no l'entenen quan en castellà les hi parla.

—Tengo un trabajo ímprobo, —em diu—: cuando digo a una niña: Haga V. eso, traiga V. aquello, se me quedan mirando como tontas y tengo que repetírselo en catalán.

Aquella pobre senyora condemnava, sense adonar-s'en, l'actual sistema d'ensenyança, perquè, si les noies no entenen lo castellà ¿com han d'entendre, i menos encara aprendre de cor, los llibres que les hi fan passar? Molt bé que en nostres escoles rurals s'ensenyi lo castellà, com se'ns ensenya a nosaltres lo francès, l'italià, etc., mes de cap manera s'hi pot ensenyar l'aritmètica, la geografia, l'urbanitat, etc., en una llengua que no entenen. Los capellans ho han comprès tan bé que en cap de nostres pobles rurals s'ensenya la doctrina més que en català, com en català resen i prediquen en les iglésies (Gomis 1888b: 271-272).

³²⁵ Per al context i els detalls, vegeu Litvak (2001: 355-379); sobre la traducció d'obres científiques, vegeu Litvak (2001: 358).

A continuació, detalla el mètode utilitzat pel mestre de Pontons que li serveix d'excusa per a plantejar el problema de les castellanitzacions dels «noms locals», molt més vigents actualment del que el mateix Gomis esperaria:

Lo mestre de Pontons segueix un mètode tot diferent del que acostuma seguir-se en les escoles de los pobles. Explica totes les lliçons en català i ensenya als nois lo castellà fent-los-hi escriure i explicant-los-hi l'equivalència de les paraules castellanques que escriuen amb les catalanes, únic modo de que l'entenguin. La Real Ordre manant que la primera ensenyança se doni en castellà en nostres pobles és tan absurda com la que manà castellanitzar tots los noms locals en los planos de carreteres i de ferrocarrils, ordre que amb prou feines ha complert ningú, perquè resultaven coses tan estranyes com: *Pico de la aguja*, per Puig l'agulla; *La encina dulce*, per La Carrasca dolça, i *Cueva de las palomas torcaces*, per Cova dels Tudons, en la Ribera d'Ebre; *Paso roto*, per Pas-trencat, en les Costes de Garraf; *Las escaleras de Vidrà*, per Los Graus de Vidrà; *Monte Santo*, per Montsant, en lo Priorat; *Barranco de Fuencaliente*, per barranc de la Fontcalda, més amunt de Xerta, etc., etc. De manera que quan un preguntava per lo nom d'una localitat en castellà, ningú dels del país queia en què fos la mateixa localitat de tots ells tant coneguda en català (Gomis 1888b: 272).

Aquest mateix any, Gomis torna a implicar-se en l'edició i correcció d'un manual de Luis Nata Gayoso. En aquest cas, es tracta de les *Lecturas populares para los niños sobre ciencias, artes y agricultura*, en la dotzena edició (1888).³²⁶ Com en el manual sobre ciències naturals esmentat anteriorment, en aquest cas també cal destacar la popularitat d'aquest llibre, ja que l'any 1912 n'apareix la 17a edició. Solà (1980), en el seu estudi sobre l'educació a Catalunya i el moviment llibertari, destaca la popularitat d'aquest manual, al costat dels que el mateix Gomis escriu:

En un principi l'Escola Moderna, com moltes altres escoles populars i laiques (de vegades llibertàries) de les darreries del XIX i XX, utilitzà llibres de Gomis (Solà 1980: 70, nota 16 bis).

Els textos escolars de Gomis també eren recomanats per l'impressor anarcosindicalista i fundador de l'editorial Vértice, Hermós Plaja i Saló (1889-1982), que els considerava més complets que els del pedagog i pensador Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909), creador precisament de l'Escola Moderna (Soriano 2002: 617).³²⁷

326 Calero (2010: 25) dóna el 1886 com la data de la primera edició corregida i millorada per Gomis.

327 Fundada a Barcelona el 1901, es tracta d'una institució pedagògica que posa en pràctica les idees de l'escola racionalista i la coeducació. Per a una visió molt sintètica, vegeu Palomero (1998: 8-10) i també Monés (1977).

Entre poemes i narracions

Segons Elías de Molins (1889: 667) i Ramon N. Comas (1915: 245) l'any 1890 Cels Gomis publica un recull de poemes a Casp, a la impremta de Tomás Pellicer, amb el títol *Cantares*, tot imitant en fons i forma les composicions populars que tant agraden a l'escriptor. No m'ha estat possible consultar aquesta col·lecció de «cantares» de 1890 que només apareix referenciada pels autors citats.³²⁸

D'aquest any és, també, una narració titulada «Lo minayre» que Gomis publica a les pàgines de *L'Avenç* (Gomis 1890a). Es tracta d'una narració que conté nombrosos mots tècnics i modismes catalans amb la seva conseqüent explicació per part de l'escriptor, que aprofita la seva experiència laboral en aquest camp. Aquesta mateixa narració torna a aparèixer anys més tard a la revista *Cataluña*, dirigida per l'escriptor, com s'ha vist (Gomis 1908a).

Ja l'any 1893 es publica a *L'Avenç* un relat força curiós de Cels Gomis. Es tracta de «La primera víctima». Tot i la forma de relat que adopta la narració, s'hi troben elements que fan sospitar que es tracta de l'explicació d'una anècdota personal, com ara que estigui ubicat a un territori conegut per l'escriptor, com és la Franja d'Aragó (Favara, Nonasp i altres pobles de la zona). És interessant el fet que es presenti com a relat fictici, segurament com a conte (per la seva forma externa), ja que és el primer cop que no apareix la figura de Cels Gomis com a narrador explícit de les històries que recull, amb els habituals comentaris personals. Aquest cop el seu protagonisme es dilueix en la narració. Això sí, l'escriptor en cap moment presenta el fet com a verídic o inventat (es limita a explicar-lo i prou): un treballador de la mina mor a causa d'un accident, precisament en el moment en què havia fet portar la seva família a viure amb ell. També destaquen en aquesta narració les descripcions que fa del paisatge, descripcions que perfectament es poden trobar en els seus articles d'excursionisme, així com la sensibilitat lingüística de l'escriptor que, en aquesta narració, conserva les formes dialectals pròpies de la zona en els diàlegs (*dieva, perea, dotó*, etc.). L'interès de Gomis per la llengua apareix, també, en les composicions literàries i, com s'ha vist, en la producció excursionista i folklòrica. En aquest sentit, com diu Luna-Batlle (2003: 519), cal tenir en compte que l'observació dels parlars cal no destriar-la de l'observació etnogràfica o folklòrica, amb noms que destaquen en la recopilació de la cultura catalana com Marià Aguiló, Manuel Milà i Fontanals, etc.

328 És possible que el contingut d'aquest primer recull de poemes coincideixi amb un aplec de 166 cançons curtes, signades amb el pseudònim de Celso Enrique de Campflorit (FCGM: registre 071/01) i amb una col·lecció de «Cantares», signada també per C. E. de Campflorit o Campflorit (FCGM: registre 071/02). Agudé (1998: 148) també cita aquesta edició, sense localitzar-ne cap exemplar, i dona com a font els autors esmentats.

A les pàgines de *L'Atlántida* apareix de nou el vessant traductor de Cels Gomis que tradueix el poema «¡Jo vull!» de l'escriptora romanesa Elena de Vacanescu. La composició, datada per Gomis el 2 de maig de 1896 a Barcelona, s'adiu perfectament al seu pensament:

Jo vull una gran nau de fortes veles
que sempre més me porti per la mar;
ja al fort del sol, ja al mig de les guspieres
que les ones aixequen cap al tard.

Jo vull un cavall brau que esquinci l'aire,
l'aire pur de les serres i vessants,
i em porti d'un sol tret envers la boira
d'aquells combats d'on no s'en torna mai.

Jo vull cantar un cant, cant de tempesta
on lluí lo llampec i brunzí el plant;
jo vull trobar un cor on mon imatge
dormi com la del sol damunt l'estany.

Mes com això són somnis i desvaris
fills d'un cor de la glòria enamorat,
vull un sepulcre blanc voltat de roses
on poguer descansar de mos afanys (Gomis 1896c).

La Casa Editorial de Lluís Tasso

A partir de l'establiment definitiu de Cels Gomis a Barcelona l'any 1894, veuen la llum diferents manuals escolars que mostren el vessant pedagògic de la seva obra. Les seves col·laboracions en aquest camp estan apadrinades, com s'ha vist fins ara, per l'editor Antonio Bastinos i ara també per Lluís Tasso. Nascut a Maó, Lluís Tasso Goñalons (1817-1880) funda la Casa Editorial que duu el seu nom l'any 1847 a Barcelona, on desenvolupa una intensa activitat com a impressor i editor. El seu fill, Lluís Tasso Serra, es posa al capdavant del negoci familiar l'any 1877 (Martínez 2001: 41-42).

El 1900 apareix un suplement al llibre de Luis Nata i Gayoso i Juan Pla i Vila-llonga titulat *La Ciencia Moderna*. Signat l'abril, aquest treball és un apèndix als diversos capítols del llibre esmentat, tot ampliant la informació pel que fa a l'àmbit de les ciències. Com explica l'escriptor al començament del llibre, es tracta d'una actualització, necessària, en un àmbit en què els canvis estan a l'ordre del dia.

D'aquest mateix any és també un altre manual, *Rudimentos de agricultura española: lecciones elementales sobre el cultivo de las tierras y sobre las industrias derivadas de la agricultura*, que té una nova edició l'any 1908. Es tracta d'un manual d'agricultura en

el qual, més enllà de donar les informacions tècniques pertinents i les bases científiques del conreu de la terra, també dóna consells sobre comptabilitat agrícola i parla d'associacions i sindicats (Prats 1987: 13). El darrer capítol del llibre (xxxiv) està dedicat íntegrament a «Asociaciones y sindicatos»:

Es preciso que la agricultura salga de una vez de su estacionamiento y se ponga al unísono de las demás industrias. Para esto es necesario que los labradores se asocien por localidades y por comarcas o regiones, hasta que lleguen a formar una federación de todos los de España. [...]

En España tenemos la inveterada costumbre de fiarlo todo al Gobierno, sin tener en cuenta que éste o no hace nada o lo hace mal y caro. No hay más que ver el abandono en que tiene los canales de riego en un país en cuyas comarcas centrales se pierden por falta de agua la mayoría de las cosechas. [...]

Es menester que nos acostumbremos a sustituir la iniciativa individual o colectiva a la del Gobierno: este es un intermediario que nos resulta excesivamente caro, y tenemos además que agradecerle lo que hace con nuestro dinero. La acción combinada de todos ha de ser más pronta y eficaz y, sobre todo, mucho más barata que la del Estado. Para encauzar dicha acción y dirigirla a un fin dado es por lo que se nombran los sindicatos (Gomis 1900d: 251).

L'escriptor ha passat d'estar involucrat personalment en els fet polítics més destacats de l'època, sobretot en la seva etapa de joventut, a transmetre els coneixements apresos amb l'experiència i la seva ideologia mitjançant aquests manuals.

De l'any 1901 és el llibre *Cuadros de la naturaleza: explicación de los mismos*. Vuit quadres diferents formen aquesta obra. Cadascun d'ells ve acompanyat de la pertinent descripció. Els àmbits triats són l'univers, el sistema planetari solar, la Terra, la part sòlida de la Terra, l'aigua i l'atmosfera, els vegetals, el regne animal i les races humanes. A la ressenya publicada a *La Vanguardia* de l'1 de juny de 1901, s'hi destaca «la dirección científica de don Celso Gomis, quien también ha escrito, en estilo claro y compendioso a la vez, un texto explicativo para facilitar el trabajo de los maestros, que son los encargados de inculcar en los niños la sana afición al estudio de todas las ciencias» (p. 5).

La Biblioteca de Primera Enseñanza

La geografia és un altre dels camps en què es poden trobar obres de l'escriptor, dins aquest vessant pedagògic. Un exemple és el llibre *Elementos de geografía general y particular de España y Portugal* del 1901.³²⁹ Pel que fa a aspectes lingüístics, aquest mateix any Gomis publica el *Nuevo silabario* a la Biblioteca de Primera Enseñanza de Lluís

329 Ressenyat per Ramon Arabia i Solanas al BCEC 11, núm. 79 (agost, 1901): 223-224.

Tasso,³³⁰ col·lecció que acull moltes de les seves obres. De fet, l'escriptor monopolitza les vuit primeres obres d'aquesta biblioteca:³³¹

- I. *Nuevo silabario*, 1901.
- II. *Lecturas instructivas: segundo libro de lectura para las escuelas de instrucción primaria*, 1923.
- III. *Elementos de gramática de la lengua castellana. Escritos en vista de la última edición de la Gramática de la Real Academia Española*, 1901.
- IV. *Aritmética y sistema métrico decimal con nociones de contabilidad agrícola y mercantil*, 1911.
- V. *Nociones de geometría plana y del espacio*, 1901.
- VI. *Elementos de Cosmografía*, 1902.
- VII. *Nociones de Geografía universal antigua y moderna*, s.d.
- VIII. *Geografía elemental de España*, s.d.

En aquestes obres, Gomis es movia «en una subtil frontera entre la divulgació i l'ensenyament» (Nieto-Galán 2008: 216). Sobre el paper d'aquests manuals de Cels Gomis, Alban Rossell (1881-1964), pedagog llibertari, propugnador de l'anomenada educació «integral», diu a *Bosquejos sobre Educación y Laicismo*:

Fue el ingeniero don Celso Gomis, con la cooperación de la editorial Tasso de Barcelona, quien compuso libros de Lectura, Gramática, Aritmética, Geografía, Geología, etc., libros de rutinas metafísicas y de nombres perturbadores, si bien no libros de la didáctica y los métodos arcaicos, clásicos de las escuelas de la época en todos los sectores. Y fijémonos que hubo de ser un antiguo internacionalista y de los adeptos de la sociología en auge quien tenía que racionalizar los libros de texto primarios, poniéndoles al día en relación con la ciencia y los progresos del conocimiento humano... Tales libros, poco conocidos y usados hasta el final del siglo XIX, fueron los que tuvo que admitir en sus comienzos la Escuela Moderna de Barcelona al iniciar sus propósitos... (Solà 1980: 69).

El 1902 Gomis tradueix de nou una novel·la del francès, en aquest cas per a la casa Salvat. Es tracta d'*El río de oro. Viajes y aventuras* de l'escriptor francès Lucien Biart (1828-1897), que s'acompanya d'il·lustracions de F. Lix i A. Utrillo. La novel·la es publica, primer, en nou lliuraments a la revista *Hojas selectas*.³³² L'any següent es publica de manera unitària en forma de llibre.

330 Aquest *Nuevo silabario* tindrà una nova edició l'any 1903.

331 Les dates de publicació corresponen a les edicions que he pogut localitzar i consultar. És evident que algunes de les dates corresponen a reedicions (com les dels volums III i IV), però en aquests casos concrets, cal dir que no apareix indicat en els volums que es tracti de reedicions.

332 Amb el subtítol «revista para todos», va ser fundada per l'arquitecte i editor Pau Salvat i Espasa (1872-1923) i impresa al seu Establecimiento Tipo-litográfico de Barcelona. De periodicitat mensual, amb números d'un centenar de pàgines i paginació continuada, formava part de la Biblioteca Salvat i es va publicar entre els anys 1902 i 1921, amb un total de 20 toms. Sobre l'editorial Salvat, vegeu Castellano (2008).

Del Diccionari Labèrnia als Cantares

Datat entre els anys 1904 i 1910 (segons Marcet/Solà 1998: 639-640) es publica el *Diccionari de la Llengua Catalana ab la correspondencia castellana* a Barcelona, per part de Salvat i Companyia. Es tracta d'una nova edició, il·lustrada, feta a partir del diccionari del mateix títol que el lexicògraf, gramàtic i humanista valencià Pere Labèrnia Esteller (1802-1860) havia publicat anys abans (1839) amb el títol *Diccionari de la llengua Catalana ab la correspondencia castellana i llatina*.³³³ Cels Gomis és l'encarregat de dirigir aquesta nova edició, segons assenyala Ribelles Comín l'any 1903:

La casa editorial del Sr. Salvat, de Barcelona, està preparant una edició il·lustrada del *Diccionari català* d'en Labèrnia, molt més ampliada que les anteriors, baix l'intel·ligent direcció de nostre benivolgut amic en Cels Gomis (Ribelles 1903: 107).

L'any 1906 apareix un nou recull de poesies. El títol és el mateix que el del suposat llibre de 1890, *Cantares*, i està publicat aquest cop a Barcelona per Lluís Tasso. Novament s'hi poden llegir una sèrie de composicions que, a imitació dels cantars populars (castellans sobretot) Gomis dedica al poble. Es tracta d'una recollida de composicions que l'escriptor ha publicat al llarg de la seva vida «en revistas y periódicos diversos», amb un total de dues-centes cinquanta-vuit. Gomis no fa referència, en la dedicatòria del llibre («Al pueblo») a l'edició de 1890 a Casp, esmentada anteriorment i que només referencien Elías de Molins i Ramon N. Comas, la qual cosa fa sospitar que aquesta edició de 1906 és, probablement, el primer recull de poesies publicat per l'escriptor.

Tots aquests «cantares» són de caire popular, tant en el fons com en la forma, i hi predomina sobretot el tema amorós. L'extensió és breu, entre quatre i vuit versos, generalment, i el to senzill l'acosta a les composicions populars, intenció buscada explícitament per l'autor. Com a mostra d'aquest estil, reproduïxo tres composicions del recull:

I
Quien canta su mal espanta,
dice un refrán castellano;
mas yo mis males no logro
espantar por más que canto (Gomis 1906: 7)

CLXXV
Yo no sé por qué te llaman,
allá en tu pueblo, Rosita,

³³³ Per als detalls de les diverses edicions d'aquest *Diccionari català* de Labèrnia, vegeu el repertori de Marcet/Solà (1998) i l'article monogràfic sobre l'autor escrit per Ribelles Comín (1903).

siendo así que de la rosa
tienes sólo las espinas (Gomis 1906: 55).

CCXVIII

La copa de los placeres
apuré de un solo sorbo,
y todavía me amargan
las heces que hallé en el fondo (Gomis 1906: 68).

Precisament els cantars castellans són objecte de la conferència que pronuncia Cels Gomis al CEC el 2 de maig de 1907.³³⁴

I de l'*Aritmética* a les *Aubades y capvespres*

El 1911 reapareix el vessant pedagògic de l'escriptor amb la publicació de l'*Aritmética y sistema métrico decimal*, dins la «Biblioteca de Primera Enseñanza», ara editada per la Casa Editorial Vda. de Luis Tasso.³³⁵ Es tracta d'una obra de caràcter pràctic que ha d'ajudar els mestres en la tasca de formació dels infants. Gomis es lamenta de la falta d'aplicació pràctica dels coneixements adquirits i reivindica una major atenció cap a aquest aspecte en l'ensenyament. Aquest manual també inclou unes «nociones de contabilidad agrícola y mercantil» en les quals l'autor insisteix en la idea de l'educació com a instrument per al progrés per superar, en aquest cas, la competència de l'agricultura estrangera i esmenar els errors del passat:

A los maestros de primera enseñanza corresponde la honrosa misión de hacer abrir los ojos a las clases agrícolas, educando a la generación naciente de modo que sea apta para enmendar en lo posible los yerros de las generaciones pasadas. Los que sepan penetrarse bien de esta misión y la realicen a pesar de todos los obstáculos que les opongan la rutina y la ignorancia, habrán merecido bien de la Humanidad (Gomis 1911: 110-111).

S'insisteix, un cop més, en la idea de combatre la ignorància amb la formació.

Després de la publicació dels *Cantares*, l'any 1913 apareix un recull de composicions poètiques escrites per Gomis, aquest cop, en català. Es tracta d'*Aubades y capvespres*. El motiu de publicació d'aquest llibre és molt especial per a l'escriptor. El mes de març de 1909 esdevé terrible perquè li amputen el braç esquerre, solució inevitable

334 BCEC 17, núm. 149 (juny, 1907): 190.

335 A la mort de Lluís Tasso Serra l'any 1906, la seva vídua es fa càrrec del negoci editorial que és gestionat, de fet, pel seu fill polític Alfonso Vilardell Portuondo. La Casa Editorial manté un parell d'anys el nom de Luis Tasso per després denominar-se Vda. de Luis Tasso (Martínez 2001: 41-42; Arranz 2008: 29-30). Per a conèixer els detalls de la impremta de Luis Tasso i la seva importància en la Barcelona de l'època, vegeu Arranz (2008).

per evitar el creixement d'un tumor aparegut anys abans a causa d'una caiguda.³³⁶ Els metges li preguntaven sempre com es trobava del cap. I l'escriptor, cansat d'escoltar sempre la mateixa pregunta, es decideix a fer una prova per demostrar la seva lucidesa:

De jove havia estat jo molt aficionat a fer *Cantares* en castellà i vaig volguer provar si en sabia fer en català. I tot just vaig intentar-ho, quan van començar a empaitar-se dins del meu cervell tot un seguit de corrandes: les unes alegres com un esplèndid dia de primavera, ple de llum i de colors; les altres tristes, fosques com una nit d'hivern sense lluna ni celistia. Talment semblava com si hagués obert l'aixeta d'un dipòsit ple de cançons, i aquestes anaven rajant i rajant les unes darrere les altres sense treva ni repòs (Gomis 1913: 5-6).

D'aquesta manera, escriu les composicions recollides en aquest volum. Si en el cas del material folklòric Gomis presenta les variants sense modificar-les, ara, presenta els versos tal i com han estat creats, sense retocs posteriors:

Hauria pogut llimar-les, canviar algunes paraules, treure'n algunes assonàncies, però haurien perdut en espontaneïtat lo que haguessin guanyat en bellesa, i jo crec que l'espontaneïtat és la condició més essencial d'aquesta mena de composicions (Gomis 1913: 6).

Enceta el recull una cita de l'escriptor romàntic Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), que mostra clarament l'esperit amb què Gomis pretén escriure el recull:

Lo mèrit de la cançó popular està en què els motius són presos directament del natural. Los poetes cultes podrien aprofitar-se d'igual avantatge si en sapiguessin; però el cas és que la gent inculta posseeix, molt més que no pas los poetes de professió, lo secret del laconisme (Gomis 1913: 9).³³⁷

Comas i Santasusagna (1982: 246) distingeixen dues tendències dins aquesta obra. D'una banda, les composicions «amatòrio-eròtiques» emparentades directament amb l'estil castellanoandalús que Gomis vol imitar. De l'altra, les composicions de to amarg i pessimista, de caràcter més personal. Totes elles tracten el tema del menyspreu femení o el galanteig inútil (Comas 1915: 246). Com a mostra de la primera tendència:

III

No hi ha cap botó de rosa
tant fresc i tant pur com tu,

³³⁶ Com s'explica al capítol 1.

³³⁷ Aquest mateix fragment apareix al recull *Pensaments d'en Goethe*, traduïts per Joan Maragall l'any 1910. Gomis no utilitza, però, la traducció de Maragall: «El mèrit propi de la cançó popular està en què els seus motius són presos directament del natural. Els poetes cultes podrien aprofitar-se d'igual avantatge si en sabessin; però el cas és que la gent inculta posseeixen el secret del laconisme molt més que no pas els poetes de professió» (Goethe 1910: 24).

ni hi ha llüïssor que iguali
la llüïssor dels teus ulls (Gomis 1913: 8).

CCXXXI
Pur com lo cor d'un infant
és lo teu cor, vida meua;
obert a tot lo que és noble,
tancat a tota baixesa (Gomis 1913: 65).

I com a exemple de la segona:

CCXXVIII
De què li serveix a l'home
lo benestar material,
si té el cor buit d'esperances
i el cervell buit d'ideals? (Gomis 1913: 64).

CCLIX
Als combats d'aquesta vida
hi he trencat més d'una llança,
i sento no ser ja jove
per tornar a la batalla (Gomis 1913: 72).

Eudald Canivell, que havia coincidit amb Cels Gomis a la Biblioteca Arús com a bibliotecari (1895-1922), li escrigué una carta datada el 13 de novembre de 1913 amb motiu de la publicació d'aquest recull:

Llegeixo el pròleg i m'entero de la causa i gestació del llibre. Si els metges no tenien raó frenopàticament, no estaven massa desviats, car una corrandà hi ha que diu: follies son bogeries / i de boigs ningú en fa cas. Però entretant vostè envaeix tots els camps i tracta tots els temes, en ambdues llengües. Algunes quartetes m'han semblat a la vista molt exquisides. ¿Quina nova sorpresa ens donarà? (FCGM: registre 31/04).

El compromís d'una ideologia

Després de l'amputació del braç esquerre, Gomis treballa com a director literari de l'*Enciclopèdia Il·lustrada Seguí*, en la qual és el responsable de la redacció dels articles d'història, com figura en el quadre de col·laboradors de l'Enciclopèdia (Calero 2010: 23).

L'any 1907 Francesc Carreras i Candi (1862-1937), director del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* i vicepresident de l'entitat, inicia i dirigeix una monumental *Geografia general de Catalunya* que es publica entre els anys 1913 i 1918.

Aquesta obra es realitza en sis volums, distribuïts de la manera següent: i) Geografia general de Catalunya; ii) Barcelona ciutat; iii) Barcelona província; iv) Tarragona; v) Lleida; vi) Girona (Jolis 1996: 63). El mateix Carreras i Candi s'encarrega, amb col·laboradors, dels dos primers volums; el tercer l'escriu Cels Gomis; el quart, el tarragoní Emili Morera (1846-1918); el cinquè, el lleidatà Ceferí Rocafort (1872-1917) i el sisè s'encarrega al gironí Joaquim Botet i Sisó (1846-1917). Aquest projecte havia nascut la dècada anterior, a partir d'una comissió especial destinada a aquest efecte que n'encomanà la realització a Francesc Carreras i Candi, juntament amb Norbert Font i Sagué (1874-1910) i Lluís Marià Vidal (1842-1922) (Jolis 1996: 51). Tots ells estaven vinculats al Centre Excursionista de Catalunya.

De l'any 1901³³⁸ és una gramàtica castellana titulada *Elementos de gramática de la lengua castellana*. A l'apartat introductori, titulat «Nociones generales», Gomis fa una distinció entre les nocions de llengua «castellana» i llengua «espanyola»:

PREGUNTA: ¿Por qué decimos *castellana* y no *española*?

RESPUESTA: Porque es la peculiar de Castilla y, aunque es la oficial, y se habla con más o menos pureza en la mayor parte de España, no es la única que se habla en esta nación.

PREGUNTA: ¿Qué otras lenguas se hablan en ella?

RESPUESTA: La *asturiana* o *bable*, la *vascuence*, la *atalana* y la *gallega* (Gomis 1921: 5-6).

No deixa de ser significatiu el fet que, en una obra dedicada a estudiar la gramàtica de la llengua castellana, l'autor hi introdueixi aquestes notes que, tot i pertànyer a la lingüística, duen de manera intrínseca, un marcat caràcter polític. La noció de «puresa» de la llengua segons el territori on es parla, apuntada aquí, també apareix en altres obres de l'escriptor.³³⁹

De 1923 és una nova edició d'un manual pedagògic de Gomis, les *Lecturas instructivas: segundo libro de lectura para las escuelas de instrucción primaria*.³⁴⁰ L'èxit del volum sembla també clar ja que se'n localitza l'onzena tirada en un any bastant tardà com el 1933. Acompanya el llibre una breu introducció adreçada als mestres en la qual l'escriptor explicita els principis pedagògics que orienten l'obra:

¿No sería preferible dejar todas esas antologías para más tarde y facilitar a los niños, como primeros libros de lectura, otros en los que pudieran aprender las causas de los

338 Segons Palau (1948-77). L'edició més antiga que he pogut consultar porta data d'impremta de 1921, sense que s'indiqui que es tracta d'una reedició, com he comentat més amunt.

339 Com es pot comprovar al capítol 3 amb motiu de l'article «L'excursionisme y el folk-lore» (Gomis 1902b).

340 No he pogut localitzar la primera edició d'aquesta obra, que es degué publicar a principis de la dècada de 1900, com ho demostra el fet que sigui el segon volum de la Biblioteca de Primera Enseñanza, com he explicat anteriorment.

fenómenos naturales que se verifican a su alrededor, o algunos conocimientos que les fuesen útiles en la vida práctica?

Antes que literatos, hemos de procurar que salgan de nuestras escuelas, y sobre todo de las rurales, muchachos inteligentes que si mañana al abrir un surco o al cavar una viña, encuentran un hacha de piedra, sepan que es una herramienta fabricada por el hombre en la infancia de la Humanidad, y no crean, como hoy, que es un rayo que al caer se sepultó siete varas bajo tierra para volver a salir al cabo de siete años a la superficie; que si un día tropiezan con una tosca piedra clavada verticalmente en el suelo, que les llame la atención por sus grandes dimensiones, sepan que aquella piedra, llamada menhir, es una muestra del arte humano primitivo y no un enorme canto que se cayera de las manos de un diablo o de una bruja por haber oído cantar el gallo antes de haber llegado al puente en que debía colocarlo (Gomis 1933: 5-6).

Aquestes afirmacions de Gomis segueixen la mateixa línia plantejada per l'escriptor en altres mostres de la seva producció quan insisteix en la idea que «Lo que convé es recullir totes les preocupacions populars, no per a perpetuar-les, com creuen alguns, sinó per a destruir-les», com planteja en la primera edició de *La lluna segons lo poble* (Gomis 1884d: 192).³⁴¹

Bardavio (1999: 73-74) creu que aquest plantejament de Cels Gomis no s'allunya gaire d'afirmacions com les de Pilar Maestro, més de 70 anys després:

Enseñar Historia en la ESO, en una buena relación con la Geografía, desde las nuevas visiones de ambas, es interesante como un medio para superar la simplicidad de los análisis sociales del pensamiento cotidiano, no sólo para comprender sino también para corregir prejuicios y estereotipos, todo lo cual aporta una carga indudable intelectual y educativa, crítica y desalienadora (Maestro 1997: 113).

Entre les paraules de l'escriptor en aquesta introducció no hi poden faltar l'exaltació del treball, com s'ha vist en escrits anteriors:

Y ante todo y sobre todo, es preciso inculcar a los niños la idea de que la primera y principal de las virtudes es el trabajo, y el peor de los vicios la holganza; hay que enseñarles que la blusa del obrero es tan honrosa como la levita del caballero; que lo que deshonra al hombre no es el traje, sino las acciones; que no hay profesiones honrosas y degradantes, altas y bajas; que todas son igualmente necesarias y, por lo tanto, en igual grado meritorias (Gomis 1933: 7).

Tota una declaració de principis en una obra destinada als infants, però en què apareixen, també, les idees polítiques d'un autor compromès amb el seu pensament. Al costat d'aquesta idea, que Gomis també transmet als joves lectors (Gomis 1933: 241-

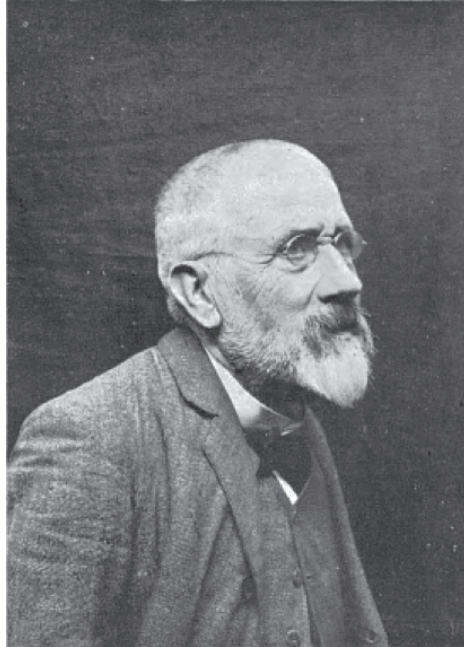
341 Com s'explica al capítol 3 amb la publicació d'aquesta obra i de les posteriors reedicions.

242), l'escriptor insisteix en la idea del treball en equip i de la humanitat com a força en el seu conjunt i no en les seves individualitats:

Desgraciadamente la ambición de unos, el orgullo de otros y la imbecilidad de los más, han hecho que vivamos en perpetua lucha y que, en vez de unirnos, pensemos sólo en destruirnos mutuamente. [...] Si la suma de talento, de inventiva y de actividad empleada en idear nuevos medios de destrucción se hubiese invertido en proporcionar a los mortales mayor suma de comodidades y bienestar, este mundo sería un verdadero paraíso (Gomis 1933: 243-244).

L'any 1932, l'editorial Tasso (hereva de la Casa Editorial Luis Tasso i Casa Editorial Vda. de Luis Tasso) publica la segona edició d'una *Geografia de Catalunya*, dins la Biblioteca de Primera Ensenyança.³⁴² Aquest manual recull la definició del lèxic corresponent als diferents accidents geogràfics, a més de la descripció física pertinent. A la lliçó VII, dedicada a la hidrografia de l'Ebre, l'escriptor descriu les localitats per on circula el riu Matarranya: «Neix el Matarranya a la font del Prat de la Ribera, a la província de Tarragona, i entra a la de Terol per Beceit, Vall-de-roures, Torre del Comte i Massalió» (Gomis 1932: 38). A continuació, en una nota, especifica que «poso tots aquests noms en català perquè així els anomenen per tot el partit de Vall-de-roures, on parlen tant català com nosaltres». Un cop més, Gomis inclou una important observació lèxica sobre la llengua utilitzada pels parlants d'una zona determinada, com ja ha fet en publicacions anteriors, no només en l'àmbit pedagògic sinó també excursionista i folklòric.

342 No he pogut localitzar la primera edició d'aquesta obra. És probable que sigui dels primers anys de la dècada de 1900, com la resta d'obres que Gomis escriu per a la col·lecció d'aquesta casa editorial. De fet, apareix entre les obres de l'escriptor esmentades a les *Lecturas instructivas*, a continuació dels volums de la Biblioteca de Primera Enseñanza, especificant que està escrita en català.

Cels Gomis i Mestre.

Font: *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 25, núm. 246 (juliol, 1915): 217.

Epíleg: «De l'anarquisme al folklore»

La mà dreta i la mà esquerra – tenim els bons catalans
per guardar a Catalunya – dels atacs dels castellans.
Pels fills bords de nostra terra – no ens fan falta pas les mans;
com s'arrastren per la sorra – i es rebolquen dins del fang
se'ls hi posa un peu a sobre – lo mateix que als escarbats
i apretant una miqueta – es queden ben esclafats.

(Alexandre Broz, «A en Cels Gomis», 28 de gener de 1904
[FCGM: registre 31/04]).

La ideologia de Cels Gomis i Mestre apareix reflectida en tots els àmbits de la seva producció, des dels articles clarament polítics, als treballs excursionistes i folklòrics passant per la producció literària i els manuals pedagògics, com s'ha vist en els diferents capítols. Després d'una primera etapa en què el seu pensament es vincula al republicanisme federal (de la mà de Valentí Almirall), la seva evolució el porta a acostar-se i a formar part activa del moviment anarquista del segle XIX. Aquest acostament a les idees anarquistes és més clar i evident en la seva joventut, pel que fa a l'acció directa, amb el contacte amb els personatges més importants de l'època i la seva actuació en els esdeveniments històrics més rellevants. A finals del segle XIX, quan fixa el domicili familiar a Barcelona, desapareix de la primera línia política, desaparició que coincideix amb la radicalització del moviment anarquista que culmina violentament amb el procés de Montjuïc. Tot i això, les idees anarquistes ja han arrelat en la ideologia de Cels Gomis i es fan presents en tota la seva obra.

En la producció literària mostra les temàtiques tractades pels literats anarquistes de l'època, hereus en molts casos, en el cas català, del republicanisme. Els temes més rellevants, en aquest sentit, són: la ciència com a motor que engrandeix la capacitat de progrés de l'home, la reivindicació del geni de l'home per damunt de nacions, l'elogi

dels benefactors de la humanitat, la reivindicació de la importància del paper de la dona en la societat i l'elogi del maquinisme.

En els manuals i treballs pedagògics (sovint, adreçats als més joves), Gomis insisteix en les idees sobre el progrés de la humanitat a través sempre del treball i de l'esforç, i reivindica la formació de les classes populars com a eina per fomentar el progrés i el desenvolupament i combatre les desigualtats.

L'extensa i prolífica obra publicada en l'àmbit excursionista i folklòric apareix lligada amb el moviment excursionista de l'època per la seva vinculació com a soci de l'Associació d'Excursions Catalana, primer, i del Centre Excursionista de Catalunya, després. Aquesta producció seria destacable per ella mateixa, per la quantitat de dades recollides i pel seu intent científic (amb totes les limitacions evidents) d'organitzar i sistematitzar aquest material. Més enllà de les dades, però, Cels Gomis destaca com a folklorista pel seu mètode. En primer lloc, es mostra contrari a la manipulació (en qualsevol sentit) dels materials recollits de la tradició oral i exemplifica aquesta posició, d'una banda, amb la recol·lecció de les variants i, per l'altra, amb l'anotació, acompanyada sovint d'aclariments de tot tipus per a facilitar-ne la comprensió. Aquests aclariments sovint apareixen al costat de dades sobre la informació contextual de les versions recollides oralment, informació molt valuosa des d'una òptica actual ja que permet saber en quin context s'ha produït l'acte folklòric (nom i cognoms del recol·lector, edat, professió, localitat de naixement, etc.).

La sensibilitat de Cels Gomis per les variants pròpies de cada territori, pel que fa a la recollida de material que té un interès des del punt de vista folklòric, s'ha de fer extensible al vessant lingüístic. Gomis, tot i no aprofundir, en cap dels seus treballs, en aquest vessant, sí que aporta, al llarg de la seva obra, tant materials que poden ser interessants per als lingüistes (per exemple, el lèxic) com reflexions al voltant de la barreja de llengües i de la interferència entre les modalitats de diferents indrets, ja sigui per motius de proximitat geogràfica o per influència del prestigi social. La seva experiència com a parlant és la que guia els seus raonaments, que segueixen, en línies generals, la seva ideologia aplicada també en el treball de camp. El seu és, doncs, el testimoni d'un autor interessat en la variació i el respecte per la llengua oral, tant des de l'àmbit de la cultura popular com del lingüístic, fet destacable i a tenir en compte en aquesta època de naixement de l'estudi de la cultura popular a Catalunya. Fruit de la seva ideologia anarquista i del mètode científic, Gomis no recull aquest material buscant «l'ànima del poble» com feia el romanticisme sinó que, al contrari, pretén fer evident l'aspecte irracional d'aquest tipus de creences i el contraposa amb una perspectiva científica i racional, en la línia de treballar de cara al progrés. Aquesta crítica a la irracionalitat es fa extensible a la religió.

Anarquista català recol·lector de folklore o folklorista d'idees anarquistes, Cels Gomis i Mestre es mou de l'anarquisme al folklore (no només cronològicament sinó alhora ideològicament) i ho fa transmetent idees i escrivint sentències que, a dia d'avui, cent anys més tard, són encara plenament vigents. Idees modernes d'un personatge extraordinari (prenent ara les paraules de Llorenç Prats) que cal situar en el lloc que li correspon.

Apèndix 1: Obra de Cels Gomis i Mestre

i. Obra

- 1869a «[sense títol]». *El Estado Catalán* 1, núm. 24 (7 d'agost, 1869).
- 1869b «La revolución de setiembre». *El Estado Catalán* 1, núm. 60 (12 de setembre, 1869).
- 1870a «Cuestión palpitante». *La Solidaridad. Órgano de la AIT de la Sección de Madrid*, núm. 6 (19 de febrer, 1870); núm. 13 (9 d'abril, 1870); núm. 15 (23 d'abril, 1870).
- 1870b «Espagne». *La Solidarité. Organe des sections de la fédération romande de l'Association Internationale des Travailleurs*, núm. 7 (21 de maig, 1870).
- 1871 «[sense títol]». *La Emancipación* 1, núm. 24 (27 de novembre, 1871): 3.
- 1876 «La nina y lo peix». *La Renaixensa* 6, vol. II, núm. 9-10 (10 de desembre, 1876): 381.
- 1877 *La Tierra*. Barcelona: Librería de Juan y Antonio Bastinos.
- 1878 *Las plantas*. Barcelona: Juan y Antonio Bastinos, Enciclopedia para la juventud.
- 1879a «Ollas dels Gegants en la Riera de Vallfogona». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 2, núm. 9 (31 de juliol, 1879): 144-147.
- 1879b «[Montesquiu, 19 d'Agost de 1879]». *Diari Català* 1, núm. 86 (22 d'agost, 1879): 29.
- 1879c «[Montesquiu, 25 d'Agost de 1879]». *Diari Català* 1, núm. 92 (28 d'agost, 1879): 72-73.
- 1879d «[Montesquiu, 7 de Setembre de 1879]». *Diari Català* 1, núm. 107 (12 de setembre, 1879): 184-185.
- 1879e «[Montesquiu, 6 d'octubre de 1879]». *Diari Català* 1, núm. 134 (9 d'octubre, 1879): 385.

- 1879f «L'arribada d'un gran home. Quadro de costums... conservadoras». *Diari Català* 1, núm. 148 (23 d'octubre, 1879): 485-486; núm. 150 (25 d'octubre, 1879): 501-502.
- 1879g «[Montesquiu 3 Desembre 1879]». *Diari Català* 1, núm. 192 (6 de desembre, 1879): 265-266.
- 1880a «Colonia». *Diari Català* 2, núm. 252 (5 de febrer, 1880): 262-263.
- 1880b «Lo 10 de janer». *Diari Català* 2, núm. 252 (5 de febrer, 1880): 264-265.
- 1880c «Lo meu nen». *Diari Català* 2, núm. 259 (12 de febrer, 1880): 314.
- 1880d «La Historia». *Diari Català* 2, núm. 268 (21 de febrer, 1880): 384-385.
- 1880e «Un alcalde conservador pintat per ell mateix». *Diari Català* 2, núm. 274 (27 de febrer, 1880): 427-428.
- 1880f «Un diputat provincial d'aquestos temps pintat en quatre cops per ell mateix». *Diari Català* 2, núm. 299 (23 de març, 1880): 611-612.
- 1880g «Lo mar». *Diari Català* 2, núm. 314 (8 d'abril, 1880): 723.
- 1880h «Correspondencia de Caspe». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 3, núm. 19-20 (maig-juny, 1880): 141-143.
- 1880i «Un poch de mineralogia». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 3, núm. 22 (agost, 1880): 190-191.
- 1880j «Una excursió al avench de Sant Pere dels Grechs (terme de Oliete, provincia de Teruel)». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 3, núm. 23 (setembre, 1880): 211-215; núm. 24 (octubre, 1880): 234-237.
- 1880k «La cansó del carrilaire». *Lo Catalanista*, núm. 20 (4 de novembre, 1880): 151.
- 1880l *Álbum pintoresco de Historia Natural para instrucción de los niños*. Texto por D. Luis Puig y Sevall y D. Celso Gomis. Barcelona: Librería de Juan y Antonio Bastinos, editores.
- 1881a «Faula». *Diari Català* 3, núm. 532 (27 de gener, 1881): 206.
- 1881b «Excursió á las minas de Lignito de la Granja d'Escarpe, provincia de Lleyda». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 4, núm. 28 (gener, 1881): 20-22.
- 1881c «La turba de Amposta. Recorts de l'any 1873». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 4, núm. 31 (abril, 1881): 94-96.
- 1881d «La mel de l'Alcarria». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 4, núm. 32-33, (maig-juny, 1881): 137-140.
- 1881e «Valdurrios». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 4, núm. 36-37 (setembre-octubre, 1881): 234-235.
- 1881f *La Tierra*. 2a ed. aumentada. Barcelona: Librería de Juan y Antonio Bastinos, Enciclopedia para la juventud.

- 1882a «Regallo amunt (Provincias de Saragossa y Teruel)». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any primer: 1881: 317-331.
- 1882b «Excursions per la provincia de Guadalajara (fragments)». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any primer: 1881: 405-423.
I – Geodas calissas de Sierrezuela (Sotoca), p. 405-408.
II – De Huerta-Hernando a la Olmeda de Cobeta, passant per Buena-Fuente, p. 408-417.
III – La cova de la Riva, els Miracles de Rata i les Salines de Saelices (terme de Cifuentes), p. 418-423.
- 1882c «Industrias desaparegudes de Caspe». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any primer: 1881: 486-493.
- 1882d «Excursió particular á S. Benet de Bages». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 40-41 (gener-febrer, 1882): 17-22.
- 1882e «Un passeig per las Garrigas». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 42-43 (març-abril, 1882): 43-53.
- 1882f «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 42-43 (març-abril, 1882): 67-77.
I – Brihuega, p. 67-72.
II – Las covas de Peña de la Hoz y de Civica, terme de Brihuega, p. 72-74.
III – Cifuentes, p. 74-77.
- 1882g «A una Font». *L'Avenç* 2, 1a època, núm. 7 (abril, 1882): 61-62.
- 1882h «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 44-45 (maig-juny, 1882): 114-120.
IV – De Cifuentes a Trillo y als banys de aquest nom, p. 114-118.
V – Excursió al monastir de Ovila (Trillo), p. 119-120.
- 1882i «?». *L'Avenç* 2, 1a època, núm. 9 (juny, 1882): 94.
- 1882j «Dotze horas á Saragossa». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 46-47 (juliol-agost, 1882): 131-137.
- 1882k «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 48 (setembre, 1882): 165-166.
VII – Nota sobre el Convento Lorado (Carrascosa de Tajo), p. 165-166.
VIII – De Ocentejo á Canales del Ducado, p. 166.
- 1882l «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 49 (octubre, 1882): 175-178.
VIII – De Ocentejo á Canales del Ducado.
- 1882m «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 50 (novembre, 1882): 192-198.
IX – Dos pobles desaparecuts.

- 1882n «Una visita al monastir de 'San Victorian' en l'antich regne de Sobrarbe (Huesca)». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 51 (desembre, 1882): 218-222.
- 1882o *Garibaldi: historia liberal del siglo XIX: ideas, movimientos y hombres importantes. Estudios filosóficos-originales de escritores italianos, franceses y españoles*. Bajo la dirección de Justo PASTOR DE PELLICO [Rafael Farga i Pellicer]. Ilustrados por artistas distinguidos. 2 volums. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Evaristo Ullastres.
- 1883a «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 52 (gener, 1883): 14-21.
x – Una excursió a Sigüenza. I.
- 1883b «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 53 (febrer, 1883): 34-37.
x – Una excursió a Sigüenza. II.
- 1883c «La patria de l'home». *L'Avenç* 3, 1a època, núm. 11 (febrer, 1883): 125-126.
- 1883d «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 55 (abril, 1883): 73-78.
x – Una excursió a Sigüenza. II, III, IV, V.
- 1883e «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 56-57 (maig-juny, 1883): 111-116.
x – Una excursió a Sigüenza. V, p. 111-112.
XIII – De Brihuega á Trillo, p. 112-116.
- 1883f «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 58-59 (juliol-agost, 1883): 157-162.
XIII – De Brihuega á Trillo, p. 157-160.
XIV – Una excursió á Molina de Aragón, p. 160-162.
- 1883g «Encontorns de Dosrius (provincia de Barcelona)». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 60 (setembre, 1883): 182-187.
- 1883h «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 60 (setembre, 1883): 196-198.
XIV – Una excursió á Molina de Aragón.
- 1883i «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 61-62 (octubre-novembre, 1883): 222-224.
XIV – Una excursió á Molina de Aragón, p. 222-223.
XV – De Trillo á Cereceda, passant per Viana y La Puerta, p. 224.
- 1883j «Excursions per la provincia de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 63 (desembre, 1883): 250-251.
XIII – De Brihuega á Trillo.

- 1883k «La Vall de Venasch». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any segon: 1882: 99-120.
- 1883l «Itinerari de Manresa a Berga. Juliol a octubre de 1881». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any segon: 1882: 167-195.
- 1883m «Entre Vich y Sant Joan de las Abadessas. Vint y quatre fulls del meu llibre de memorias». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any segon: 1882: 255-266.
- 1883n «Aplech de cançons populars catalanas, recollidas per D. Cels Gomis, D. Vicens Plantada y Fonolleda y D. Joseph Cortils y Vieta, y anotadas per Don Francisco Maspons y Labrós». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any segon: 1882: 493-513.
- 1884a «La cansó del carrilayre». *La Tramontana*. *Periòdic vermell*, núm. 133 (4 de gener, 1884): 2.
- 1884b «Excursions per la província de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 64 (gener, 1884): 18-19.
xv – De Trillo á Cereceda, passant per Viana y La Puerta.
- 1884c «Discurso que en el acto de la solemne distribución de premios del Certámen celebrado por la Asociación Literaria de Gerona, leyó el día Iº de Noviembre de 1883 el presidente de la misma D. Pedro Alsius y Torrent. Gerona, Imp. de Pac. Torres. 1883». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 64 (gener, 1884): 19-20.
- 1884d «La Lluna segons lo poble». *L'Avenç* 3, núm. 24 (15 de febrer, 1884): 164-170; núm. 25 (29 de febrer, 1884): 184-192.
- 1884e «Excursions per la província de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 65-66 (febrer-març, 1884): 53-54.
xv – De Trillo á Cereceda, passant per Viana y La Puerta.
- 1884f «Lliteratura oral catalana». *L'Avenç* 3, núm. 28 (15 d'abril, 1884): 244-250.
- 1884g «Excursions per la província de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 68 (maig, 1884): 97-100.
xxv – De Trillo á Cereceda, passant per Viana y La Puerta, p. 97-99.
xxvi – Una visita al monastir de Lupiana, p. 99-100.
- 1884h «Excursions per la província de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 69-70 (juny-juliol, 1884): 129-133.
xxvi – Una visita al monastir de Lupiana, p. 129-130.
xxvii – Castell y cisterna de Valfermoso de Tajuña (partit de Brihuega província de Guadalajara), p. 130-133.
- 1884i «Excursions per la província de Guadalajara». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 71-72 (agost-setembre, 1884): 173-181.
xxviii – De Brihuega a Guadalajara.

- 1884j «Tossa. Noticias sobre la historia, tradiciones y costumbres de esta villa y su término, por Enrique Claudio Girbal. Girona, P. Torres, 1884». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 71-72 (agost-setembre, 1884): 197.
- 1884k «Concepto del Derecho en la poesía popular española, por Joaquin Costa. Madrid, Fontanet, 1884». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 7, núm. 71-72 (agost-setembre, 1884): 197.
- 1884l «Lo Rhin». *L'Avenç* 3, núm. 35 (octubre-novembre-desembre, 1884): 521-524.
- 1884m *La lluna segons lo poble*. Barcelona: Biblioteca de L'Avenç.
- 1884n *Lo llamp y'ls temporals*. Pròleg de Francesc Maspons i Labrós. Barcelona: Llibreria de D. Àlvar Verdaguer, Folklore Català, Associació d'Excursions Catalana, Biblioteca Popular 1.
- 1885a «Zaragoza: I – Lo museo provincial de pinturas», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 8, núm. 80-81 (maig-juny, 1885): 116-118.
- 1885b «Egipte, Assiria i Babilònia, per J.B.B. Barcelona, La Renaixensa, 1885». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 8, núm. 80-81 (maig-juny, 1885): 119.
- 1885c *Copèrnic, Galileo, Descartes, Newton, Franklin, Watt, Herscheld*. Cuadros biográficos trazados por D. Celso Gomis y los Sres. López Catalán, Navarro y Bastinos (Julián). Barcelona: Librería de Juan y Antonio Bastinos, editores, Biblioteca Infantil Histórico-biográfica x.
- 1886a «Zaragoza: II – La Aljaferia». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 90 (març, 1886): 48-51.
- 1886b «Zaragoza: III – Casa Lonja». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 91-92 (abril-maig, 1886): 85-86.
- 1886c «Zaragoza: IV – La iglesia del Salvador o la Seo». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 96 (setembre, 1886): 177-180.
- 1886d «Una preocupació. Pretendida ganduleria de los obreros no catalanes». *Acracia*, núm. 9 (setembre, 1886): 91-94; núm. 10 (octubre, 1886): 114-115; núm. 11 (novembre, 1886): 128-131.
- 1886e «D. Joseph Puiggarí. Monografía histórica e iconográfica del traje. Barcelona, 1886». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 98-99 (novembre-desembre, 1886): 219-220.
- 1886f «Col·lecció de proverbis, màximas y adagis catalans escullits per En Bergnes. 3a ed. Perpinyà, 1882». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 98-99 (novembre-desembre, 1886): 220.
- 1886g «Pierre Vidal. *Cansoner català de Rosselló y de Cerdanya*. I – Corrandes; II – Cançons del pandero. Perpinyà, 1885-1886 (dos fascicles)». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 98-99 (novembre-desembre, 1886): 220-221.

- 1886h «*Folk-lore español*. Biblioteca de las tradiciones populares españolas. Tomos VIII y IX. Madrid, 1886. Tom VIII – *La rosa en la vida dels pobles* (en llengua portuguesa) per Cecília Schmitd Branco i *Folk-lore de Proaza* (Astúries) per L. Giner Arivau; Tom IX – *Cansoner popular gallego*. Vol. II. Recollit i ordenat per Joseph Pérez Ballesteros». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 98-99 (novembre-desembre, 1886): 221.
- 1886i «Una rectificación». *Acracia*, núm. 12 (desembre, 1886): 140-142.
- 1886j «Necesidad de reformar la historia». *Acracia*, núm. 12 (desembre, 1886): 142-145.
- 1886k *El Catolicismo y la Cuestión Social, examen crítico de los acuerdos del Congreso Católico de Lieja*. Sabadell: Agrupación de Propaganda Socialista. Imp. Juan Comas Faura.
- 1887a «El déficit del trabajador». *Acracia*, núm. 13 (gener, 1887): 159-164.
- 1887b «Juan Felipe Becker». *Acracia*, núm. 13 (gener, 1887): 168.
- 1887c «Zaragoza: V – Altres temples i esglésies». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 10, núm. 100 (gener, 1887): 7-9.
- 1887d «Zaragoza: V – Altres temples i esglésies». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 10, núm. 101-102 (febrer-març, 1887): 24-29.
- 1887e «Cifras». *Acracia*, núm. 16 (abril, 1887): 213-214.
- 1887f «*Folklore español*. Biblioteca de las tradiciones populares españolas. Toms X i XI. Madrid, 1886; Tom X – Contes recollits a Extremadura per Sergio Hernández de Soto; Tom XI – Cançoner popular galleg. Vol. III per Josep Pérez Ballesteros». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 10, núm. 104-105-106 (maig-juny-juliol, 1887): 111-112.
- 1887g «Cartas sobre la Miscelánea Folk-lórica». *L'Arch de Sant Martí*, núm. 267 (10 de juliol, 1887): 481-483; núm. 269 (17 de juliol, 1887): 504-506; núm. 273 (4 d'agost, 1887): 557-559; núm. 280 (25 d'agost, 1887): 621-624; núm. 285 (11 de setembre, 1887): 673-676; núm. 299 (30 d'octubre, 1887): 826-829; núm. 303 (13 de novembre, 1887): 875-877.
- 1887h «Cartas sobre la Miscelánea Folk-lórica». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 10, núm. 104-105-106 (maig-juny-juliol, 1887): 106-109; núm. 109-110 (octubre-novembre, 1887): 191-199; núm. 111 (desembre, 1887): 215-220.
- 1887i «Cifras elocuentes». *Acracia*, núm. 20 (agost, 1887): 297-298.
- 1887j «Costums empurdanesas. Dinars de morts. Honras grassas». *Miscelánea Folk-lórica*. Barcelona: Associació d'Excursions Catalana, Biblioteca Popular IV, p. 38-49.

- 1887k *A las madres*. Sabadell: Agrupación de Propaganda Socialista. Imp. Juan Comas Faura.
- 1888a «¡Avant!». *La Veu del Centre Català*, núm. 32 (19 de maig, 1888): 191.
- 1888b «Impressions d'una excursió á Sant Martí Sarroca, Torrellas y Pontons (provincia de Barcelona)». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 11, núm. 121-123 (octubre-deseembre, 1888): 266-281.
- 1888c *Meteorologia y agricultura populars ab gran nombre de confrontacions*. Barcelona: Llibreria de D. Álgvar Verdaguer, Folklore Català, Associació d'Excursions Catalana, Biblioteca Popular v.
- 1889a «De la Vall de Venasch á Graus. Notas de viatge». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 12, núm. 127-132 (abril-setembre, 1889): 89-129.
- 1889b «Una visita al Monastir de Piedra (provincia de Zaragoza)». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 12, núm. 133-135 (octubre-deseembre, 1889): 288-299.
- 1890a «Lo minayre». *L'Avenç*, 2a èp., II, núm. 3 (31 de març, 1890): 65-68.
- 1890b «Lo Páramo». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 13, núm. 139-144 (abril-setembre, 1890): 163-164.
- 1890c «De Tortosa á Cardó». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 13, núm. 139-144 (abril-setembre, 1890): 203-219.
- 1890d «Tradicions de Cardó». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 13, núm. 139-144 (abril-setembre, 1890): 220-226.
- 1890e *Cantares*. Casp: Imp. de Tomás Pellicer.
- 1891a «Hidrografia de la part de la conca del Ter compresa entre la unió del Freser ab lo Ter (Ripoll) y la desembocadura del Gés (Sant Feliu de Torelló)». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 1, núm. 1 (gener-juny, 1891): 68-80.
- 1891b «Remeys contra'ls llamps y'ls temporals». *La Renaixensa* 21, núm. 43-46 (1891): 673-685.
- 1891c *Botànica popular ab gran nombre de confrontacions*. Barcelona: Llibreria de D. Álgvar Verdaguer, Folklore Català, Associació d'Excursions Catalana, Biblioteca Popular vi.
- 1892a «Les inventions modernes. Le Télégraphe (suite)». *Revue des traditions populaires* 7, tom VII, núm. 1 (15 de gener, 1892): 24.
- 1892b «Alguns noms topogrífichs, propis de Mequinenza, Fayó, Nonasp, Fabara y Maella, pobles que forman la frontera de la llengua catalana en la provincia de Saragossa». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 2, núm. 4 (gener-març, 1892): 53-54.
- 1892c «Tradicions fabarolas». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 2, núm 5 (abril-juny, 1892): 59-63.

- 1892d *La Tierra*. 3a ed., aumentada. Ilustrada con 60 grabados. Barcelona: Antonio J. Bastinos, editor, Biblioteca Minerva.
- 1893a «La primera víctima». *L'Avenç* 5, 2a època, núm. 17 (15 de setembre, 1893): 265-268.
- 1893b «El triai (festa popular olotina)». *L'Avenç*, 2a èp., v, núm. 18 (30 de setembre, 1893): 280-282.
- 1894a «De com se formá l'estany de Las Presas». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 4, núm. 15 (octubre-desembre, 1894): 258-260.
- 1894b *La vall de Hóstones*. Barcelona: Llibreria de Àlvar Verdaguier, Centre Excursionista de Catalunya, Biblioteca Económica.
- 1895a «L'invenció de la fanga y dels arpells». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 5, núm. 18 (juliol-setembre, 1895): 168-169.
- 1895b «Gnomos y follets». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 5, núm. 19 (octubre-desembre, 1895): 223-226.
- 1896a «L'avench de Padirac (traducció)». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 6, núm. 20 (gener-març, 1896): 47-49.
- 1896b «L'arpa de Davit». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 6, núm. 22 (juliol-setembre, 1896): 192.
- 1896c «¡Jo vull! [traducció]». *L'Atlántida* 1, núm. 4 (1 de juliol, 1896): 6.
- 1896c «L'estiuet de sant Martí». *L'Atlántida* 1, núm. 5 (15 de juliol, 1896): 10-11.
- 1896d «Origen d'un modisme ampurdanés». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 6, núm. 23 (octubre-desembre, 1896): 234-235.
- 1896e «Gnomos y follets». *L'Atlántida* 1, núm. 13 (15 de novembre, 1896): 7; núm. 14 (1 de desembre, 1896): 8.
- 1897a «Follies particulars de Fraga, de Mequinença y de Tortosa». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 7, núm. 26 (març, 1897): 112-115.
- 1897b «De Sant Feliu de Pallerols a Olot, passant per la drecera». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 7, núm. 28 (maig, 1897): 158-166.
- 1899 «Don Cels Gomis, l'incansable folk-lorista [carta a General Ginestà i Punset]». *L'Atlántida*, núm. 104, (9 de setembre, 1899): 7.
- 1900a «La lluna segons lo poble». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 10, núm. 62 (març, 1900): 84-91; núm. 63 (abril, 1900): 113-116; núm. 65 (juny, 1900): 153-165; núm. 67 (agost, 1900): 203-208; núm. 68 (setembre, 1900): 226-232.
- 1900b «Apólech». *Calendari català pera l'any 1900* coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle 3 (1900): 124-126.

- 1900c *La Ciencia moderna: suplemento á Las ciencias naturales al alcance de los niños por Luis Nata y Gayoso y Juan Pla y Vilallonga*. Barcelona: Librería de Antonio J. Bastinos.
- 1900d *Rudimentos de agricultura española: lecciones elementales sobre el cultivo de las tierras y sobre las industrias derivadas de la agricultura*. Barcelona: Librería de Antonio J. Bastinos.
- 1901a «Literatura oral catalana. Ditxos tòpics». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 11, núm. 72 (gener, 1901): 12-13; núm. 73 (febrer, 1901): 35-37; núm. 76 (maig, 1901): 134-137; núm. 77 (juny, 1901): 163-174; núm. 78 (juliol, 1901): 185-196.
- 1901b «En Josep Serra i Campdelacreu». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 11, núm. 80 (setembre, 1901): 225-227.
- 1901c «Ciudad Rodrigo (Salamanca)». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 11, núm. 80 (setembre, 1901): 241-247.
- 1901d «Medina del Campo (Valladolid)». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 11, núm. 81 (octubre, 1901): 268-271.
- 1901e «La deria de pidolar». *Calendari català pera l'any 1901 coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle* 4 (1901): 106-108.
- 1901f *Cuadros de la naturaleza: explicación de los mismos*. Barcelona: Antonio J. Bastinos.
- 1901g *Elementos de geografía general y particular de España y Portugal. Astronómica, Física y Étnica, Histórica, Política, Agrícola, Industrial y Comercial*. Barcelona: Antonio J. Bastinos, editor, Julián Bastinos, librería.
- 1901h *Nuevo silabario*. Barcelona: Luis Tasso, editor, Biblioteca de Primera Enseñanza I.
- 1901i *Elementos de gramática de la lengua castellana. Escritos en vista de la última edición de la Gramática de la Real Academia Española*. Barcelona: Casa Editorial Vda. De Luis Tasso, Biblioteca de Primera Enseñanza III.
- 1901j *Nociones de geometría plana y del espacio*. Barcelona: Luis Tasso, Biblioteca de Primera Enseñanza V.
- 1902a «En Francisco de S. Maspons y Labrós». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 12, núm. 85 (febrer, 1902): 42-46.
- 1902b «L'excursionisme y el folk-lore». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 12, núm. 85 (febrer, 1902): 46-50.
- 1902c «El río de oro. Viajes y aventuras por Luciano Biart». *Hojas selectas. Revista para todos* 1 (1902): 81-93, 177-192, 257-272, 353-368, 449-464, 545-560, 641-656, 753-760, 849-856.

- 1902d «La Ribera de Ebro. Impresiones y recuerdos». *Hojas selectas. Revista para todos* 1 (1902): 825-832, 945-952, 997-1008.
- 1902e *Elementos de Cosmografía*. Barcelona: Luis Tasso, editor, Biblioteca de Primera Enseñanza vi.
- 1903a «En Ramon Arabía y Solanas». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 13, núm. 107 (deseembre, 1903): 290-293.
- 1903b «La romería de Tejares (cuadro de costumbres salmantinas)». *Hojas selectas. Revista para todos* 2 (1903): 506-512.
- 1903c «El monasterio de Piedra». *Hojas selectas. Revista para todos* 2 (1903): 989-997.
- 1903d «El general Prim». *Hojas selectas. Revista para todos* 2 (1903): 1059-1066.
- 1903e «Tres nochebuenas». *Hojas selectas. Revista para todos* 2 (1903): 1067-1072.
- 1904 «Un dijous Sant a St. Esteve de Bas». *Catalunya*, núm. 26 (febrer, 1904): LXVII-LXXV.
- 1905 *Memoria decenal, 1895-1904*. Biblioteca Pública Arús. Barcelona: Impr. Tasso.
- 1906a «Excursiones por la provincia de Guadalajara: Geodas calizas de Sierrezuela (Sotoca)». *El Briocense* 3, núm. 40 (30 d'abril, 1906): 2.
- 1906b «Excursiones por la provincia de Guadalajara: De Huertahernando á la Olmeda de Cobeta, pasando por Buenafuente». *El Briocense* 3, núm. 41 (15 de maig, 1906): 2-3.
- 1906c «Excursiones por la provincia de Guadalajara: La Cueva de la Riva, los Milagros de Rata y las Salinas de Saelices (término de Cifuentes)». *El Briocense* 3, núm. 43 (15 de juny, 1906): 2.
- 1906d «Excursiones por la provincia de Guadalajara: Brihuega». *El Briocense* 3, núm. 49 (15 de setembre, 1906): 1-2.
- 1906e *Cantares*. Barcelona: Luis Tasso.
- 1907a «Nuestro propósito». *Cataluña*, núm. 1 (1 d'octubre, 1907): 1.
- 1907b «Valentín Almirall (1841-1904)». *Cataluña*, núm. 1 (1 d'octubre, 1907): 4-6.
- 1907c «El Campo de Tarragona». *Cataluña*, núm. 1 (1 d'octubre, 1907): 13-16; núm. 2 (15 d'octubre, 1907): 27-31.
- 1907d «Por qué escribimos en castellano». *Cataluña*, núm. 2 (15 d'octubre, 1907): 17.
- 1907e «El cementerio del sudoeste». *Cataluña*, núm. 3 (1 de novembre, 1907): 37-39.
- 1907f «Lo que queremos y lo que no queremos». *Cataluña*, núm. 4 (15 de novembre, 1907): 41.
- 1907g «La biblioteca pública Arús». *Cataluña*, núm. 4 (15 de novembre, 1907): 44-46.

- 1907h «Libros nuevos». *Cataluña*, núm. 6 (15 de desembre, 1907): 71.
- 1908a «Lo minayre». *Cataluña*, núm. 8 (15 de gener, 1908): 90-91.
- 1908b «Libros nuevos». *Cataluña*, núm. 10 (15 de febrer, 1908): 108.
- 1908c «La inauguració». *Cataluña*, núm. 13 (1 d'abril, 1908): 128-129.
- 1908d «La uniformidad». *Cataluña*, núm. 14 (15 d'abril, 1908): 136.
- 1908e «Libros nuevos». *Cataluña*, núm. 14 (15 d'abril, 1908): 140.
- 1908f «D. Próspero de Bofarull y Mascaró (1777-1859)». *Cataluña*, núm. 15 (1 de maig, 1908): 145.
- 1908g «Libros nuevos». *Cataluña*, núm. 15 (1 de maig, 1908): 148.
- 1908h «Libros nuevos». *Cataluña*, núm. 16 (15 de maig, 1908): 156.
- 1908i *Rudimentos de agricultura española: lecciones elementales sobre el cultivo de las tierras y sobre las industrias derivadas de la agricultura*. 2a ed., Barcelona: Editorial de Antonio J. Bastinos.
- 1910 *Zoología popular catalana. Modismes, aforismes, creencias, supersticions, etc., etc. que sobre'ls animals hi ha a Catalunya, ab gran nombre de confrontacions*. Barcelona: Tip. L'Avenç, Centre Excursionista de Catalunya, Biblioteca Folklorica ix.
- 1911 *Aritmética y sistema métrico decimal con nociones de contabilidad agrícola y mercantil*. Barcelona: Casa Editorial Vda. De Luis Tasso, Biblioteca de Primera Enseñanza iv.
- 1912a «L'amor a la naturalesa». *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya* 22, núm. 205 (febrer, 1912): 58-61.
- 1912b «Folklore català». *Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa* 2, núm. 6 (març, 1912): 82-89; núm. 12 (setembre, 1912): 174-179; núm. 13 (octubre, 1912): 191-195; núm. 14 (novembre-desembre, 1912): 206-210.
- 1912c *La lluna segons lo poble*. Barcelona: Il·lustració Catalana, Lectura popular. Biblioteca d'autors catalans, 174: 513-544.
- 1912d *La lluna segons lo poble*. 3a edició notablement augmentada. Barcelona: Tipografia de L'Avenç, Publicacions de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya
- 1913 *Aubades y capvespres*. Barcelona: Fidel Giró.
- 1913-18 *Província de Barcelona per Cels Gomis, dins Francesc Carreras i Candi (dir.) Geografia general de Catalunya*. Barcelona: Establiment Editorial de Albert Martín, vol. III (obra completa: 6 volums).
- 1915a «Janer». *Revue Catalane*, núm. 97 (gener, 1915): 1.
- 1915b «Febrer». *Revue Catalane*, núm. 98 (febrer, 1915): 26.
- 1915c «Mars». *Revue Catalane*, núm. 99 (març, 1915): 41.
- 1915d «Folklore català: Mars». *Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa* 4, núm. 19 (gener-març, 1915): 69.

- 1915e «Un dijous Sant a St. Esteve de Bas». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 25, núm. 242 (març, 1915): 74-83.
- 1915f «Abril». *Revue Catalane*, núm. 100 (abril, 1915): 57.
- 1915g «[sense títol]». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 25, núm. 243 (abril, 1915): 138.
- 1915h «Maig». *Revue Catalane: organe de la Société d'études catalanes*, núm. 101 (maig, 1915): 73.
- 1915i «Juny». *Revue Catalane: organe de la Société d'études catalanes*, núm. 102 (juny, 1915): 89.
- 1915j «Juliol». *Revue Catalane: organe de la Société d'études catalanes*, núm. 103 (juliol, 1915): 109.
- 1915k *Memoria decenal, 1905-1914*. Biblioteca Pública Arús. Barcelona: Talleres de Artes Gráficas de Henrich y Cia.
- 1916 «Una institució de cultura. La Biblioteca Pública Arús». *El Diluvio* (12 de maig, 1916, edició tarda): 3-4.
- 1921 *Elementos de gramática de la lengua castellana. Escritos en vista de la última edición de la Gramática de la Real Academia Española*. Barcelona: Casa Editorial Vda. De Luis Tasso, Biblioteca de Primera Enseñanza III.
- 1923 *Lecturas instructivas. Segundo libro de lectura para las escuelas de instrucción primaria*. Barcelona: Casa Editorial Vda. De Luis Tasso, Biblioteca de Primera Enseñanza II.
- 1932 *Geografía de Catalunya*. Barcelona: Tasso, Biblioteca de Primera Ensenyança.
- 1933 *Lecturas instructivas. Segundo libro de lectura para las escuelas de instrucción primaria*. Barcelona: Casa Editorial Vda. De Luis Tasso, Biblioteca de Primera Enseñanza II, undécima tirada.
- 1981 «Costums empurdanesas. Dinars de morts. Honras grassas». *Miscelánea Folk-lórica*. Reproducció facsímil. Pròleg de Josefina Roma. Barcelona: José J. de Olañeta, editor, Arxiu de Tradicions Populars 11, p. 38-49.
- 1983 *Dites i tradicions populars referents a les plantes: segona edició ampliada i modificada de la Botànica popular de l'any 1891*. Barcelona: Montblanc-Martín/Centre Excursionista de Catalunya.
- 1987 *La bruixa catalana. Aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Edició a cura de Cels Gomis i Serdañons. Barcelona: Editorial Alta Fulla, Arxius del Folklore Català 1.
- 1995a «Lo regidor de Valimanya» dins Artur Quintana: *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. Volum I: Narrativa i teatre. Calceit: Instituto de Estudios Turolenses/Associació Cultural del Matarranya/Carrutxa, Lo Trill 1, p. 262-263.

- 1995b «La casa dels moros de Favara» dins Artur Quintana: *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. Volum 1: Narrativa i teatre. Calaceit: Instituto de Estudios Turolenses/Associació Cultural del Matarranya/Carrutxa, Lo Trill 1, p. 266.
- 1997 «El banc de Gia» dins Artur Quintana: *Bllat Colrat! Literatura popular catalana de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca*. Volum 1: Narrativa i teatre. Calaceit: Instituto de Estudios Altoaragoneses/Institut d'Estudis del Baix Cinca/Institut d'Estudis Ilerdencs/Diputació General d'Aragó, La Gabella 4, p. 278.
- 1998 *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Segona edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions a cura de Cels Gomis i Serdañons. Barcelona: Editorial Alta Fulla, Arxius del Folklore Català 3.
- 1999 *La lluna segons lo poble*. Facsimil de l'edició de 1912d. Barcelona: Editorial Alta Fulla, El Calaix de Sota 6.
- 2010 *Celso Gomis Mestre. Excursiones por la provincia de Guadalajara*. Edició de Juan Pablo Calero Delso. Pròleg de Raúl Conde. Ciudad Real: Centro de Estudios de Castilla-La Mancha/Universidad de Castilla-La Mancha, Colección Recortes de Prensa.

ii. Traduccions i edicions

- 1873 Cárlos Deslys: *Dionisia*. Trad. Celso Gomis. Barcelona: Imp. El Porvenir.
- 1874 Briot: *Tratado de álgebra superior conforme a los programas oficiales de enseñanza*. Traducció de Cels Gomis. Barcelona.
- 1874 Alejandro Dumas (hijo): *Novelas*. Versiones castellananas por Juan de la Cuesta, Celso Gomis y Justo Guteu. 2 vol. Barcelona: Imp. A. Palou, Biblioteca Escogida.
- 1881 Luis Nata Gayoso; Juan Pla Vilallonga: *Las Ciencias naturales al alcance de los niños: programa de historia natural, física y química*. 8a ed., ref. y aum. por Celso Gomis. Barcelona: Juan y Antonio Bastinos.
- 1884 Luis Nata Gayoso; Juan Pla Vilallonga: *Las Ciencias naturales al alcance de los niños: programa de historia natural, física y química*. 10a ed., notablemente corregida y aumentada por Celso Gomis. Barcelona: Librería de Juan y Antonio Bastinos.
- 1886 Valentí Almirall: *España tal cual es*. Traducido del francés por Celso Gomis. Barcelona: Librería Española de I. López.

- 1887 Luis Nata Gayoso; Juan Pla Vilallonga: *Las Ciencias naturales al alcance de los niños: programa de historia natural, física y química*. 12a ed., notablemente corregida y aumentada por Celso Gomis. Barcelona: Librería de Juan y Antonio Bastinos.
- 1888 Luis Nata Gayoso: *Lecturas populares para los niños sobre ciencias, artes y agricultura*. Arregladas bajo la dirección de Luis Nata Gayoso. 12a ed., aum. por Julián López Catalán y Celso Gomis. Barcelona: Librería de Juan y Antonio Bastinos.
- 1890 Luis Nata Gayoso; Juan Pla Vilallonga: *Las Ciencias naturales al alcance de los niños: programa de historia natural, física y química*. 13a ed., aumentada por Celso Gomis. Barcelona: Antonio J. Bastinos.
- 1893 Luis Nata Gayoso; Juan Pla Vilallonga: *Las Ciencias naturales al alcance de los niños. Programa de historia natural, física y química*. 14a ed., notablemente corregida y aumentada por Celso Gomis. Barcelona: Librería de Antonio J. Bastinos, editor.
- 1900 Luis Nata Gayoso; Juan Pla Vilallonga: *Las Ciencias naturales al alcance de los niños: programa de historia natural, física y química*. 18a ed., nuevamente corregida por Celso Gomis. Barcelona: Juan y Antonio Bastinos/París: V. de Ch. Bouret.
- 1902 Valentí Almirall: *Obras y escritos políticos y literarios de Valentí Almirall. Tomo I: El catalanismo*. Traducció de Cels Gomis. Barcelona: Imp. La Campana y la Esquella.
- 1903 Luciano Biart: *El río de oro. Viajes y aventuras*. Traducido del francés por Celso Gomis con con ilustraciones en el texto de F. Lix y A. Utrillo. Barcelona: Salvat editores.
- 1904-10 *Diccionari de la Llengua Catalana ab la correspondencia castellana*. Sota la direcció de Cels Gomis. Barcelona: Salvat i Companyia.
- 1912 Luis Nata Gayoso: *Lecturas populares para los niños sobre ciencias, artes y agricultura*. Arregladas bajo la dirección de Luis Nata Gayoso. 17a ed., aum. por Julián López Catalán y Celso Gomis. Barcelona: Sucesores de Blas Camí.

iii. Obra sense data

Enciclopèdia il·lustrada. Sota la direcció de Cels Gomis [Història]. Barcelona: Seguí i Companyia.

Apuntes para un Diccionario técnico de ferrocarriles [treball inèdit].

Nociones de Geografía universal antigua y moderna. Barcelona: Viuda de Luis Tasso, Biblioteca Completa de Primera Enseñanza VII.

Geografía elemental de España. Barcelona: Luis Tasso, impresor-editor, Biblioteca de Primera Enseñanza VIII.

Luis Nata Gayoso: *Programa de historia natural física y química*. Correcció a càrrec de Cels Gomis. Undécima tirada. Barcelona: Casa Editorial de la Viuda de Luis Tasso.

Aritmética. Escrita por Celso Gomis y revisada y ampliada por Matías Guasch. Barcelona: Casa editorial Vda. de Luis Tasso.

La Tierra, Mineralogía, Geología y Meteorología.

Apèndix 2: Quadre temporal

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
1841 (6 de gener): neix a Reus.	1841: inici de la regència d'Espartero.	1841: primera llei de protecció obrera a França.
	1842: esclata la revolta catalana contra Espartero; bombardeig de Barcelona.	
	1843: Abdó Terrades proclama la República a Figueres; coronació d'Isabel II; bombardeig de Reus.	
	1844: comença la dècada moderada.	
1845-1850: es trasllada a Vilanova, Igualada i Cervera.	1848: primer ferrocarril de l'Estat espanyol (Barcelona-Mataró).	1848: revolució a Europa. Publicació del <i>Manifest Comunista</i> de Karl Marx i Friedrich Engels.
1850-1860: estudis d'enginyer de camins a Madrid.	1854: comença el Bienni Progressista.	
	1855 (maig): gran repressió al Principat contra la classe obrera.	
	1855 (juliol): s'acaba el Bienni Progressista; gran rebel·lió a Barcelona, forta repressió; alçaments a tot el Principat.	

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
~ 1860: publica poemes a diaris locals de Reus i Barcelona; col·labora a <i>La Niñez</i> i <i>La Moda Elegante</i> de Madrid.	1858: vaga a l'Espanya Industrial; gran repressió.	
	1859 (maig): restauració dels Jocs Florals.	
	1859 (octubre): guerra de l'Àfrica.	
1860 (setembre)-1861 (setembre): «Carta topogràfica de Valdemoro».		1861: comença la Guerra de Secessió als Estats Units; unitat italiana.
1862: torna a Reus.		
1862 (gener)-1863 (març): construcció de les obres i col·locació de la via del ferrocarril de Reus a Montblanc.		
1863 (març)-1864 (febrer): estudi del ferrocarril de Reus a Saragossa.		
1864 (febrer-juliol): estudi de les variants de la secció de Girona a Cassarella.		
1864 (juliol)-1866 (juliol): subcap de la secció de Centelles, en la construcció de la línia del ferrocarril de Granollers a Vic.		
1866-1871: parèntesi en l'activitat professional com a enginyer.	1866 (gener): pronunciament del general Prim; fracassa.	1866 (setembre): I Internacional a Ginebra.
1868 (febrer): és elegit membre del Comitè del Partit Federal de Barcelona; (setembre): coneix Valentí Almirall; participa a l'assalt de l'Ajuntament de Barcelona.	1868 (setembre): Revolució de Setembre. Isabel II abandona Espanya; Fanelli visita Espanya, enviat per Bakunin.	1868: III Congrés de la Internacional a Brussel·les; Bakunin funda l'Aliança Internacional de la Democràcia Socialista.

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
<p>1869 (febrer): coneix Fanelli a Barcelona; secretari del Club dels Federalistes; col·laboració a <i>El Federalista</i>; redactor d'<i>El Estado Catalán</i>; creació d'una biblioteca pública a la seu de l'Associació de la Joventut Republicana de Barcelona; (abril): participa en les reunions prèvies del Pacte Federal de Tortosa; (octubre): participa en la revolta d'octubre; (desembre): visita a Bakunin a Locarno, acompanyat de Fanelli.</p>	<p>1869 (18 de maig): Pacte Federal de Tortosa; (setembre-octubre): aixecament republicà dels «federalistes intransigents».</p>	<p>1869: congrés de la Internacional a Basilea.</p>
<p>1870: exili a Ginebra; s'afilia a l'organització anarquista Aliança Internacional de la Democràcia Socialista; (gener): demana l'entrada a l'Aliança de Ginebra, on és rebut com a membre i és elegit secretari del Comitè; (març): tornada a Espanya; membre del nucli Internacionalista de Madrid; secretari de propaganda de la secció de l'Associació Internacional de Treballadors; membre de la redacció de <i>La Solidaridad</i> (1870-1871).</p>	<p>1870 (19-26 de juny): I Congrés Obrer Espanyol, celebrat a Barcelona. 1870 (27 de desembre): assassinat del general Prim.</p>	<p>1870: guerra francoprussiana.</p>
<p>1871: tornada a l'activitat laboral. Treballs al País Basc; (març): participació en les conferències que la secció internacionalista madrilenya organitza a l'antiga capella de San Isidro.</p>		<p>1871 (març): la Comuna de París; (maig): repressió de la Comuna (15.000 morts); (setembre): conferència de l'AIT a Londres.</p>
<p>1872: estudis del ferrocarril de Barcelona a Vilanova.</p>	<p>1872 (abril): se celebra a Saragossa el II Congrés Obrer Espanyol.</p>	

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
1872-1873 (hivern): treballs a Amposta.	1873 (11 de febrer): proclamació de la I República; diversos intents per a proclamar l'Estat Català.	1873: VI i VI bis Congressos de l'AIT a Ginebra.
1874: construcció del ferrocarril de Girona a França.	1874 (4 de gener): cop d'estat de Pavia; molta resistència al Principat; pronunciament de Martínez Campos a Sagunt.	1874: congrés de Brusselles de la I Internacional.
1874 (30 de març): casament amb Dolores Perales i Pascual.		
	1875 (9 de gener): Alfons XII desembarca a Barcelona.	
1876: establiment del domicili familiar a Barcelona.	1876 (30 de juny): Constitució de 1876.	1876: congrés de Berna de la I Internacional; mort de Mikhaïl Bakunin.
	1876 (26 de novembre): es funda l'Associació Catalana d'Excursions Científiques. S'inicia la Febre d'Or.	
1877: <i>La Tierra</i> .		
1878-1880: encarregat de la construcció de les obres compreses entre Saderra i Ripoll.		
1878: és nomenat soci delegat de l'Associació d'Excursions Catalana; <i>Las plantas</i> .	1878: neix l'Associació d'Excursions Catalana.	
1879: resideix a Montesquiu.	1879: constitució a Barcelona del primer grup socialista.	

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
1880-1881 (juliol): cap de secció en els estudis del ferrocarril dels directes de Barcelona a Saragossa i Madrid; col·laboracions al <i>Diari Català</i> ; col·laboracions al <i>Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana</i> ; <i>Àlbum pintoresco de Historia Natural</i> .	1880: Primer Congrés Catalanista.	
1881 (juliol-desembre): cap dels estudis del ferrocarril de Manresa a Berga; col·laboracions a <i>La Tramontana</i> ; Col·lecció Gomis a l'Associació d'Excursions Catalana; (desembre)-1882 (juny): cap de la secció del port de Benasc a Graus.	1881 (setembre): se celebra a Barcelona un Congrés Obrer.	1881 (juliol): congrés de la Internacional Negra, a Londres, que marca les directrius del terrorisme anarquista.
1882-1883-1884: col·laboracions a <i>L'Avenç</i> .		
1882 (juny)-1883 (març): encarregat de les obres de la carretera que va de Dosrius a Llinars del Vallès.		
1883 (març-desembre): cap dels estudis del canal de l'Alt Empordà; «Aplech de cançons populars catalanes».	1883 (10 de juny): projecte de Constitució Federal de Pi i Maragall.	
1884 (febrer-juliol): estudis del ferrocarril de Carinyena a Saragossa. <i>Lo llamp y'ls temporals</i> , primer volum de la Biblioteca Popular.		1884: conferència de Berlín, repartiment de l'Àfrica.
1884-1886: obres de la carretera de Dosrius, Santa Coloma de Queralt a Montblanc i les de Salamanca a Càceres.		

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
1885 (juliol): participació en el Primer Certamen Socialista de Reus.	1885: es presenta al rei el «Memorial de Greuges» del Centre Català; (juliol): Primer Certamen Socialista celebrat a Reus; fundació de Folk-Lore Català.	
1886: <i>El Catolicismo y la cuestión social</i> .	1886: Valentí Almirall publica <i>Lo catalanisme</i> .	
1886-1888: col·laboració a la revista <i>Acracia</i> .		
1887: cap de secció dels estudis que es practiquen al ferrocarril de Linares a Almeria.	1887 (30 de juny): Llei d'associacions; fundació de la Lliga Regionalista; s'autoritzen els sindicats obrers.	
1887: <i>Miscelánea Folk-lórica</i> («Costums empordaneses. Dinars de morts. Honres grasses»); <i>A las madres</i> ; col·laboració a <i>El Productor</i> .		
1888-1891: cap de secció de primera classe en els estudis i construcció dels directes de Barcelona a Saragossa i Madrid.		
1888: <i>Meteorologia y agricultura populares</i> .	1888: Exposició Universal de Barcelona.	
1890: <i>Cantares</i> .	1890: Vagues i manifestacions al Principat, el País Valencià i les Illes.	1890: primer de maig; manifestacions i vagues obres a tot el món a favor de la jornada de vuit hores.
1891: <i>Botànica popular</i> ; soci delegat del Centre Excursionista de Catalunya.	1891: l'Associació Catalana d'Excursions Científiques i l'Associació d'Excursions Catalana es fusionen i neix el Centre Excursionista de Catalunya.	1891: Lleó XIII dicta l'encíclica <i>Rerum Novarum</i> .

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
1892-1893: cap d'estudis i construcció del ferrocarril econòmic de Girona a Olot.	1892 (25-27 de març): Bases de Manresa.	
	1893: Nombrosos atemptats socials, repressió indiscriminada contra la classe obrera.	
	1894: sis execucions a Montjuïc; gran devastació de la fil-loxera, emigració cap a Amèrica.	
1894: fixa el domicili habitual a Barcelona; soci resident del Centre Excursionista de Catalunya. <i>La Vall de Hóstoles.</i>		
1895 (març): secretari de la Junta que es fa càrrec de la Biblioteca Pública Arús.		1895: mort de Friedrich Engels.
	1896: processos de Montjuïc.	1896: congrés a Londres de la II Internacional; expulsió definitiva dels anarquistes.
	1897 (agost): assassinat de Cánovas del Castillo.	
	1898: independència de Cuba i les Filipines.	
	1899 (juny): concurs per a una nova lletra d'«Els segadors»; (juliol-desembre): tancament de caixes; (27 de novembre): estat de guerra a la província de Barcelona.	
1900: <i>La Ciencia moderna; Rudimentos de agricultura española.</i>		1900: congrés de París de la II Internacional.

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
1901: <i>Cuadros de la naturaleza</i> ; <i>Elementos de geografía</i> ; <i>Nuevo silabario</i> .	1901 (11 de setembre): primera celebració de la Diada.	
1902: traducció d' <i>El catalanismo</i> d'Almirall.	1902 (16-22 de febrer): vaga general a Barcelona; (17 de maig): comença el regnat d'Alfons XIII.	
	1904: Francesc Cambó exposa al rei alguns aspectes de les reivindicacions nacionals catalanes; constitució de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya.	
		1905: Guerra entre Rússia i el Japó.
1906: <i>Cantares</i> .	1906 (11 de febrer): té lloc a Girona el primer acte de Solidaritat Catalana; (31 de maig): Morral atempta contra la vida del rei; (13 d'octubre): I Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Es publica <i>La nacionalitat catalana</i> de Prat de la Riba.	
1907: director de la revista <i>Cataluña</i> .	1907 (18 de juny): fundació de l'Institut d'Estudis Catalans; (agost): constitució de Solidaridad Obrera a Barcelona.	1907: congrés anarquista a Amsterdam: divergència entre l'anarquisme pur (Malatesta) i la línia sindicalista.
1908: projecte de portar aigües a Barcelona des d'Esparreguera; caiguda i danys irreparables al braç esquerre.	1908: inauguració de la Biblioteca de Catalunya.	

VIDA I OBRA DE CELS GOMIS I MESTRE	HISTÒRIA DE CATALUNYA/ESPANYA	HISTÒRIA MUNDIAL
1909: amputació del braç esquerre. Director literari de la casa Seguí.	1909 (26 de juny-3 de juliol): Setmana Tràgica; (13 d'octubre): execució de Ferrer i Guàrdia i Companys. Dimissió de Maura.	
1910: <i>Zoologia popular catalana</i> .		1910: revolució a Portugal.
1911: <i>Aritmética y sistema métrico decimal</i> .		1911: revolució a la Xina.
1912: <i>La lluna segons lo poble</i> (3a ed.).	1912: Vaga ferroviària. 1912 (12 de juny): assassinat de Canalejas.	
1913: <i>Aubades y capvespres</i> ; 1913-1918: <i>Geografía general de Catalunya</i> .	1913 (18 de desembre): decret concedint la Mancomunitat de Catalunya. 1914 (26 de març): s'aprova l'Estatut de la Mancomunitat.	1914 (agost): es declara la Primera Guerra Mundial.
1915 (13 de juny): mor a Barcelona [74 anys].		

Referències bibliogràfiques

- ABELLÓ I GÜELL, Teresa (1987a): *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Pròleg de Josep Termes. Barcelona: Edicions 62, Llibres a l'abast 224.
- (1987b): «Les associacions obreres i la cultura». *L'Avenç*, núm. 104 (juny, 1987): 36-39.
- AGUADÉ BRUIX, Enric (1998): *Bibliografia reusenca fins el 1900*. Pròleg de Leonor Vela. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- AISA, Ferran (2007): *La Internacional. El naixement de la cultura obrera*. Barcelona: Editorial Base.
- ALCOVER I SUREDA, Antoni M. (1915): «Amics morts (244-246): D. Cels Gomis i Mestre». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. Tom VIII, núm. 7 (juny-juliol, 1915): 304.
- (1936-72): *Aplec de rondalles mallorquines d'en Jordi des Recó*. 24 volums. Palma: Moll.
- ALMIRALL, Valentí (1983): *España tal como es*. Estudi preliminar i notes crítiques a càrrec d'Antoni Jutglar. Traducció de Rosario Fernández-Cancela. Barcelona: Anthropos.
- ALMIRALL, Valentí; RAMON ARABIA I SOLANAS; CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA; JOSEP BRÚ; JOSEP CORTILS I VIETA; CELS GOMIS; FRANCESC DE SALES MASPONS I LABRÓS; JOAN ROCA I CUSI; JOAN SEGURA; GAJETÀ VIDAL I VALENCIANO (1887): *Miscelánea Folk-lòrica*. Barcelona: Associació d'Excursions Catalana, Biblioteca Popular IV. [Edició facsímil amb pròleg de Josefina Roma. Barcelona: José J. de Olañeta Editor, Arxiu de Tradicions Populars 11, 1981]

- ÁLVAREZ JUNCO, José (1991): *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Segona edició, corregida. Madrid: Editorial Siglo XXI [1976].
- AMADES, Joan (1934): *Bruixes i bruixots*. Barcelona: La Neotípia, Biblioteca de Tradicions Populars sèrie B XIII. [Edició facsímil amb una introducció de Joan Carnicer. Tarragona: Edicions El Mèdol, Biblioteca de Tradicions Populars 16, 2002]
- (1950): *Folklore de Catalunya: Rondallística (Rondalles-Tradicions-Llegendes)*. Barcelona: Selecta.
- ANGUERA, Pere (1989): *L'Ombra de l'Estel Blanc. Estudis sobre el catalanisme polític*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (1999): *Societat, sociabilitat i ideologia a l'àrea reusenca*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (2010): *Els segadors. Com es crea un himne*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, La creació dels símbols nacionals de Catalunya 2.
- ARRANZ, Romà (2008): «De la manufactura gràfica a la indústria: la impremta de Lluís Tasso» dins Pilar Vélez (ed.): *L'exaltació del llibre al Vuitcents. Art, indústria i consum a Barcelona*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya/Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, p. 15-32.
- AYATS, Jaume (2011): *Els Segadors. De cançó eròtica a himne nacional*. Barcelona: L'Avenç, Història.
- BACARDÍ, Montserrat; Pilar GODAYOL (dir.) (2011): *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo Editorial.
- BALAGUER, Víctor (1866): *Esperansas y recorts*. Barcelona: Establiment tipogràfic de Jaume Jepús.
- (2002): *Poesia*. A cura de Joaquim Molas. Vilanova i la Geltrú: Ajuntament de Vilanova i la Geltrú/El Cep i la Nansa.
- BARDAVIO NOVI, Antoni (1999): «L'arqueologia prehistòrica a l'ensenyament obligatori de l'estat espanyol: història i perspectives». Tesi doctoral dirigida per la Dra. Paloma González Marcén. Bellaterra: Departament d'Antropologia Social i Prehistòria-Divisió de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible en línia a <<http://hdl.handle.net/10803/5520>>.
- BATRINA, Joaquim M. (1881): «La meteorologia popular» dins *Obras en prosa y verso*. Barcelona: Teixidó y Parera, p. 193-218. [Edició facsímil amb una introducció a cura de Salvador Palomar; Montserrat Flores i Ferran Sugranyes. Calaceit: Arxiu Històric Municipal de Reus/Carrutxa, Fulls monogràfics 10, 2001]
- BELLÉS, Xavier (2004): *Els bestiaris medievals: llibres d'animals i de símbols*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, Episodis de la història 340/341.

- BELTRÁN DENGRA, Joaquín (2010): *La ideología política del anarquismo a través de El Productor (1887-1893)*. Barcelona: Aldarull Edicions.
- BERTRAN I BROS, Pau (1909): *El rondallari català*. Barcelona: R. Miquel y Planas.
- (1989): *El rondallari català*. Editat per Josep M. Pujol. Il·lustrat per Joan Vila. Barcelona: Alta Fulla, Arxius del Folklore Català 2.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles (1887a): «Una rectificació necessària». *L'Arch de Sant Martí*, núm. 291 (2 d'octubre de 1887): 745-746.
- (1887b): «[Sense títol]». *L'Arch de Sant Martí*, núm. 301 (6 de novembre de 1887): 856-858.
- (1887c): «Secció de Folklore: Cartas sobre la Miscelánea Folk-lórica». *Bulletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 10, núm. 111 (desembre, 1887): 220-222.
- CALERO DELSO, Juan Pablo (2010): «Apuntes biográficos de Celso Gomis Mestre» dins *Celso Gomis Mestre. Excursiones por la provincia de Guadalajara*. Ciudad Real: Centro de Estudios de Castilla-La Mancha/Universidad de Castilla-La Mancha, Colección Recortes de Prensa, p. 17-36.
- CAPDEVILA, Maria; Maria Carme ILLA (1990): *Índexs de la revista «L'Avenç»*. Pròleg de Joaquim Molas. Barcelona: Editorial Barcino.
- CAROD ROVIRA, Josep Lluís (dir.) (1986): *Cent personatges. Del Baix Penedès al Montsià*. Pròleg d'Albert Manent. Tarragona: Edicions El Mèdol/Caixa d'Estalvis del Penedès.
- CARULLA I CANALS, Lluís; Maria FONT I BERNAUS; i fills (1975): *L'excursionisme a Catalunya. 1876-1976. Cent anys del Centre Excursionista de Catalunya*. Barcelona: Editorial Barcino/Fundació Carulla-Font.
- CASTELLANO, Philippe (2008): «La primera gran indústria del llibre: les editorials Espasa, Salvat i Montaner y Simón» dins Pilar Vélez (ed.): *Lexaltació del llibre al Vuitcents. Art, indústria i consum a Barcelona*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya/Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, p. 221-238.
- CASTELLANOS, Jordi (1976): «Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)». *Els Marges*, núm. 6 (febrer 1976): 7-28.
- CASTELLEVELL, Ventura (1987): «El Folklorista C. Gomis a Rasquera». *Dous Rasquera: Butlletí del Grup Cultural Rasquera* 6, núm. 22 (hivern).
- CLAVÉ, Josep Anselm (1858-63): *Flores de estío. Poesías de José Anselmo Clavé puestas en música por él mismo*. 2 volums. Barcelona: Establ. Tip. de Narciso Ramírez.
- (1902): *Flores de estío. Poesía de José Anselmo Clavé*. 4a edició. Barcelona: Manuel Soler, editor.
- COCCHIARA, Giuseppe (1971): *Storia del folklore in Europa*. 2a edició. Torí: Paolo Boringhieri [1952].

- COMAS, Ramon Nonat (1915): «En Cels Gomis i Mestres». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 25, núm. 246 (juliol, 1915): 216-220, núm. 247 (agost, 1915): 237-246.
- Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Coordinat per Maria Teresa Martínez de Sas (segle XIX); Pelai Pagès i Blanch (segle XX). Edicions Universitat de Barcelona/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Diccionari de la literatura catalana*. Sota la direcció de Joaquim Molas (de 1965 a 1971) i Josep Massot i Muntaner (de 1977 a 1979). Barcelona: Edicions 62, 1979.
- DIEZ, Xavier (2013): *L'anarquisme, fet diferencial català. Influència i llegat de l'anarquisme en la història i la societat catalana contemporània*. Barcelona: Virus editorial.
- DOMÈNECH, David (2011): «Alma Libertas. Aproximació històrica a la Biblioteca Arús» dins Montserrat Comas; Víctor Oliva (coord.): *Llum entre ombres. 6 biblioteques singulars a la Catalunya contemporània*. Vilanova i la Geltrú: Organisme Autònom de Patrimoni Víctor Balaguer, p. 116-143.
- DORSON, Richard M. (1968): *The British folklorists: a history*. Chicago: University of Chicago Press.
- DURAN I TORT, Carola (1998): *Índexs de «La Renaixensa»*. Barcelona: Editorial Barcino.
- ELÍAS DE MOLINS, Antonio (1889): *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*. 2 volums. Barcelona. [Edició facsimil. Pamplona: Editorial Analecta, 2000]
- FERRÉ TRILL, Xavier (2007): *Pensament positivista a Catalunya*. Valls: Cossetània Edicions, Col·lecció Antines 12.
- FIGUERES I ARTIGUES, Josep M. (1986): «El Diari Català (1879-1881): plataforma d'exposició del pensament catalanista» dins *Catalanisme: història, política i cultura*. Barcelona: L'Avenç, Col·lecció Clio 7, p. 73-98.
- (1999): *El primer diari en llengua catalana. «Diari Català» (1879-1881)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica LII, Premi Nicolau d'Olwer 1995.
- FONTANA, Josep (1994): «L'altra Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana» dins Pere Gabriel (dir.): *Història de la cultura catalana*. Vol. v. *Naturalisme, positivisme i catalanisme: 1860-1890*. Barcelona: Edicions 62, p. 15-33.
- FORT I CAÑELLAS, Maria Rosa (2009): «Lexicografia catalana a l'Aragó». *Archivo de Filología Aragonesa*, núm. 65 (2009): 179-213.
- GABRIEL, Pere (1986): «Anarquisme i catalanisme» dins *Catalanisme: història, política i cultura*. Barcelona: L'Avenç, Col·lecció Clio 7, p. 193-210.

- (1991): «Pensament econòmic i social obrer de la primera internacional a Catalunya» dins *1res Jornades sobre moviment obrer a l'Arús*. [Barcelona, x.1988]. Barcelona: Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús, p. 21-27.
- (1997): «Catalanisme i republicanisme federal del vuitcents» dins *El catalanisme d'esquerres*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Quaderns del Cercle 13, p. 31-82. [Inclòs també dins *El catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus: Fundació Josep Recasens, 2007, p. 59-115]
- (1999): «Republicanism popular, socialismo, anarquismo y cultura política obrera en España (1860-1914)» dins Javier Paniagua; José A. Piqueras; Vicent Sanz (eds.): *Cultura social y política en el mundo del trabajo*. València: Centro Francisco Tomás y Valiente/UNED Alzira-Valencia/Fundación Instituto Historia Social, p. 211-222.
- (2001a): «Mites republicans. Els federals catalans i Pau Claris» dins *Símbols i mites a l'Espanya Contemporània*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 87-101.
- (2001b): «Anarquismo y anarcosindicalismo en la España del siglo XIX» dins Manuel Ortiz Heras; David Ruiz González; Isidro Sánchez Sánchez (coord.): *Movimientos sociales y estado en la España contemporánea*. Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, p. 127-151.
- (2005a): «Josep Lluas i Pujals, acràcia, lliure pensament, catalanitat i literatura» dins Pere Anguera et alii: *Literatura i cultura reusenca del segle XIX*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, Assaig 96, p. 269-301.
- (2005b): «Sobre la cultura política popular i obrera a Catalunya al segle XIX. Algunes consideracions». *Cercles: revista d'història cultural* 8 [La cultura obrera] (2005): 15-42.
- (2007): *El catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus: Fundació Josep Recasens.
- (2009): «Els herois del poble. Literatura de voluntat popular i militància política democràtica al segle XIX a Catalunya». *Anuari Verdguer* 17 (2009): 255-284.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2011): «Refráns meteorolóxicos e atlas románicos, paremiología e territorio». *Estudios de Lingüística Galega* 3 (2011): 31-50.
- GELABERT, Antoni (1971): *Històries de les bruixes d'Altafulla*. Altafulla: Xilofòrum de la parròquia d'Altafulla. [Edició facsímil amb pròleg de Joan Roig i Montserrat. Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla, 1988]
- GINER, Maribel (2005): «Els fons sobre moviment obrer de la Biblioteca Pública Arús i la informatització dels catàlegs». *Cercles: revista d'història cultural* 8 [La cultura obrera] (2005): 344-346.

- GOETHE, Johann Wolfgang (1910): *Pensaments d'en Goethe* [Maximen und Reflexionen]. Traducció de Joan Maragall. Barcelona: Biblioteca Popular de L'Avenç.
- GORT, Ezequiel (2011): *Aproximació a la història de l'Arxiu Municipal de Reus*. Reus: Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 16.
- GRAS I ELIAS, FRANCISCO (1899): *Hijos ilustres de Reus*. Barcelona: Librería de Francisco Puig i Alfonso.
- Guia de lectura 05: «Cels Gomis. 160 anys». Reus: Servei Municipal de Biblioteques. Ajuntament de Reus (abril, 2001).
- GUICHOT I SIERRA, Alejandro (1922): *Noticia histórica del folklore: Orígenes en todos los países hasta 1890, desarrollo en España hasta 1921*. Sevilla. [Edició facsímil precedida d'un estudi preliminar de José Ramón Jiménez Benítez. Sevilla: Junta de Andalucía-Consejería de Cultura/Instituto de Cultura Andaluza-Departamento de Antropología y Folklore, 1984]
- (1999): *Noticia histórica del folklore*. Sevilla: Junta de Andalucía/Consejería de Educación y Ciencia en colaboración con Unicaja y la Fundación Machado, Cultura Tradicional 3.
- GUILLAMET, Joan (1976): *Bruixeria a Catalunya*. Barcelona: Edicions La Paraula Viva.
- GUISCAFRÈ, Jaume (2008): *El rondallari Aguiló. Transcripció, catalogació i estudi introductor*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Textos i Estudis de Cultura Catalana 141.
- (2011): «Els rondallistes catalans del període romàntic i la recerca d'un model de llengua literària» dins Imma Creus; Maite Puig; Joan R. Veny (eds.): *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. [Lleida, 7-11. IX.2009]. Volum III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Textos i Estudis de Cultura Catalana 162, p. 69-80.
- GUSTAVO, Soledad [Teresa Mañé i Miravet] (1926): «Divergencia entre eruditos». *La Revista Blanca* 4, 2a època, núm. 64 (15 de gener, 1926): 9-13.
- HORTA, Gerard (2001): *De la mística a les barricades. Introducció a l'espiritisme català del XIX dins el context ocultista europeu*. Pròleg de Manuel Delgado. Barcelona: Proa.
- (2004): *Cos i revolució. L'espiritisme català o les paradoxes de la modernitat*. Pròleg de Manuel Delgado. Barcelona: Edicions de 1984.
- IGLÉSIES, Josep (1964): «Història» dins *Enciclopèdia de l'excursionisme*. Vol. I: Història (1876-1939). Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- ILLA I MUNNÉ, Maria Carme (1987): «Biblioteca Pública Arús» dins José Antonio Ferrer Benimeli (coord.): *La masonería en la España del siglo XIX*. Vol. 2. Valladolid: Junta de Castilla y León/Consejería de Educación y Cultura, p. 871-832.

- ÍÑIGUEZ, Miguel (2001): *Esbozo de una Enciclopedia histórica del anarquismo español*. Pròleg de Juan Gómez Perín. Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.
- JOLIS I FELISART, August (coord.) (1996): *Centre Excursionista de Catalunya. 120 anys d'història. 1876-1996*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya.
- LIDA, Clara Eugenia (1970): «Literatura anarquista y anarquismo literario». *Nueva Revista de Filología Hispánica* 19, número 2 (1970): 360-381.
- (1971): «Educación anarquista en la España del ochocientos». *Revista de Occidente* 2a època, núm. 97 (1971): 33-47.
- LIDIA, Palmiro de [Adrián del Valle] (1927): «Evocando el pasado (1896-1891)». *La Revista Blanca* 6, 2a època, núm. 100 (15 de juliol, 1927): 115-118; núm. 101 (1 d'agost, 1927): 138-142; núm. 103 (1 de setembre, 1927): 210-214.
- LISÓN TOLOSANA, Carmelo (1977): «Una gran encuesta de 1901-1902 (Notas para la Historia de la Antropología Social en España)» dins *Antropología social en España*. 2a edició. Madrid: Akal, p. 105-179.
- LITVAK, Lily (1981): *Musa libertaria: arte, literatura y vida cultural del anarquismo español, 1880-1913*. Barcelona: Antoni Bosch editor.
- (1990): *España 1900. Modernismo, anarquismo y fin de siglo*. Pròleg de Giovanni Allegra. Barcelona: Anthropos.
- (1995): «La prensa anarquista (1880-1913)» dins Bert Hofmann; Pere Joan i Tous; Manfred Tietz (eds.): *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*. Frankfurt am Main/Madrid: Vervuert/Iberoamericana, p. 215-236.
- (2001): *Musa libertaria. Arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1880-1913)*. Presentació de José Luis García Rúa. Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.
- LÓPEZ DUESO, Manuel (1999): «San Beturián de Sobrarbe: crónica de una lucha contra el olvido». *Rolde*, núm. 88-89 (1999): 20-31.
- LORENZO, Anselmo (1901-23): *El proletariado militante*. 2 volums. Barcelona: Antonio López.
- (1974): *El proletariado militante*. Pròleg, notes i cronologia de José Álvarez Junco. Madrid: Alianza Editorial.
- LUNA-BATLLE, Xavier (2003): «L'excursionisme 'científic' de la segona meitat del s. XIX i l'observació dels parlars» dins Jaume Guiscafrè; Antoni Picornell (eds.): *Actes del Congrés Internacional Antoni M. Alcover*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 513-528.
- MADRID SANTOS, Francisco (1989): «La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el final de la Guerra Civil». Tesi docto-

- ral dirigida per Josep Termes. Barcelona: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Història Contemporània.
- MAESTRO, Pilar (1997): «¿Historia o Ciencias Sociales?». *Investigación en la Escuela* núm. 32 (1997): 103-114.
- MANENT SEGIMON, Albert; Josep POCA GAYA (2013): *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*. Lleida: Pagès editors.
- MAR CET I SALOM, Pere; Joan SOLÀ (1998): *Història de la lingüística catalana: 1775-1900: Repertori crític*. 2 volums. Girona: Eumo Editorial/Universitat de Girona/Universitat de Vic.
- MARFANY, Joan-Lluís (1995): *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Empúries.
- MARIN, Dolores (2010): *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España*. Barcelona: Editorial Ariel.
- MARTÍ FONT, Jordi (2012): «La poesia obrerista de Josep Lluís. Un intent d'estètica anarquista en la literatura catalana del segle XIX». Treball del Màster universitari d'Estudis Superiors de Llengua, Literatura i Cultura Catalanes dirigit pel Dr. Magí Sunyer Molné. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
- MARTÍ HENNEBERG, Jordi (1994): *L'excursionisme científic i la seva contribució a les ciències naturals i a la geografia*. Barcelona: Alta Fulla.
- MARTÍNEZ MARTÍN, Jesús A. (dir.) (2001): *Historia de la edición en España (1836-1936)*. Madrid: Marcial Pons Historia.
- MARTORELL JAREÑO, Pere (2000): *Biografies de personatges reusencs I*. Reus: Pere Martorell Jareño amb la col·laboració del Recull d'Estudis Històrics (Associació Cultural-Reus).
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1994): *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials IV, II*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1995): *Història de l'obra del Cançoner i complement a l'inventari de l'Arxiu. Materials v*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2012): «'Els Segadors', de cançó popular a himne patriòtic» dins *Escriptors i erudits contemporanis. Onzena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 21-59.
- MASSOT I MUNTANER, Josep; Salvador PUEYO; Oriol MARTORELL (1983): *Els Segadors. Himne nacional de Catalunya*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- MASPONS I LABRÓS, Francesc de Sales (1880): «Las Bruixas». *Lo Gay Saber. Periòdic literari quinzenal* 3, 2a època, núm. 21 (1 de novembre, 1880): 235-237;

- núm. 22 (15 de novembre, 1880): 247-249; núm. 23 (1 de desembre, 1880): 259-261; núm. 24 (12 de desembre, 1880): 271-274.
- (1884): «Prólech» dins Cels Gomis: *Lo llamp y'ls temporals*. Barcelona: Llibreria de D. Àlvar Verdaguer, Folklore Català, Associació d'Excursions Catalana, Biblioteca Popular I, p. v-xxii.
- (1894): *L'excursionisme català*. Barcelona: Tip. La Academia.
- (2010): *Lo rondallaire. Primera sèrie. Segona serie*. Valls: Cossetània Edicions, Biblioteca de tots colors 6 [1871-1872].
- MERCADÉ, J. (1967): «Les pedres de llamp». *Revista del Centro de Lectura de Reus*, núm. 176 (abril, 1967): 412.
- MICHELET, Jules (1987): *La Bruja. Una biografia de mil años fundamentada en las actas judiciales de la Inquisición*. Traducció de Rosina Lajo i M. Victòria Frígola. Madrid: Akal [1862].
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1882): *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*. Barcelona: Librería de D. Alvaro Verdaguer [Edició facsímil. Barcelona: Alta Fulla, Reprints, 1999]
- MOLAS, Joaquim (1991): «Cultura i literatura obrera (1894-1920)» dins *1res Jornades sobre moviment obrer a l'Arús*. [Barcelona, x.1988]. Barcelona: Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús, p. 67-73.
- MONÉS, Jordi (1977): *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1833-1938)*. Barcelona: Edicions de La Magrana.
- MORALES MUÑOZ, Manuel (1991): «La subcultura anarquista en España: el primer certamen socialista (1885)». *Mélanges de la Casa de Velázquez* 27-3 (1991): 47-60.
- (1995): «Cultura e ideologia en el Primer Certamen Socialista» dins Bert Hofmann; Pere Joan i Tous; Manfred Tietz (eds.): *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*. Frankfurt am Main/Madrid: Vervuert/Iberoamericana, p. 273-280.
- (2002): *Cultura e ideología en el anarquismo español (1870-1910)*. Pròleg de Pere Gabriel. Màlaga: Servicio de Publicaciones/Centro de Ediciones de la Diputación de Màlaga, Monografías 17.
- MORET, Hèctor (1994): «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon» dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXIX. Miscel·lània Germà Colón*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 223-240.
- MUÑOZ I PAIRET, Irene (ed.) (2009): *Epistolari de Víctor Català*. Volum II. Girona: Ajuntament de l'Escala/CCG Edicions.
- NETTLAU, Max (1926): «Divergencia entre eruditos». *La Revista Blanca* 4, 2a època, núm. 64 (15 de gener, 1926): 8-9; núm. 72 (15 de maig, 1926): 31-33.

- (1930): *Documentos inéditos sobre la Internacional y la Alianza en España*. Buenos Aires: Editorial La Protesta.
- (1969): *La Première Internationale en Espagne (1868-1888)*. Révision des textes, traductions, introduction, notes, appendices, tableaux et cartes aux soins de Renée Lamberet. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- (1977): *Miguel Bakunin, La Internacional y la Alianza en España (1868-1873)*. 3a edició. Madrid: La Piqueta [1924. Buenos Aires: La Protesta].
- (1978): *La anarquía a través de los tiempos*. Pròleg de Carlos Díaz. Madrid: Júcar [1935. Barcelona: Guilda de Amigos del Libro].
- NIETO-GALÁN, Agustín (2008): «El llibre de divulgació científica: autors, editorials, públics» dins Pilar Vélez (ed.): *Lexaltació del llibre al Vuitcents. Art, indústria i consum a Barcelona*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya/Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, p. 203-220.
- OLESTI TRILLES, Josep (1991): *Diccionari biogràfic de reusencs*. Pròleg de Pere Anguera. Vol. 1 (A-L). Reus: Ajuntament de Reus, p. 331-333.
- OLIVÉ, Enric (1984a): «*La Tramontana*, periòdic vermell (1881-1893) i el naturalisme de Josep Lluнас i Pujals». *Estudios de Historia social*. Madrid 28-29/1984, I-II: 319-326.
- (1984b): «El moviment anarquista català i la francmaçoneria a l'últim terç del segle XIX. Anselmo Lorenzo i la lògia Hijos del Trabajo». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 16 (1984): 141-156.
- (1987): «Catalanismo y Masonería. Bases para su estudio» dins José Antonio Ferrer Benimeli (coord.): *La masonería en la España del siglo XIX*. Vol. 2. Valladolid: Junta de Castilla y León/Consejería de Educación y Cultura, p. 467-470.
- (1994): «La Renaixença vista per anarquistes i obreristes» dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22.XII.1984)*, vol. II. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, p. 71-99.
- ORIOL, Carme (2003): «Cels Gomis i els folkloristes del seu temps» dins el cicle de conferències «Cultura popular, catalanisme i moviments socials». Reus, Arxiu Històric Municipal de Reus/Carrutxa, 11.XII.2003. [Conferència inèdita.]
- ORIOL, Carme; Josep M. PUJOL (2011): «Recerca i documentació en etnopoètica i folklore: l'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili». *Estudis Romànics [Institut d'Estudis Catalans]*, vol. 33 (2011): 325-332.
- ORIOL, Carme; Emili SAMPER (eds.) (2011): *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*. Tarragona: Publicacions URV. Biblioteca Digital 5. Llibre digital: <<http://www.publicacionsurv.cat/llobres-digital/biblioteca-digital/item/194-repertori>>

- PALAU I DULCET, Antonio (1948-77): *Manual del librero hispanoamericano. Bibliografía general española e hispanoamericana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los impresos descritos, por Antonio Palau y Dulcet*. Segunda edición, corregida y aumentada por el autor. 28 volums. Barcelona: Libreria Palau.
- PALOMA, Joan-Antoni (1976): «Un curiós manuscrit del fons Milà i Fontanals de Santander, sobre supersticions i costums populars». *Miscellanea Barcinonensia: revista de investigació y alta cultura* 15, núm. XLIII (1976): 7-58.
- PALOMAR, Salvador (1991a): «Cels Gomis i Mestre: un folklorista diferent (1841-1915)». Reus: Centre de Documentació sobre Cultura Popular Carrutxa, DL.
- (1991b): «Cels Gomis i Mestre (1814-1915): materials folklòrics aplegats a la Franja». *Sorrolla't*. Associació Cultural del Matarranya. Calaceit, núm. 8 (abril, 1991): 19-26.
- (1992): «Cels Gomis i la meteorologia popular». *Cultura*. Valls LXIV, 2a època, núm. 515 (març, 1992): 17-18.
- (2001a): «Cels Gomis i Mestre. Un estímul per conèixer un folklorista reusenc excepcional». *Caramella*, núm. 4 (gener-juny, 2001): 86-88.
- (2001b): «Un reusenc polifacètic en la història del folklore i el pensament progressista a Catalunya». *Informatiu Museu*. Reus: Museu Comarcal Salvador Vilaseca, núm. 20 (maig, 2001): 13-16.
- (2002): «Cels Gomis i el barret del General Prim». *Informatiu Museu*. Reus: Museu Comarcal Salvador Vilaseca, núm. 21 (abril, 2002): 14-15.
- (2003a): «Cels Gomis i Mestre, cultura popular i cultura oberta». Introducció a Carme Puyol (2003): *Inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre*. Reus: Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus 5, p. 9-14.
- (2003b): «Un catalanisme d'esquerres». *El Punt*, «Tomb de raval» (20 de desembre, 2003).
- (2008): «Cels Gomis i la seva lletra per a 'Els segadors'». *Caramella*, núm. 19 (juliol-desembre, 2008): 12-13.
- PALOMERO FERNÁNDEZ, Pablo (1998): «Cultura y educación en el anarquismo: España 1868-1939». *Revista Interuniversitaria del Profesorado*, núm. 33 (setembre-desembre, 1998): 183-193.
- PICH I MITJANA, Josep (2003): *Almirall i el Diari Català (1879-1881). L'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista*. Vic: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives/Eumo Editorial.
- (2006): *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*. Pròleg de Marició Janué i Mirret. Catarroja/Barcelona: Editorial Afers.

- PIQUÉ I PADRÓ, Jordi (1989): *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme. L'oposició de dues postures en el moviment anarquista català (1881-1891)*. Pròleg d'Enric Olivé. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or.
- PIQUERAS ARENAS, José A. (1999): «Trabajo artesano, industria y cultura radical en la época de la Primera Internacional» dins Javier Paniagua; José A. Piqueras; Vicent Sanz (eds.): *Cultura social y política en el mundo del trabajo*. València: Centro Francisco Tomás y Valiente/UNED Alzira-Valencia/Fundación Instituto Historia Social, p. 165-209.
- PITARCH, M. Teresa (2002): *Reus al segle XIX. Fets i personatges rellevants*. Reus: Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Reus/Autoritat Portuària de Tarragona.
- PLA I ARXÉ, Ramon (1975): «'L'Avenç' (1891-1915): la modernització de la Renaixença». *Els Marges: revista de llengua i literatura*, núm. 4 (1975): 23-38.
- PRAT CARÓS, Joan (1987): «Llum sobre la bruixeria. A propòsit de l'edició de "La bruixa catalana" una obra inèdita de Cels Gomis i Mestre». *El País. Quadern 6*, núm. 249 (5 de juliol, 1987): 1-3.
- PRATS, Llorenç (1985): «Sobre el caràcter conservador de la cultura popular» dins Dolors Llopart; Joan Prat; Llorenç Prats (eds.): *La cultura popular a debat*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla, p. 72-80.
- (1987): «Cels Gomis i la cultura tradicional» dins Cels Gomis: *La bruixa catalana. Aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Edició a cura de Cels Gomis i Serdañons. Barcelona: Editorial Alta Fulla, Arxius del Folklore Català 1, p. 5-31.
- (1988): *El mite de la tradició popular*. Barcelona: Edicions 62, Llibres a l'abast 237.
- (1991-92): «Els reculls folklòrics de la literatura de tradició oral» dins *De la literatura popular a la literatura culta*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 5-28.
- (1994): «La tradició popular a la Renaixença» dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença*. [18-22.xii.1984]. Vol. II. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, p. 295-307.
- (1997): «Cels Gomis et l'ethnologie catalane» dins *L'anti-autoritarisme en ethnologie*. [Les Colloques Ethnologiques de Bordeaux. Colloque de Bordeaux, 13.iv.1995]. Département d'Anthropologie sociale/Ethnologie Centre d'Etudes et de Recherches Ethnologiques. Presses Univ. de Bordeaux, p. 57-69.
- PRATS, Llorenç; Dolors LLOPART; Joan PRAT (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular.
- PUJOL I ALSINA, Ramon (1984): «Dites i tradicions populars referents a les plantes per Cels Gomis i Mestre». *Muntanya*. Any CVI, núm. 732 (abril, 1984): 93.

- PUJOL, Josep Maria (1989): «Pau Bertran i Bros (1853-91), una cruïlla del folklore català» dins Pau Bertran i Bros: *El rondallari català*. Barcelona: Alta Fulla, Arxius del Folklore Català 2, p. VII-LXVIII.
- (1993): «Josep Romeu i Figueras, folklorista» dins Josep Romeu i Figueras: *Materials i estudis de folklore*. Estudi preliminar i índex analític a cura de Josep M. Pujol. Barcelona: Alta Fulla, El Pedrís 30, p. 5-28.
- (1999): «Introducció a una història dels folklores» dins Ignasi Roviró; Josep Montserrat (eds.): *La cultura. Col·loquis de Vic 3*. Barcelona: Universitat de Barcelona-Vicerektorat de Recerca, p. 77-106.
- (2004): «Un episodi preliminar de la història de la rondallística catalana: Milà i Fontanals, 1853» dins Magí Sunyer; Roser Pujadas; Pere Poy (eds.): *Literatura i identitats*. Valls: Cossetània Edicions, Col·lecció Antines 7, p. 59-79.
- (2007a): «Del folklore clàssic al folklore de la comunicació» dins Roser Ros; Joan Soler (eds.): *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*. Vol. VII. La narrativa popular. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 104-120.
- (2007b): «Del(s) folklore(s) al folklore de la comunicació interactiva» dins Caterina Valriu; Joan Armangué (eds.): *Els gèneres etnopoètics: competència i actuació*. Dolianova: Grafica del Parteolla, Sèrie Actes 8, p. 97-116.
- (2010): «Francesc de S. Maspons i Labrós en la rondallística del seu temps» dins Francesc de S. Maspons i Labrós: *Lo rondallaire. Primera sèrie. Segona sèrie*. Valls: Cossetània Edicions, Biblioteca de tots colors 6, p. 7-52.
- (2012): «'L'arca santa de nostras ricas tradicions': Poesia popular i rondallística a Catalunya (1841-1866)» dins Josep M. Domingo (ed.): *Joc literari i estratègies de representació. 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura-Institut d'Estudis Catalans, Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura 7, p. 173-197.
- PUYOL TORRES, Carme (2003): *Inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre*. Reus: Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus 5.
- (2004): «El fons documental de Cels Gomis i Mestre i la Conca de Barberà». *Aplec de treballs (Montblanc)*, núm. 22 (2004): 145-152.
- QUINTANA, Artur (1995): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. Vol. I. Calaceit: Instituto de Estudios Turolenses/Associació Cultural del Matarranya/Carrutxa.
- (1997): *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*. Vol. I. Calaceit: Instituto de Estudios Altoaragoneses/Institut d'Estudis del Baix Cinca/Institut d'Estudis Ilerdencs/Diputació General d'Aragó.

- RALLE, Michel (1979): «La revue *Acracia*: sur quelques thèmes d'un discours révolutionnaire» dins *Hommage des hispanistes à Noël Salomon publié par les soins de la Société des hispanistes français*. Barcelona: Laia, p. 691-702.
- REVENTÓS I BORDOY, Manuel (1925): «Assaig sobre alguns episodis històrics dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX». *Revista Jurídica de Catalunya*. Barcelona: Impremta Casanovas, volum xxxi – Any xxxi: 316-370.
- RIBELLES COMÍN, Josep (1903): «En Pere Labèrnia i Esteller». *Revista de bibliografia catalana*, vol. 3, núm. 6 (1903): 87-116.
- (1978): *Bibliografia de la lengua valenciana*. Tom IV (segle XIX). Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- RIPOLL, Vicenç (1987): «*El Productor* (1887-1893), setmanari anarquista, difusor de cultura i propaganda». *L'Avenç*, núm. 104 (juny, 1987): 40-43.
- RODERGAS I CALMELL, Josep (1951): *Els pseudònims usats a Catalunya (recull de 3.800)*. Barcelona: Editorial Millà.
- ROMA, Francesc (1996): *Història social de l'excursionisme català. Dels orígens a 1936*. Barcelona: Oikos-Tau.
- ROMA, Josefina (1995): «Cels Gomis y su trabajo en Aragón». *Temas de Antropología Aragonesa*, 5. Instituto Aragonés de Antropología: 191-212.
- (2007): «La bruixa en la cultura popular» dins Marina Miquel i Vives (dir.): *Per bruixa i metzinera: la cacera de bruixes a Catalunya*. Museu d'Història de Catalunya, 25 de gener-27 de maig de 2007. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, p. 156-187.
- SAMPER PRUNERA, Emili (2006): «Notes biogràfiques de Cels Gomis i Mestre: ideologia i folklore» dins Joan Armangué (ed.): *La biografia popular. De l'hagiografia al gossip*. Dolianova: Grafica del Parteolla, Sèrie Actes 7, p. 97-106.
- (2007a): «Els diaris i l'obra de Cels Gomis» dins Joan Borja; Joaquim Espinós; Anna Esteve; M. Àngels Francés (eds.): *Diaris i dietaris*. València: Editorial Dene, p. 275-285.
- (2007b): «Relacions entre gèneres etnopoètics: 'L'home de la lluna'» dins Caterina Valriu; Joan Armangué (eds.): *Els gèneres etnopoètics: competència i actuació*. Dolianova: Grafica del Parteolla, Sèrie Actes 8, p. 139-158.
- (2008): «Excursionista o romàntic: Cels Gomis i Francesc Maspons i Labrós» dins Joan Armangué; Joan Borja (eds.): *Folklore i Romanticisme. Els estudis etnopoètics de la Renaixença*. Dolianova: Grafica del Parteolla, Sèrie Actes 9, p. 83-98.
- (2009): «La vall de Benasc segons Cels Gomis: una illa entre muntanyes» dins Joan Armangué; Caterina Valriu (eds.): *Illes i insularitat en el folklore dels Països Catalans*. Dolianova: Grafica del Parteolla, Sèrie Actes 10, p. 193-201.

- (2011a): «Interferència i cultura popular: la sensibilitat lingüística de Cels Gomis» dins Imma Creus; Maite Puig; Joan R. Veny (eds.): *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. [Lleida, 7-11.IX.2009]. Volum III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Textos i Estudis de Cultura Catalana 162, p. 81-90.
- (2011b): «Llegendes i històries de bruixes. Cels Gomis i *La bruixa catalana*» dins Helena Buescu; Pedro Ferré (coord.): *Memòria e ciudania na literatura tradicional peninsular*. Casal de Cambra: Caleidoscòpio, p. 195-209.
- (2011c): «Rere la petjada de Cels Gomis: obra folklòrica i territori» dins Dari Escandell; Maria Jesús Francés (eds.): *Etnopoètica i territori: unitat i diversitat*. Dolianova: Grafica del Parteolla, Sèrie Actes 12, p. 89-97.
- (2013): «Cels Gomis i Mestre: biografia i narrativa folklòrica». Tesi doctoral dirigida per la Dra. Carme Oriol i Carazo i el Dr. Magí Sunyer Molné. Tarragona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Disponible en línia a <<http://hdl.handle.net/10803/111095>>.
- SÁNCHEZ I FERRÉ, Pere (1987): «Biografia masònica de Rossend Arús» dins José Antonio Ferrer Benimeli (coord.): *La masonería en la España del siglo XIX*. Vol. 2. Valladolid: Junta de Castilla y León/Consejería de Educación y Cultura, p. 833-849.
- (1990): *La maçoneria a Catalunya (1868-1936)*. Pròleg de José A. Ferrer Benimeli. Barcelona: Ajuntament de Barcelona/Edicions 62, Col·lecció estudis i documents 44.
- (1991): «Maçoneria, anarquisme i republicanisme» dins *1res Jornades sobre moviment obrer a l'Arús*. [Barcelona, x.1988]. Barcelona: Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús, p. 31-37.
- SANTASUSAGNA, Joaquim (1949): *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins a 1900*. Reus: Graficas Martorell.
- (1982): *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- SERRANO, Carlos (1995): «Acracia, los anarquistas y la cultura» dins Bert Hofmann; Pere Joan i Tous; Manfred Tietz (eds.): *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*. Frankfurt am Main/Madrid: Vervuert/Iberoamericana, p. 347-360.
- SOLÀ I GUSSINYER, Pere (1980): *Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939)*. Barcelona: Edicions 62, Llibres a l'abast 156.
- SOLÉ GASULL, Domènec (1977): *Vint reusencs il·lustres*. Reus: La Creu Blanca.
- SORIANO JIMÉNEZ, Ignacio Clemente (2002): «Hermoso Playa Saló y Carmen Paredes Sans, el anarquismo silencioso, 1889-1982». Tesi doctoral dirigida per

- Manuel Redero San Román. Universitat de Salamanca. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Medieval, Moderna i Contemporània.
- SUNYER, Magí (2006): *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo Editorial/Societat Verdguer, Estudis Verdguerians-Sèrie Segle Romàntic 6.
- (2008): «Dos Hesíodes per a una Teogonia: mitologia nacional catalana». *Caplletra. Revista internacional de filologia* 44 (primavera, 2008): 35-54.
- (2012): «Mites i símbols en temps del primer modernisme» dins Magí Sunyer; Montserrat Corretger (eds.): *Mitologia, simbologia i literatura (1890-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Milà Fontanals 59, p. 47-67.
- TERMES, Josep (1972): «El federalisme català en el període revolucionari de 1868-1873». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 2 (1972): 33-69.
- (1994): «El catalanisme vertebrador de la societat catalana» dins Pere Gabriel (dir.): *Història de la cultura catalana*. Vol. v. *Naturalisme, positivisme i catalanisme: 1860-1890*. Barcelona: Edicions 62, p. 35-54.
- (1999): *Les arrels populars del catalanisme*. Barcelona: Editorial Empúries.
- (2000a): *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*. Barcelona: Crítica, Biblioteca de Bolsillo [1977].
- (2000b): *Història del catalanisme fins el 1923*. Barcelona: Pòrtic.
- (2007): *Història de combat*. Catarroja/Barcelona: Editorial Afers.
- (2011): *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*. Barcelona: L'Avenç, Els Llibres de L'Avenç.
- TORRENT, Joan; Rafael TÀSIS (1966): *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Editorial Bruguera.
- UTHER, Hans-Jörg [ATU] (2004): *The types of international folktales. A classification and bibliography based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. 3 volums. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Folklore Fellows' Communications 284, 285, 286.
- VALENTÍ FIOU, Eduard (1973): *El primer modernismo catalán y sus fundamentos ideológicos*. Barcelona: Ariel.
- VALL, Xavier (2005): «La ciència en la poesia catalana del segle XIX». *Caplletra. Revista internacional de filologia* 39 (tardor, 2005): 9-59.
- VICENTE IZQUIERDO, Manuel (1994): «*La Tramontana (1881-1896)*, periòdic vermell escrit en català». *Gazeta*, núm. 1 [Actes de les Primeres Jornades d'Història de la Premsa] (1994): 371-394.
- (1999): *Josep Llunas i Pujals (1852-1905) La Tramontana i el lliure pensament radical català*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.

- VILA I MEDINYÀ, Pep (1991): «La Comèdia del sopar a Sant Esteve d'en Bas». *Revista de Girona*, núm. 146 (maig-juny, 1991): 42-47.
- (2010): «Un recull de modismes empordanesos recollits pel folklorista reusenc Cels Gomis i Mestres (Figueres, 1883)». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 41 (2010): 481-495.
- X. R.; R. E. (1909): «Nota folk-lòrica». *El Puigmal* 3, núm. 70 (27 de febrer, 1909): 556.
- WILLAERT GARCIA, Lluís (2005): «Valentí Almirall: ideòleg i excursionista». *Muntanya*, núm. 858 (abril, 2005): 13-19.

Índex onomàstic*

A

- AGUILÓ I FUSTER, Marià 85, 86, 107, 135, 151
ALBERT I PARADÍS, Caterina (Víctor Català) 44, 45
ALCOVER I SUREDA, Antoni M. 47, 137
ALMIRALL I LLOZER, Valentí 15, 39, 40, 43, 46, 47, 49-52, 60, 61, 63, 64, 71, 74, 77, 83, 89, 109-111, 145, 163
AMADES I GELATS, Joan 126, 134, 137
ARABIA I SOLANAS, Ramon 46, 87, 89, 104, 109, 115, 120, 130, 153
ARÚS I ARDERIU, Rossend 66, 67

B

- BAKUNIN, Mikhail Aleksandrovič 49, 50, 55, 56, 63, 76
BALAGUER I CIRERA, Víctor 78
BARTRINA I D'AIXEMÚS, Joaquim M. 113
BASTINOS COLL, Juan 145
BASTINOS ESTIVILL, Antonio Juan 145
BECKER, Juan Felipe 55, 56, 57
BERTRAN I BROS, Pau 10, 11, 86, 101, 107, 134
BOFILL I POCH, Artur 46, 87
BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles 109
BOTET I SISÓ, Joaquim 159
BRIOT, Charles August 145
BRIZ I FERNÁNDEZ, Francesc Pelagi 82, 85, 98, 100, 101, 127, 129
BRU SANCLEMENT, Joan 89, 109
BRUNET I BELLET, Josep 107, 120

C

- CAMBA, Julio 76
CANIVELL I MASBERNAT, Eudald 40, 46, 51, 63, 66, 158
CAPMANY I FARRÉS, Aureli 20, 126, 130
CARRERAS I CANDI, Francesc 158, 159
CLARAMUNT, Teresa 76
CLAVÉ I CAMPS, Josep Anselm 49, 62
CORTILS I VIETA, Josep 95, 97, 98, 104, 109

F

- FANELLI, Giuseppe 49, 50, 57
FARGA PELLICER, Rafael 50, 55, 65, 74
FARGAS, Joan 49
FARNÉS, Antoni 40, 86
FELIU I CODINA, Antoni 49, 52
FERRER I GUÀRDIA, Francesc 150
FITER I INGLÈS, Josep 46, 87
FOLCH I TORRES, Josep M. 123
FONT I SAGUÉ, Norbert 46, 159

G

- GARRIDO Y TORTOSA, Fernando 50, 58
GENER I BABOT, Pompeu 52
GINESTÀ I PUNSET, General 79, 84
GOETHE, Johann Wolfgang 157
GONZÁLEZ MORAGO, Tomás 50, 55, 57
GUANYAVENTS I JANÉ, Emili 51, 63, 72
GUIMERÀ I JORGE, Àngel 71

J

- JANKOVSKY 55

* Queden exclosos d'aquest índex onomàstic els apèndixs i les referències bibliogràfiques. Els noms que, en una mateixa pàgina, surten al text i en nota, es recullen un sol cop.

L

- LABÈRNIA ESTELLER, Pere 155
LASARTE I RODRÍGUEZ-CARDOSO, Manuel de 51, 52
LORENZO ASPERILLA, Anselmo 50, 55, 58, 59, 65, 66, 74, 76
LLUNAS I PUJALS, Josep 63, 65, 66, 72

M

- MARAGALL I GORINA, Joan 45, 157
MASPONS I LABRÓS, Francesc de Sales 11, 46, 79, 85, 95, 97-101, 104, 105, 107-111, 117, 126-130, 137
MASPONS I LABRÓS, Marià 11, 47, 71
MASPONS I LABRÓS, Pilar (Maria de Bell-lloch) 11, 98
MASSÓ I TORRENTS, Jaume 39
MATEO SAGASTA, Práxedes 59
MESA LEOPART, José 60, 143
MICHELET, Jules 138
MILÀ I FONTANALS, Manuel 85, 86, 98-101, 126, 127, 151
MIRÓ I BORRÀS, Oleguer 104
MORERA I LLAURADÓ, Emili 159

N

- NATA GAYOSO, Luis 148, 150, 152

P

- PAÚL Y ANGULO, José 32, 55
PELLICER PARAIRE, Antoni 65, 66, 74
PELLICER, Josep Lluís 49, 50, 55
PELLICER I MONTSENY, Joan (Joan d'Alart) 45
PIFERRER I FÀBREGAS, Pau 85
PLA VILALLONGA, Juan 148

- PLAJA I SALÓ, Hermós 150

- PLANTADA I FONOLLEDA, Vicenç 95, 97, 98

- PORCIOLES, Joan de 104

- PRIM I PRATS, Joan (general Prim) 27, 49

- PUIG I SAVALL, Lluís 147

R

- ROBERT, Robert 59

- ROCA I CUSÍ, Joan 109

- ROCAFORT I SANSÓ, Ceferí 159

- ROSSELL, Alban 154

- ROURE I BOFILL, Conrad 39, 40

S

- SALVAT I ESPASA, Pau 154, 155

- SÉBILLOT, Paul 118-120, 132

- SEGURA I VALLS, Joan 109

- SERRA I PAGÈS, Rossend 11, 104, 130, 132, 137

- SERRACLARA I COSTA, Gonçal 51

- SOLER I HUBERT, Frederic 71

T

- TASSO GOÑALONS, Lluís 42, 152

- TASSO SERRA, Lluís 152, 156

- THOS I CODINA, Terenci 79, 127

- TORRES I BAGES, Josep 79

U

- UBACH I VINYETA, Francesc 117

V

- VERDAGUER I SANTALÓ, Jacint 71, 123

- VIDAL, Lluís Marià 159

- VIDAL, Pierre 105, 113, 136

- VIDAL I DE VALENCIANO, Gaietà 11, 109

Índex analític

PRÒLEG.....	9
INTRODUCCIÓ	13
Estudis previs	13
Fonts utilitzades.....	19
Arxius consultats	20
Estructura i organització del llibre.....	22
Criteris d'edició i transcripció.....	24
1. PERFIL BIOGRÀFIC.....	27
Els primers anys	27
Els diaris, les agendes i les llibretes de camp	30
La sensibilitat lingüística de Cels Gomis	36
La creació de la Biblioteca Pública Arús.....	39
Les memòries d'un carril·laire.....	41
La revista <i>Cataluña</i>	42
Els darrers anys	45
2. IDEOLOGIA I POLÍTICA	49
Del republicanisme a l'anarquisme.....	49
El Club dels Federalistes	51
Els fets de 1869 i l'exili a Ginebra	54
De l'Aliança a l'Associació Internacional de Treballadors.....	56
Poesia de combat.....	62
<i>D'El Catolicismo y la Cuestión Social a Acracia</i>	72
Una lletra per a «Els segadors»	78
«Lo que queremos y lo que no queremos»	82
3. EXCURSIONISME I FOLKLORE	85
Un «folklorista excursionista»	85
El naixement de l'Associació d'Excursions Catalana.....	86
La Col·lecció Gomis	88
La vall de Benasc.....	94
L'«Aplech de cançons populars catalanas»	97
«La lluna segons lo poble» i les primeres aportacions teòriques.....	101
La Biblioteca Popular de l'Associació d'Excursions Catalana.....	104
La creació del Folk-Lore Català	107
La <i>Miscelánea Folk-lórica</i> i les «Cartes»	108
«Folklore» i «folklorisme» segons Gomis	110
La <i>Meteorologia</i> i la recol·lecció de variants	112
Les dificultats del «treball de camp».....	115

La <i>Botànica popular</i> i el folklore «a l'anglesa».....	118
Les aportacions lexicogràfiques de Gomis	119
Més col·laboracions per al Centre Excursionista de Catalunya	120
L'excursionisme i el folklore segons Gomis	124
Cels Gomis <i>versus</i> Francesc Maspons i Labrós	126
Cròniques des de Guadalajara.....	131
De les variants de la <i>Zoologia</i> a les aportacions teòriques del «Folklore català»	132
<i>La bruixa catalana</i> , un treball inèdit.....	136
La visió teòrica de Michelet.....	138
La figura de la bruixa.....	140
4. PEDAGOGIA I LITERATURA.....	143
Poesies primerenques	143
Les primeres traduccions	145
Els manuals de l'editorial Bastinos	145
Poemes a la premsa.....	147
El paper d'editor i traductor.....	148
Entre poemes i narracions.....	151
La Casa Editorial de Lluís Tasso	152
La Biblioteca de Primera Enseñanza	153
Del <i>Diccionari Labèrnia als Cantares</i>	155
I de l' <i>Aritmètica</i> a les <i>Aubades y capvespres</i>	156
El compromís d'una ideologia	158
EPÍLEG: «De l'anarquisme al folklore».....	163
APÈNDIX I: Obra de Cels Gomis i Mestre.....	167
i. Obra	167
ii. Traduccions i edicions.....	180
iii. Obra sense data.....	182
APÈNDIX 2: Quadre temporal.....	183
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	193
ÍNDIX ONOMÀSTIC.....	211

La trajectòria ideològica de Cels Gomis i Mestre (Reus, 1841 – Barcelona, 1915) mostra unes constants que són presents en tots els àmbits de la seva extensa producció, formada per articles polítics, treballs excursionistes i folklòrics, creacions literàries i manuals pedagògics. *De l'anarquisme al folklore* estudia la biografia d'aquest folklorista i en reivindica la seva importància tenint en compte tots aquests vessants, així com la seva trajectòria vital, que cal situar dins una època agitada del nostre país, políticament parlant, però també cultural, en els anys de naixement de l'interès pel folklore.